

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

לקראת פיתוח תכנית לימודים בלימודי היהדות לחטיבת הביניים בחינוך הממלכתי

מחקר הערכה

אדוה היס-יונס
שירה מלכא

ירושלים, תשס"ו – 2006

דוח מחקר מס' 271

פרסום מס' 766

הפרויקט בוצע עבור האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים,
המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך
לפי מכרז מס' 41/12.01 (מתן שירותים מקצועיים, טכניים ולוגיסטיים
לצורך הערכת תכניות לימודים ועזרי למידה/הוראה)

© כל הזכויות שמורות למשרד החינוך

אין להעתיק או להפיץ פרסום זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה)
ללא אישור בכתב ממשרד החינוך

סדר ועריכה במחשב: מכון הנרייטה סאלד
נדפס בדפוס "כתר", ירושלים

ירושלים, תשס"ו – 2006

תוכן העניינים

5	פתח דבר
7	תקציר
13	פרק ראשון: מסגרת מחקר ההערכה
13	מבוא
16	מטרות המחקר
17	מתודולוגיה
17	א. כלי המחקר
18	ב. הליך המחקר
18	ג. עיבוד הנתונים
20	מסגרת הדגימה והמדגם
21	נתונים דמוגרפיים של משתתפי המדגם
24	פרק שני: ממצאים
24	שאלון למנהל/ת
24	א. הוראת מקצועות היהדות בבית הספר
27	ב. עמדות כלפי לימודי היהדות
34	ג. תכנית לימודים חדשה – תכנים
36	ד. הכשרה והשתלמויות למורים
38	ה. הערות
39	שאלון למורה
39	א. הוראת מקצועות היהדות בבית הספר
42	ב. עמדות כלפי לימודי היהדות
50	ג. תכנית לימודים חדשה – תכנים ומבנה
59	ד. דרכי הוראה
63	ה. הכשרה והשתלמויות למורים
66	ו. הערות
68	שאלון לתלמיד/ה
68	א. הוראת מקצועות היהדות בבית הספר
70	ב. עמדות כלפי לימודי מקצועות היהדות
73	ג. לימודי מקצועות היהדות – תכנים
77	ד. דרכי הוראה
80	ה. הערות
82	ניתוח משווה של הממצאים

פרק שלישי: דיון וסיכום.....86

מקורות.....91

נספחים

נספח א: סיכום ראיונות עומק.....95

נספח ב: נתונים דמוגרפיים של משתתפי המדגם (לוחות 60-83).....99

נספח ג: שילוב לימודי מקצועות היהדות עם מקצועות שונים.....111

נספח ד: שאלון טלפוני למנהל בחטיבת הביניים.....120

נספח ה: שאלון טלפוני לרכז ולמורה בחטיבת הביניים.....125

נספח ו: שאלון לתלמידי כיתה ט' בחטיבת הביניים.....133

פתח דבר

במזכירות הפדגוגית במשרד החינוך הוחלט על פיתוח מקצוע לימוד חדש אשר ייקרא "לימודי יהדות", המשלב את המקצועות תושב"ע, מחשבת ישראל ומגוון נושאים נוספים בתחום היהדות. מקצוע זה יילמד בכיתות ז' עד י' ויניח את הבסיס להוראת המקצועות הללו בחטיבה העליונה.

לקראת פיתוח תכנית הלימודים החדשה, הוחלט באגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים לבחון את מקצועות היהדות הנלמדים בחטיבות הביניים כדי לקבל תמונה מעודכנת על הנעשה בתחום. מכון סאלד התבקש על-ידי האגף לערוך את מחקר ההערכה בנושא. במחקר נבחנו עמדות מנהלים, מורים ותלמידים במגוון סוגיות הקשורות לתחומי לימודי היהדות: תושב"ע, מורשת ישראל ומחשבת ישראל; נבדקו הנושאים הנלמדים, למשל בני מצווה, תרבות ומסורת; ונבדקו תכניות הלימודים הנלמדות בבתי הספר. כמו כן נבדקה מידת הרלוונטיות של מקצועות היהדות לחיי התלמידים, נקודות החוזק והחולשה של התכניות הקיימות והציפיות מתכנית הלימודים החדשה.

המחקר כלל ראיונות עומק עם בעלי תפקידים שונים במערכת החינוך ובהם המפמ"רית להוראת תושב"ע, המפמ"רית להוראת מחשבת ישראל, מדריכים מחוזיים לתושב"ע, מנהלי בתי ספר, רכזים ומורים לתושב"ע. במהלך שנת הלימודים תשס"ה הועברו שאלונים למדגם מייצג של מנהלי בתי ספר, רכזים ומורים למקצועות היהדות ולתלמידים, שנועדו לבחון את עמדותיהם בנוגע להוראת המקצוע החדש – "לימודי יהדות".

המחקר הוזמן ומומן בידי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך, התרבות והספורט. את המחקר ליוותה ועדה מטעם האגף ועם חבריה נמנו: ד"ר צופיה יועד – סגנית מנהלת האגף, ד"ר נעה אבולעפיה – מרכזת מחקר, מר אלחנן נאה – רפרנט תכניות לימודים, גב' צילה מירון-אילן – רפרנטית תכניות לימודים ומפמ"רית ללימודי מחשבת ישראל וד"ר חגית די-נור – מפמ"רית ללימודי תושב"ע בחינוך הממלכתי.

אנו מבקשים להודות בראש ובראשונה לכל המנהלים, הרכזים, המורים והתלמידים על שהקדישו מזמנם למילוי השאלונים. תודה מיוחדת שלוחה למנהלים ולמורים אשר פתחו בפנינו את בית ספרם והיו נכונים להתראיין בראיונות העומק וכן למנהלים אשר אפשרו לנו להעביר את השאלונים לתלמידים. כמו כן ברצוננו להודות למר שמעון גונן על עזרתו בשלבי המחקר הראשונים ולגב' סמדר סומך על עבודתה המקצועית, המעמיקה והדייקנית שתרמה רבות למחקר בכל שלביו.

אדוה היים-יונס

שירה מלכא

תקציר

רקע

הקשר שבין שינויים חברתיים לבין תמורות במערכת החינוך הוביל בחלוף השנים לירידה במעמדם של מקצועות היהדות בבית הספר הממלכתי. נראה כי היעדר העניין בתחום בא לידי ביטוי הן בממד המערכתי הרחב והן בממד האישי, שהראה תחושת ניכור הולכת וגוברת של התלמידים מתחום זה. לפיכך, שב ועולה הדיון בנוגע לחשיבותם הערכית של לימודי היהדות במסגרת שאינה מוגדרת דתית, כבסיס לפיתוח זהותם העצמית של בני נוער מתבגרים. האתגר שמולו ניצבת מערכת החינוך הממלכתי בימים אלה, הוא מציאת פתרון להיעלמותם האטית של מקצועות הומניסטיים, ובהם לימודי היהדות, המקנים ערכים ואידיאולוגיה, מפתחים חשיבה עצמאית ומעודדים דיון. את מקומם של המקצועות הללו תופסים המקצועות המדעיים, שמעמדם בקרב התלמידים צובר חשיבות. שר החינוך זבולון המר, שהיה ער לתופעה, מינה בשנת 1991 ועדה בראשות עליזה שנהר לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי. מסקנות הוועדה, שנודעה בשם "ועדת שנהר", פורסמו כעבור שלוש שנים. הוועדה המליצה על שורה של שינויים שיש להנהיג במערכת ובהם מתן דגש על היענות לימודי היהדות לאתגרי התקופה והתאמתם לתלמיד בן ימינו. לטענת הוועדה, חשוב להפוך את לימודי היהדות לבעלי משמעות חיובית ולא מנכרת בבניית זהותו של התלמיד. אף שמקצת מהמלצות הוועדה יושמו, נראה כי מצב לימודי היהדות עודנו טעון שיפור. בחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי נלמד מגוון רחב של תחומים תחת הכותרת "לימודי יהדות", אך אין אחידות בין בתי הספר. לשם כך הוקמה במשרד החינוך ועדה לפיתוח תכנית לימודים חדשה בלימודי יהדות, המאגדת תחת קורת גג אחת את הטיפול במגוון נושאים בתחום. לפי תכנון משרד החינוך, מקצוע זה יילמד בכיתות ז' עד י' ויניח את הבסיס ללימודי התחום בחטיבה העליונה. מכון סאלד התבקש על ידי האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים במשרד החינוך לבחון ולהעריך את הנושא כדי שאפשר יהיה להביא בפני ועדת התכנית מידע מעודכן בנוגע לנושאים הנלמדים כיום בתחום היהדות ולאלה שכדאי לכלול בתכנית הלימודים החדשה.

מטרות המחקר

מטרתו העיקרית של מחקר ההערכה הנוכחי היא לבחון את העמדות של מנהלים, מורים ותלמידים כלפי תכנית הלימודים החדשה בלימודי היהדות. לשם כך התמקדנו בשני היבטים עיקריים: האחד, בירור המצב הקיים בשטח: אילו נושאים נלמדים, באילו קשיים נתקלים מנהלים, מורים ותלמידים ובמה ניתן לשנות ולשפר את הלימודים מתחום היהדות; והאחר, בירור הצרכים של מנהלים, מורים ותלמידים מתכנית לימודים חדשה בלימודי יהדות וציפיותיהם ממנה. בהתאם לכך הוגדרו שאלות המחקר בשני ההיבטים:

א. בדיקת המצב בשטח והעמדות כלפי מקצועות היהדות

1. מה הם התחומים והנושאים הנלמדים בלימודי היהדות?
2. באיזו תכנית משתמשים המורים ומהי מידת הסיוע שלה להוראת המקצוע?
3. מה הם ההיבטים החיוביים של לימודי מקצועות היהדות?
4. מה הם הקשיים בלימוד מקצועות היהדות?
5. מה הם ההיבטים הטעונים שינוי בלימוד מקצועות היהדות?

בנוסף, נבדקו נושאי הלימוד האהובים והלא אהובים על התלמידים, אופן הערכת ההישגים בלימוד מקצועות היהדות, קיומה/אי קיומה של התנגדות הורים ותלמידים כלפי לימוד מקצועות היהדות, וכן עמדות בעניין חיוב התלמידים בבחינת בגרות בלימודי יהדות.

ב. בדיקת הציפיות מתכנית לימודים חדשה

1. אילו נושאי לימוד יש לכלול בתכנית הלימודים החדשה?
2. כיצד יש לבנות את תכנית הלימודים החדשה – המבנה הכללי ואופן הצגת המקורות.

בנוסף, נבדקו דרכי ההוראה המשמשות את המורים בלימוד מקצועות היהדות, מידת יעילותן ושילוב הוראת לימודי היהדות עם מקצועות אחרים. עיקר הממצאים בעניינים אלה מופיעים בתקציר שלהלן. נושאים נוספים שנבדקו וממצאיהם מופיעים בגוף הדוח כוללים את המאפיינים הנדרשים ממורה ללימודי יהדות, את תחומי ההתמחות של המורים המלמדים את מקצועות היהדות ומידת תרומתם להוראת המקצוע וכן את הנושאים המוצעים להשתלמויות מורים.

כלי המחקר

לשם בניית כלי המחקר נערכו **ראיונות עומק עם אנשי מפתח**, ועל-סמך המידע שנאסף פותחו כלי המחקר האלה:

שאלון טלפוני למנהלי חטיבות הביניים: בשאלון נבדקו עמדות המנהלים כלפי היבטים שונים של לימודי היהדות. למשל, הקשיים שבהם נתקלים המנהלים בהוראת לימודי היהדות והשינויים הנדרשים לדעתם בהוראת התחום.

שאלון טלפוני לרכזים ולמורים המלמדים יהדות: השאלון התמקד בעמדות המורים כלפי תכנית הלימודים שבה הם משתמשים (תכנים, מבנה, מידת השימוש וכד') וכלפי הנושאים הנלמדים, הקשיים המרכזיים בהוראת לימודי יהדות והשינויים הנדרשים לדעתם.

שאלון לתלמידים: השאלון התמקד בבדיקת עמדות התלמידים כלפי לימודי היהדות והנושאים הנלמדים במסגרתם, ובבירור השינויים הנדרשים לדעתם בהוראת התחום.

עיקרי הממצאים

משתתפי המחקר

במחקר השתתפו 103 מנהלי חטיבות ביניים שבבית ספרם מלמדים מקצוע כלשהו מתחום לימודי היהדות, 197 מורים המלמדים מקצועות מתחום היהדות ו-105 תלמידים הלומדים מקצוע מתחום זה. מקרב המנהלים, 61 (59.2%) היו מנהלי בתי ספר שש-שנתיים ו-42 (40.8%) היו מנהלי בתי ספר שלוש-שנתיים.

א. בדיקת המצב בשטח והעמדות כלפי מקצועות היהדות

1. התחומים והנושאים הנלמדים מתחום לימודי היהדות

הן המנהלים והן המורים ציינו כי מורשת ישראל הוא התחום הנלמד ביותר מתוך מקצועות היהדות בכל דרגות הכיתה – בכיתה ז' 86.6% ו-86.1%, בהתאמה, בכיתה ח' 87.8% ו-80.8%, בהתאמה ובכיתה ט' 82.9% ו-77.8%, בהתאמה. לעומת זאת, דיווחי התלמידים מעלים מגוון רחב של תחומים ונושאים ובהם בעיקר נושאים מתחום התרבות היהודית והאוניברסלית (41.6%), האזרחות (30.1%) וההיסטוריה (28.3%).

2. תכנית הלימודים המשמשת את המורים ומידת הסיוע שלה להוראת המקצוע

רוב המורים דיווחו כי הם נעזרים במידה הרבה ביותר בתכניות לימודים שאינן נמנות עם התכניות הרשמיות של משרד החינוך (41.1%). הנפוצה ביותר מביניהן היא תכנית לימודים בית-ספרית (35.0%). בנוסף, 24.3% מן המורים דיווחו על שימוש בתכנית לימודים רשמית כלשהי של משרד החינוך בתחום לימודי היהדות (ראו לוח 20), 21.7% דיווחו שאינם נעזרים בתכנית של משרד החינוך, בעיקר בשל חוסר היכרות עמה (14.6%) או לחלופין מתייחסים לשימוש בחומרי למידה (12.9%) בעיקר כתוספת לתכנית הרשמית (9.7%). מבין המורים אשר דיווחו על שימוש בתכנית לימודים בית-ספרית, 41.9% דיווחו כי היא מסייעת להם במידה רבה בהוראתם, ואילו מבין המורים שדיווחו על שימוש בתכנית רשמית של משרד החינוך, 34.1% דיווחו על מידת סיוע בינונית, 17.3% דיווחו על מידת סיוע רבה ו-6.7% דיווחו כי היא אינה מסייעת להם כלל בהוראתם.

3. היבטים חיוביים בלימודי מקצועות היהדות

העיסוק בזהות ובערכים עלה כהיבט החיובי הבולט ביותר של לימודי מקצועות היהדות הן בקרב המנהלים והן בקרב המורים (74.7% ו-52.0%, בהתאמה). ההיבט החיובי השני שעלה במדרג הוא ההיבט התוכני של מקצועות היהדות (18.6% ו-31.4%, בהתאמה). במקום השלישי עלו היבטים מבניים (4.6% ו-11.3%, בהתאמה) ולבסוף, דרכי הוראה (2.1% ו-5.4%, בהתאמה).

4. קשיים מרכזיים בלימודי מקצועות היהדות

המנהלים והמורים ציינו קשיים דומים בלימודי מקצועות היהדות, אולם העניקו להם משקל שונה. הקשיים נוגעים לתלמידים, לתכנית הלימודים, להיבטים מבניים ולמחסור במשאבים. כך, למרות ששתי הקבוצות מציינות במקום הראשון קשיים עם התלמידים (28.3% ו-41.9%, בהתאמה), המנהלים מדגישים יותר קשיים הקשורים במחסור במשאבים וקשיים מבניים ומערכתיים (25.5%), ואילו המורים מדגישים יותר קשיים הקשורים להיבטים שונים של תכנית הלימודים (20.6%).

5. היבטים הטעונים שינוי בלימודי מקצועות היהדות

השינויים הנדרשים בלימודי מקצועות היהדות שצינו המנהלים כללו שינויים תוכניים (41.2%), שינויים הקשורים בכוח ההוראה (21.8%) ושינויים במשאבים (17.0%). כחמישית מן המנהלים אף ציינו שינויים אחרים, כגון מיסוד המקצוע והדגשת ייחודיותו (8.5%). לעומתם מייחסים המורים דגש רב לצורך בשינוי ובגיוון דרכי ההוראה (35.1%), אם כי בדומה למנהלים הם ציינו את הצורך בשינוי מבני והוספת משאבים (31.0%), בשינוי התכנים (16.4%) ובשיפור הכשרת המורים (9.5%). תמונה דומה עולה מדיווחי התלמידים, הרואים צורך בשינוי דרכי ההוראה (37.5%) בשינוי התכנים ונושאי הלימוד (35.4%) ובשינויים מבניים (27.1%).

במהלך המחקר נבחנו נושאים נוספים ובהם:

נושאי הלימוד האהובים והלא אהובים על התלמידים

מדיווחי התלמידים עולה כי הנושאים האהובים על מקצתם הם חגים (29.7%), הקשר לארץ ישראל (18.8%), הכנסת (14.1%) ודילמות מוסריות וערך חיי אדם (12.5%). ובאשר לנושאים לא אהובים, דיווחו מקצת התלמידים על נושאים דומים ובהם חגים וימי זיכרון (19.5%), אזרחות, הכנסת והנשיא (14.6%) ואישים ורבנים (12.2%).

הערכת הישגים במקצועות היהדות

רוב המנהלים, המורים והתלמידים דיווחו שבמקצועות היהדות ניתנת הערכה בתעודת התלמיד (90.1%, 90.8% ו-83.8%, בהתאמה). הדרכים הבולטות ביותר להערכת מקצועות היהדות שהמנהלים והמורים דיווחו עליהן כוללות בעיקר עבודות (46.4% ו-44.5%, בהתאמה) ומבחנים ובחנים (36.9% ו-34.2%, בהתאמה). דרכי ההערכה העיקריות שעליהן דיווחו התלמידים הן אלה: ציון מספרי (30.4%), הערות והערכה מילולית (24.6%), עבודות (14.5%) ומבחנים ובחנים (11.6%). 18.8% מן התלמידים דיווחו שהערכת מקצועות היהדות משולבת במקצועות אחרים.

עמדות הורים ותלמידים כלפי לימודי היהדות

מרבית המנהלים והמורים דיווחו על היעדר התנגדות מצד ההורים והתלמידים ללימוד מקצועות היהדות בכלל (72.0% ו-72.6%, בהתאמה) ואף לא כלפי נושאים ספציפיים בהם (79.8% ו-78.1%, בהתאמה). גם התלמידים (76.3%) דיווחו שאין נושאים שהם רואים בהם כפייה דתית. עם זאת,

הנושאים שלגביהם מקצת המנהלים והמורים דיווחו על התנגדות הם בעיקר פולחן יהודי, מצוות וחובות הדת (47.1% ו-28.6%, בהתאמה) ותפילין וסידור התפילה (23.5% ו-28.6%, בהתאמה).

חיוב התלמידים בבחינת בגרות ב"לימודי יהדות"

לדעת רוב המנהלים והמורים יש לחייב את התלמידים בבחינת בגרות במקצוע החדש "לימודי יהדות" (68.6% ו-73.4%, בהתאמה). נימוקי המנהלים והמורים לחיוב הבחינה כללו בעיקר את החובה להיכרות עם מורשת ישראל (20.5% ו-22.7%, בהתאמה). נימוקי המנהלים שלא לחייב בחינה התייחסו לפגיעה באופיו הערכי והחוויתי של הנושא (9.4%) ולכך שעל הלימוד לבוא מתוך בחירה (8.7%). בין נימוקי המורים לכך שאין לחייב בבחינה שבה ועולה חשיבות הבחירה במקצוע (12.4%) ושיש ללמוד את הנושא בצורה שאינה הישגית (6.4%).

ב. הציפיות מתכנית לימודים חדשה

1. נושאי הלימוד שיש לכלול בתכנית הלימודים החדשה

מנושאי הלימוד שהוצגו להם בשאלון בחרו המורים כחשובים ביותר את הנושאים "בין אדם לחברו" (ממוצע 5.6 מתוך 6), "מי אני? זהות אישית" (ממוצע 5.5), "חגים – מעגל השנה" (ממוצע 5.5), "היחס אל האחר" (ממוצע 5.5) ו"קדושת החיים" (ממוצע 5.5). מתוך אותה רשימת נושאים התבקשו המורים לבחור את חמשת הנושאים החשובים והנחוצים ביותר בעיניהם, והם בחרו שוב באותם נושאים, אם כי בדגשים שונים מעט: "בין אדם לחברו" (74.6% מן המורים), "חגים – מעגל השנה" (68.6% מן המורים), "קדושת החיים" (64.3% מן המורים), "מי אני? זהות אישית" (58.4% מן המורים) ו"היחס אל האחר" (47.6% מן המורים). בנוסף, הן המנהלים והן המורים דיווחו (בשאלה פתוחה) על נושאים דומים שלדעתם יש לכלול בתכנית לימודים חדשה: רוב המנהלים והמורים ציינו נושאים המתייחסים לתחום מעגלי השנה, החיים והזהות (25.5% ו-30.1%, בהתאמה) ולארוך הספרים היהודי (24.1% ו-22.8%, בהתאמה), ובשיעורים נמוכים מכך נושאים המתייחסים לתחום ההיסטוריה (20.4% ו-11.0%, בהתאמה) ולערכים ביהדות (18.5% ו-13.8%, בהתאמה). כמו כן, המורים בלבד העלו סוגיות חברתיות (13.8%).

2. מבנה תכנית הלימודים

(1) **מבנה כללי:** לדעת המורים יש לבנות את תכנית הלימודים בשילוב של שיטות שונות (43.2%) או סביב נושאים – מתוך היכרות לעומק של נושאים מעטים (28.1%) או מתוך היכרות בסיסית של נושאים רבים (22.7%). התלמידים אף הם מעדיפים שמבנה תכנית הלימודים החדשה יהיה לפי נושאים (44.7%) אך גם לפי סוגי מקורות (21.1%).

(2) **אופן הצגת המקורות:** מרבית המורים (78.6%) השיבו כי לדעתם יש להציג את המקורות בחומרי הלמידה על ידי שילוב מגוון הדרכים שצוינו בשאלה, כגון, כפי שהם מופיעים במקור, עם ניקוד ופיסוק, עם תרגום ועם פירוש וביאור. מתוך אלה, מרב התשובות התייחסו לשילוב כל הדרכים שהוצגו בשאלון (20.5%) ולהצגת המקורות כפי שהם מופיעים במקור בשילוב פירוש וביאור (20.5%). התלמידים, לעומת זאת, ציינו כי שתי הדרכים המועדפות עליהם להצגת

המקורות הן עם תרגום (27.6%) ועם פירוש וביאור בגוף הספר (24.1%), ובדומה למורים הם אף הציעו דרכים אחרות ושילובים שונים של הדרכים הנהוגות כיום (24.1%).

במהלך המחקר נבחנו נושאים נוספים ובהם:

מידת השימוש בדרכי ההוראה ויעילותן

חוץ מדרך ההוראה הפרונטלית שלגביה נמצאה הסכמה בין מורים לתלמידים באשר למידת השימוש הרבה שהמורים עושים בה (ממוצעים 3.0 ו-2.7 מתוך 4, בהתאמה), המורים והתלמידים דיווחו על מידת שימוש שונה בדרכי ההוראה האחרות. המורים דיווחו כי הם נעזרים במידה רבה בשיטות המערבות לימוד בקבוצות עבודה (ממוצע 2.6) ובעזרי לימוד מגוונים (ממוצע 2.4), שיטות שלגביהן דיווחו התלמידים על שימוש מועט בלבד (ממוצעים 1.7 ו-1.6, בהתאמה). התלמידים ציינו כי שיטת ההוראה שבה המורים מרבים להשתמש היא שיחה ודיון בכיתה (ממוצע 3.0). גם בנוגע למידת יעילותן של דרכי ההוראה נמצא חוסר הסכמה בין המורים לתלמידים: לדעת המורים השילוב של דרכי הוראה שונות הוא היעיל ביותר בהוראת היהדות (39.4%), ואילו התלמידים מגלים העדפה ברורה לדרכי הוראה חווייתיות יותר ובהן שילוב טיולים וסיורים בארץ (35.2%) ושילוב עזרי לימוד מגוונים (21.0%).

שילוב הוראת לימודי היהדות עם מקצועות אחרים

רוב המנהלים והמורים ציינו את המקצועות היסטוריה (95.1% ו-93.9%, בהתאמה), תנ"ך (91.3% ו-94.9%, בהתאמה) וספרות (90.3% ו-90.9%, בהתאמה), כמקצועות שחשוב לשלב בלימודי היהדות. מנהלים ומורים, בשיעור נמוך יותר, ראו חשיבות בשילוב לימודי היהדות עם המקצועות ארכיאולוגיה (66.0% ו-70.1%, בהתאמה) ומדעים ומחשבים (60.2% ו-57.9%, בהתאמה).

פרק ראשון: מסגרת מחקר ההערכה

מבוא

יחסי הגומלין בין חברה וחינוך בעולם משתנה

מערכת החינוך קשורה באופן הדוק למערכות החברה והתרבות במדינת ישראל ומושפעת ישירות מהשינויים המתחוללים בדמותה של החברה. המסורת והדת היהודית הן חלק בלתי נפרד מהתרבות הישראלית והן אלה שיוצרות את הבסיס לגיבוש הזהות הישראלית והיהודית של הפרט בחברה. בהכרח הנושא מקרין מחשיבותו גם למערכת החינוך. כרמון (1985) במאמרו דן ביחסי הגומלין שבין בית הספר לחברה ומדגיש את הצורך בשילובם של לימודים מתחום היהדות במערכת החינוך הממלכתי. חשיבותם של לימודים אלה ותרומתם גם לבתי ספר שאינם שייכים לחינוך הדתי, עלתה כבר בשנת 1959 בישיבת הכנסת ביום ט' בסיוון תשי"ט, שבה נאמר: "הכנסת רואה בהחדרת התודעה היהודית בקרב הנוער, את אחד האמצעים החינוכיים היעילים לשמירה על אחדותו ושלמותו של העם היהודי והרציפות ההיסטורית לדורותיו" (בתוך כרמון, 1985, עמ' 163). למרות זאת, במשך השנים חלה ירידה במעמדם של לימודי היהדות בחינוך הממלכתי, ובקרב בני הנוער גברה תחושת ניכור מהיהדות (לזו, 1995). לזו רואה את המקור לכך בשבר התרבותי ובאובדן תחושת הרציפות ההיסטורית התרבותית, וסבור שבנקודה זו בדיוק מצויה הדרך לפתרון. רגש השייכות, לפי לזו, הוא תוצאה נלווית של כל לימוד של תרבות, שיש בו הפנמה ואין הוא מטרה חינוכית בפני עצמה, בדומה למקומם של לימודי היהדות בחינוך הדתי, לעומת מקומם בחינוך הממלכתי. בעניין זה, החשש המרכזי מבטא את הדאגה החינוכית מפני טשטוש הזהות העצמית של הנוער המתחנך בישראל ומהיעדר מנוף מחשבותי, ערכי ויהודי של בני הנוער (הדני, תשנ"ד). לדעת זהרי (1997), תהליך זה מתרחש נוכח הפער ההולך וגובר בין המציאות לבין ציפיותיהם החינוכיות והערכיות של התלמידים. בד בבד, מאפיינים אחרים של הלימודים בבית הספר כגון דרך הלימוד, היקף החומר הנלמד, הנושאים ומידת ההעמקה בהם, וכן מאפיינים הקשורים לאנשי ההוראה בתחום, עולים לדיון חוזר בזירה החינוכית. מצב זה הוא ביטוי חד להשפעתם הבלתי מעורערת של שינויים חברתיים-מדיניים על מערך החינוך במדינת ישראל.

השפעתם של שינויים חברתיים אלה על מערכת החינוך אינה ייחודית ללימודי היהדות ונראה כי קיימת ירידה בעניין שבני הנוער מגלים במקצועות ההומניסטיים בכלל. החשיבות של יצירת עניין מחודש בקרב בני הנוער במקצועות ההומניסטיים, ובהם גם לימודי היהדות, עולה בניתוח הסוציולוגי של איילון ויוגב (1995). הכותבים מתייחסים להשלכות חברתיות שיש למצב זה בטווח הקצר, כגון השפעה על אופי בית הספר ועל התרבות המועברת לתלמידים במסגרתו, ולהשלכות חברתיות ארוכות טווח, כגון שינוי חברתי ערכי כללי וחוסר איזון בין מגזרים חברתיים. הם מנסחים זאת כבעיה מרכזית שבפניה ניצבת החברה הישראלית. לפתרון הבעיה ולהתמודדות עם האתגר של החזרת אופי ערכי יותר ומדעי פחות למערכת החינוך בישראל, איילון ויוגב מציעים ליצור שינוי בעמדותיהם של מנהלים, מורים, תלמידים והורים בנושא. לטענתם יש להחדיר עניין בערכים באמצעות שינוי התפיסות החברתיות וניפוץ המיתוסים הקיימים בחברה הישראלית, בנוגע למעמדם של המקצועות ההומניסטיים בהשוואה למקצועות המדעיים. בדומה

לכך, לוז (1995) טוען כי הפתרון לבעיה שאנו עדים לה והאתגר העיקרי של החינוך ההומניסטי ככלל ולימודי היהדות בפרט, אינם הנחלתם של ערכים באופן ממוקד, כי אם טיפוח אוריינטציה "קדם-ערכית", כלומר פיתוח רגישות בקרב התלמידים כלפי המציאות הסובבת אותם הכוללת גם את המסורת היהודית.

נדבך נוסף באתגר החינוכי עולה מתוך שילוב היצירה היהודית, שנוצרה רובה ככולה בעולם דתי, אל תוך החינוך הממלכתי המייצג את התרבות הישראלית הלא דתית. רוזנברג (1997) מעלה מספר שאלות בנושא וכוללת את החשש מפני פגיעה מבפנים בתרבות שהיא מכנה חילונית, וכן היא דנה בסוגיית זרות החומר לתלמידים בחינוך הממלכתי. לטענתה, שילוב המקורות היהודיים בתרבות החילונית הוא בעייתי, אך מתאפשר בזכות הגיוון, העושר והמקוריות של החומרים עצמם, "השוברים בכך מחיצות ומעוררים התפעלות בלב כל הפוגש בהם לראשונה" (רוזנברג, 1997, עמ' 17). רוזנברג סבורה כי ההתמודדות עם קשיים אלה והמשך הפעילות החינוכית תוך כדי שינוי בתפיסות הקיימות יעשו באמצעות שימת דגש על בחירת החומר הנלמד ובאמצעות פרשנותו בכלים חדישים. דרכים נוספות להתמודדות עם האתגר החינוכי מעלה שטאל (1996). הוא מציע להדגיש את הצדדים התרבותיים בתכנית לימודים בתחום היהדות בחינוך הממלכתי, תוך צמצום היבטיה הדתיים. עוד הוא מציע, כי סגל המורים בתחום היהדות לא יהיה שומר מצוות – גורם המוסיף לטענתו לתחושת הניכור של התלמידים. חשוב לציין כי רבים מתייחסים אל החינוך הממלכתי כאל חינוך חילוני, ואולם קיימת מחלוקת בנושא, שכן ציבור התלמידים בחינוך הממלכתי הוא הטרוגני מבחינת אופיו הדתי, סוגיה העולה בספרות פעמים לא מעטות ובאה לידי ביטוי בביקורתו הנוקבת של פלד (1994) בנושא. תחת הכותרת "כללי אינו בהכרח חילוני", מתייחס פלד לסוגיה זו. טענתו המרכזית היא כי בשימוש במושג 'חילוני' אנו מתעלמים לגמרי מן היסודות היהודיים בתשתית הערכית של בית הספר הממלכתי, זאת בהתאם לקביעתם של מייסדי המדינה כשהגדירו את מטרת החינוך הממלכתי בחוק החינוך כדלקמן: "מטרת החינוך הממלכתי היא להשתית את החינוך היסודי במדינה על ערכי תרבות ישראל והישגי המדע, על אהבת המולדת ונאמנות למדינה ולעם ישראל, על אימון בעבודה חקלאית ובמלאכה, על הכשרה חלוצית, ועל שאיפה לחברה בנויה על חירות, שוויון, סובלנות, עזרה הדדית ואהבת הבריות" (חוק לימוד חובה, תש"ט-1949).

"ועדת שנהר" – מסקנות ויישומן

בהתמודדות מערכת החינוך הממלכתית עם אתגרים אלו של התרופפות הקשר של בני הנוער ליהדות ולערכים, הנובעת מן השינויים החברתיים, המדיניים, האידיאולוגיים והפוליטיים שהתרחשו במדינה, הוחלט במשרד החינוך בחורף 1991 על הקמת ועדה לבדיקת מצבם של לימודי היהדות בחינוך הממלכתי. במושג "לימודי יהדות" כללה הוועדה מקצועות לימוד רבים ומגוונים, כגון לשון וספרות עברית, היסטוריה של עם ישראל, תורה שבעל-פה, מחשבת ישראל, לימודי ארץ ישראל ועוד. הוועדה פרסמה את מסקנותיה לאחר 3 שנים, ב-1994, בדוח שנקרא "עם ועולם – תרבות יהודית בעולם משתנה", כותרת לא מקרית המבטאת את רוח המלצות הוועדה – הצורך להביא לידי ביטוי פלורליזם ביהדות וקבלת הנחת היסוד כי "אין יהדות אחת". שור (1994)

מתייחס במאמרו להיבט זה של דוח "ועדת שנהר" כמבטא בנאמנות את רוחו של חוק החינוך הממלכתי.

בין מסקנותיה של הוועדה צוין כי "הוועדה סבורה כי יש להשתמש בפלורליזם של החינוך הכללי כמנוף להעמקה תרבותית, להעשרה ולהתנסות חינוכית משמעותית, תוך היענות לאתגרי התקופה. יש לעשות את בית הספר הכללי למוקד לפיתוח אופציות לקיום תרבותי יהודי-ישראלי, המשוחרר מתלות בסמכות ההלכה המקיים זיקה לתולדות ישראל וליצירתה ממגוון היבטים, תוך ביקורת וחינוך" (משרד החינוך, התרבות והספורט, תשנ"ד, עמ' 6). בנוסף הדגישה הוועדה כי היכרות עם תולדות עם ישראל ותרבותו היא יסוד חיוני בבניית זהותו ועולמו הרוחני והערכי של הצעיר הישראלי. על תכנית הלימודים להתאים למגוון הרמות ומסלולי הלימוד, ובתוך כך לגבש שיטות ודרכי עבודה מגוונות התואמות את צורכיהן של אוכלוסיות התלמידים השונות. לטענת הוועדה, חשוב להפוך את לימודי היהדות לבעלי משמעות חיובית ולא מנכרת בבניית זהותו של הצעיר החילוני.

בנוסף, הוועדה ממליצה על שילוב לימודי היהדות עם מקצועות הומניסטיים אחרים, על חשיפת התלמיד לגווניה העשירים של התרבות והמורשת היהודית, על יצירת בסיס תרבותי משותף לכל התלמידים מתוך שילוב של מגוון תכניות לימודים המותאמות לתלמידים השונים, ועל הקצאת משאבים מתאימים לשילוב מחשבים ועזרי הוראה שונים. חשיבות שילובם של לימודי היהדות עולה אף אצל לוז (1995) הטוען כי רק באמצעות המודעות לעולם של היצירה ולעולם של הלומד, ניתן להבין את המסר של הטקסט "כל תחומי התרבות יונקים זה מזה ומעשירים זה את זה. לפיכך, המחיצה שאנו מקיימים בהוראה בין תרבות יהודית ולא יהודית היא מחיצה מלאכותית" (לוז, 1995, עמ' 117).

הוועדה אף מתמקדת בגיל חטיבת הביניים כגיל היוצר אפשרויות מיוחדות ובו התלמיד מפתח כשרים המאפשרים דיונים עיוניים וערכיים משמעותיים יותר מאשר בבית הספר היסודי, והנעדר את המתח והתכליתיות המאפיינים את לימודי החטיבה העליונה, הנערכים בצלן של בחינות הבגרות. לטענת הוועדה, יש לנצל תקופה ייחודית זו ולהבטיח חשיפה למקצועות היהדות כבר בחטיבת הביניים, בעיקר בשל העובדה שסיכויי המקצוע להילמד בחטיבה העליונה הם נמוכים יחסית. בנוסף, החשיבות של לימוד מקצועות היהדות בגיל הזה מתבטאת בעיקר בהיותו של שבו התלמיד עסוק בגיבוש הזהות העצמית והשקפת העולם האישית.

בדיקה של מידת יישום המלצות הוועדה בחטיבת הביניים נערכה במספר שלבים (רש ובן-אבות, תשנ"ח, תשס"ב). במחקרם הראשון החוקרים מראים שהחינוך היהודי אכן איבד מיוקרתו בעשורים האחרונים בקרב חוגים שונים בציבור, ומדגישים את הצורך להתמודד עם 'מחסום חוסר היוקרה'. בנוסף, החוקרים מציינים שורה של פעולות שאכן התרחשו מאז פרסום המלצותיה של "ועדת שנהר", ובהן ההכרזה על המחלקה לחינוך יהודי כמטה הפעולה של יישום ההמלצות, מינוי ועדות שתפקידן התוויה וגיבוש מדיניות פעולה בנושא ואף החלטה על הקצאת

משאבים. בנוסף, דגשים שונים ניתנים באמצעות עדכונים המתפרסמים בחוזרי המנהל הכללי (משרד החינוך, התרבות והספורט, התשנ"ו), המתייחסים לצרכים השונים של לימודים מתחום היהדות, כגון הדגשת החשיבות של הקצאת מספר שעות לימוד מספיקות לתחום. בנוסף, ממסקנות השלב השני של ההערכה של רש ובן-אבות (תשס"ב) עולה, כי לתפיסת העולם של מנהל בית הספר יש השפעה על אופי יישום ההמלצות, וכי תמיכתו בלימודי היהדות באה לידי ביטוי בעיקר על רקע ההתמקדות בזהות, בשייכות ובערכים יהודיים.

המצב כיום

תחת הכותרת "לימודים בתחום היהדות", בחטיבות הביניים של החינוך הממלכתי נלמדים כיום מקצועות כגון תורה שבעל-פה ומחשבת ישראל וכן נושאים שונים המשולבים לעתים במקצועות לימוד אחרים, ביניהם "בני מצווה" ו"מעגלי זהות". אין בנמצא תכנית לימודים אחידה לכול.

בעקבות זאת ועקב השינויים החברתיים הדינמיים המתרחשים במדינת ישראל, הוקמה במשרד החינוך ועדת תכנית לבניית תכנית לימודים חדשה ב"לימודי יהדות" לחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי, אשר תכלול מגוון נושאים מתחום היהדות (מלבד המקצוע "מקרא" שיותר כמקצוע נפרד). מחקר ההערכה הנוכחי נועד לסקור את מצב לימודי היהדות כיום בחטיבות הביניים של בית הספר הממלכתי ולמפות את התחומים והנושאים הפזורים במקצועות היהדות השונים. עבודה זו עשויה לסייע ביצירת המקצוע האחיד שיכלול את מגוון הנושאים הנלמדים בבתי הספר בתחום, שכן "אין לנו תרבות אחרת היכולה להחליף את התרבות היהודית, והיותנו דוברי עברית – לשון הנשענת במידה מכריעה על מקורות התרבות היהודית – מזכירה לנו זאת בלי הרף" (שטאל, 1996, עמ' 279).

מטרות המחקר

מטרתו העיקרית של מחקר ההערכה היא לבחון את עמדות הצרכנים הפוטנציאליים כלפי תכנית לימודים חדשה ב"לימודי יהדות". לפיכך התמקד המחקר בשני היבטים מרכזיים:

1. בירור המצב הקיים בשטח: אילו נושאים ומקצועות מתחום היהדות נלמדים בבתי הספר ובאיזה היקף.
2. בירור הצרכים של מנהלים, מורים ותלמידים בנוגע לתכנית לימודים חדשה בלימודי היהדות וציפיותיהם ממנה.

שאלות ההערכה המרכזיות

בהתאם למטרות המחקר המרכזיות התמקד המחקר בשאלות הספציפיות בשני היבטים:

א. בירור המצב בשטח והעמדות כלפי מקצועות היהדות

1. מה הם התחומים והנושאים הנלמדים מתחום לימודי היהדות?
2. באיזו תכנית המורים משתמשים ומה מידת הסיוע שלה להוראת המקצוע?
3. מה הם ההיבטים החיוביים של לימודי מקצועות היהדות?
4. מה הם הקשיים בלימוד מקצועות היהדות?
5. מה הם ההיבטים הטעונים שינוי בלימוד מקצועות היהדות?

בנוסף, נבדקו נושאי הלימוד האהובים והלא אהובים על התלמידים, אופן הערכת ההישגים בלימוד מקצועות היהדות, קיומה/אי קיומה של התנגדות הורים ותלמידים כלפי לימוד מקצועות היהדות והעמדות בנוגע לחיוב התלמידים בבחינת בגרות בלימודי יהדות.

ב. בירור הציפיות מתכנית לימודים חדשה

1. אילו נושאי לימוד יש לכלול בתכנית הלימודים החדשה?
2. כיצד יש לבנות את תכנית הלימודים החדשה – המבנה הכללי ואופן הצגת המקורות.

כמו כן נבדקו דרכי ההוראה המשמשות את המורים בלימוד מקצועות היהדות ומידת יעילותן ונבחן שילוב הוראת לימודי היהדות עם מקצועות אחרים. בנוסף, נבדקו אף מאפייני המורה הרצוי ללימודי יהדות, תחומי ההתמחות של המורים המלמדים את מקצועות היהדות ומידת תרומתם להוראת המקצוע ונושאים מוצעים להשתלמויות מורים.

מתודולוגיה**א. כלי המחקר**

לשם בניית כלי המחקר נערכו ראיונות עומק מובנים למחצה עם אנשי מפתח (ראו נספח א) ועל-סמך המידע שנאסף פותחו כלי המחקר האלה (ראו נספח ד):

שאלון טלפוני למנהלי חטיבות הביניים: השאלון בודק את עמדות המנהלים כלפי היבטים שונים של לימודי היהדות, כגון הקשיים שבהם נתקלים המנהלים בשילוב לימודי היהדות והשינויים הנדרשים לדעתם בהוראת התחום. השאלון כלל 27 שאלות סגורות ו-18 שאלות פתוחות.

שאלון טלפוני לרכזים ולמורים המלמדים יהדות: השאלון מתמקד בבדיקת עמדות המורים כלפי תכנית הלימודים שבה הם משתמשים (תכנים, מבנה, מידת השימוש וכד') וכלפי הנושאים הנלמדים, הקשיים המרכזיים בהוראת לימודי יהדות והשינויים הנדרשים לדעתם. השאלון כלל 40 שאלות סגורות ו-21 שאלות פתוחות.

שאלון לתלמידים: השאלון מתמקד בבדיקת עמדות התלמידים כלפי לימודי היהדות והנושאים הנלמדים במסגרתם, ומברר מה הם השינויים הנדרשים, לדעת התלמידים, בהוראת התחום. השאלון כלל 20 שאלות סגורות ו-15 שאלות פתוחות.

ב. הליך המחקר

במהלך אוקטובר 2003 נערכו ראיונות עומק עם שמונה בעלי תפקידים שונים במשרד החינוך ובבתי הספר: המפמ"רית לתושב"ע, המפמ"רית למחשבת ישראל, הרפרנט ללימודי תושב"ע באגף לתכניות לימודים, ארבעה מדריכים אזוריים בתושב"ע שהם גם מורים פעילים בבתי הספר ומנהל בבית ספר תיכון. עם חלק מבעלי התפקידים, נערכו מספר ראיונות במועדים שונים.

על-סמך המידע שעלה מן הראיונות ומסקירת הספרות בנושא, נבנו כלי המחקר שפורטו לעיל, ולאחר מכן, בחודשים פברואר-יולי 2004, התבצע איסוף הנתונים משלוש הקבוצות – מנהלים, מורים ותלמידים, באופן הזה:

איסוף הנתונים מן המורים והמנהלים: בהתאם לרשימות המדגם (ראו להלן "מסגרת הדגימה והמדגם") נערכו שיחות טלפון עם כל אחד מן המנהלים שהשתתפו במחקר. בשיחות אלה הוסבר למנהלים על המחקר ומטרותיו, הם התבקשו למסור את שמות המורים ללימודי היהדות בבית הספר ונקבע עמם ועם המורים מועד לעריכת ראיון טלפוני. במקביל נשלח בדואר שאלון בהתאם לתפקידו של המרואיין (מנהל או מורה ורכז מקצוע). שלב זה ארך זמן רב מהמשוער, הן בשל קושי לאתר את המנהלים והמורים הן בשל הקושי לקבוע עמם מועד לראיון.

איסוף הנתונים מן התלמידים: בתקופת הראיונות עם המורים והמנהלים הגיעו חוקרים ממכון סאלד לארבעה בתי ספר והעבירו בהם את השאלונים לתלמידים הלומדים מקצוע מתחום היהדות.

בתום שלב איסוף הנתונים נערך ניתוח תוכן של כל השאלות הפתוחות, אשר קודדו לפי מערך של קטגוריות תוכן. כל הנתונים הכמותיים הועברו לתוכנת SPSS ובעזרתה נעשו העיבודים הסטטיסטיים לסוגיהם.

ג. עיבוד הנתונים

שיטות עיבוד הנתונים שבהן השתמשנו במחקר הנוכחי כוללות עיבודים כמותיים ועיבודים איכותניים:

מבחן t (t-test)

מבחן t מאפשר לבדוק האם קיימים הבדלים במוצעים בין שתי קבוצות לגבי היגד מסוים (משתנה רציף) והאם ההבדל הוא מובהק סטטיסטית.

גודל האפקט של כהן (Cohen's d)

מדד לבדיקת עוצמת ההבדל בין ממוצעים של שתי קבוצות במשתנה רציף.

מבחן חי-בריבוע (χ^2)

מבחן סטטיסטי הבדוק קשר בין שני משתנים נומינליים באמצעות השוואת הפרופורציות, והאם הקשר שנמצא הוא מובהק סטטיסטית.

דיווח הממצאים בשאלות הסגורות

הדיווח לגבי "ציון ממוצע" בסולם בן 6 דרגות הוא חישוב ממוצעי תשובות המשיבים לקטגוריות 1 עד 6. כאשר הדירוג הממוצע גבוה מ-3.5, משמע שמובעת עמדה חיובית (למשל הסכמה, מידת חשיבות רבה וכיו"ב) כלפי התחום המדובר. כאשר הדירוג הממוצע נמוך מ-3.5, משמע שמובעת עמדה שלילית (למשל חוסר הסכמה, מידת חשיבות מעטה וכיו"ב) כלפי התחום המדובר. בסולם בן 4 דרגות, ה"ציון הממוצע" הוא חישוב ממוצעי תשובות המשיבים לקטגוריות 1 עד 4. כאשר הדירוג הממוצע גבוה מ-2.5, משמע שמובעת עמדה חיובית (למשל הסכמה, מידת חשיבות רבה וכיו"ב) כלפי התחום המדובר. כאשר הדירוג הממוצע נמוך מ-2.5, משמע שמובעת עמדה שלילית (למשל חוסר הסכמה, מידת חשיבות מעטה וכיו"ב) כלפי התחום המדובר.

בפרק הממצאים הפריטים מופיעים בלוחות השונים בסדר יורד, לפי ממוצע הציון או לפי שיעור הופעתם, בהתאם לסוג הממצאים המוצגים. כמו כן, במקצת הלוחות תיתכן סטייה של ± 0.1 בסיכום האחוזים, זאת בשל אופן הצגת הנתונים וחישובם על ידי התוכנה הסטטיסטית, תוך עיגול לספרה אחת בלבד, מימין לנקודה העשרונית. החלטה זו התקבלה בהתבסס על כללי הכתיבה של ה-APA (אגודת הפסיכולוגים האמריקנית).

ניתוח איכותני – בניית קטגוריות תוכן

שיטת סיכום הנתונים נעשתה על-ידי ניתוח תוכן של התשובות ובניית עץ קטגוריות, אשר צמח ועלה מתוך החומר, תוך ניסיון לקשור ולצמצם אותן לקטגוריות נושאות רחבות יותר בעלות תוכן משותף. כאשר מגדירים קטגוריה חדשה, יש לבחון אותה על-ידי סדרת מאפיינים המגדירים את קשריה עם הקטגוריה המרכזית, למשל: עליה להיות מרכזת, ממצה וקשורה לכמה שיותר קטגוריות אחרות, עליה להופיע לעתים קרובות בנתונים ולהיות מוגדרת באופן אנליטי כמה שיותר. עם זאת, בעיבוד נתונים איכותני יש לתת מקום ראוי ומשמעותי גם לקטגוריות או לנושאים ייחודיים, המעניקים נקודת מבט חדשה או שונה על הנושא הנבדק. כוחן של שיטות המחקר האיכותניות הוא בכך, שהן מספקות נתונים מקיפים ומעמיקים מנקודת מבטם הסובייקטיבית של משתתפי המחקר.

בחלק מן השאלות הפתוחות קובצו התשובות לקטגוריות ראשיות, הכוללות מספר תת-קטגוריות. בלוחות הללו, הנתונים מוצגים בקטגוריות הראשיות בכמה אופנים: מספר התשובות, המציג את סך כל התשובות שהתקבלו באותה קטגוריית-על; אחוז התשובות, שחושב מתוך סך כל התשובות באותה שאלה; מספר המשיבים, שחושב כך שכל משיב נספר פעם אחת, גם אם דיווח על כמה תת-קטגוריות; ואחוז המשיבים, שחושב מתוך סך כל המשיבים באותה שאלה. יש לשים לב כי בלוחות אלו מספר התשובות גדול ממספר המשיבים, בשל האפשרות של כל משיב לדווח על יותר

מתשובה אחת. בלוחות שבהם קובצו התשובות לקטגוריות תוכן ללא קטגוריות-על, מספר התשובות זהה למספר המשיבים בכל קטגוריה, ועל כן נתונים אלו מוצגים פעם אחת בלבד.

מסגרת הדגימה והמדגם

לבחירת מדגם בתי הספר השתמשנו בקובץ הנתונים של משרד החינוך. בקובץ נמצאו 303 חטיבות ביניים המשתייכות לפיקוח הממלכתי בחינוך הרגיל (בתי ספר שלוש-שנתיים או חטיבות המשתייכות לבתי ספר שש-שנתיים). מתוך מסגרת דגימה זו נדגמו בתי הספר במדגם שכבות לפי משתנה "מחוז", באופן אקראי בכל תא.

בשלב הראשון נדגמו 100 מנהלים ו-200 מורים. 100 מן המורים היו מאותם בתי ספר שמהם נדגמו המנהלים ו-100 מורים היו מבתי ספר אחרים. בכמה מקרים רואיינו שני מורים או מורה ורכז/ת מאותו בית ספר. בנוסף, מתוך בתי הספר שבהם נדגמו מורים או מנהלים, נדגמו ארבעה בתי ספר שבהם הועברו שאלונים לכ-100 תלמידים.

במהלך איסוף הנתונים בוצעה החלפה אחת של 35 בתי ספר – הן למדגם המנהלים והן למדגם המורים. הסיבות להחלפה היו כדלקמן: סירוב מנהל/ת או מורה להשתתף במחקר, מנהלים שטענו כי בבית ספרם אין מלמדים נושא כלשהו מתחום לימודי היהדות ובתי ספר שלא אותרו גם לאחר השקעת מאמצים רבים מצדנו (מספר טלפון שגוי, כתובת שגויה וכד'). לאחר החלפת בתי הספר, הגיע מדגם משתתפי המחקר ל-103 מנהלים ו-197 מורים.

בלוח 1 להלן מוצגת התפלגות המשיבים במחקר, לפי מחוז ותפקיד – מנהל/ת, מורה ותלמיד/ה. חשוב לציין כי בכל בתי הספר המשתתפים במחקר מלמדים נושא כלשהו מתחום היהדות.

לוח 1: התפלגות בתי הספר המשתתפים במדגם, לפי מחוז ותפקיד (מספר ואחוז)

מחוז	מנהל		מורה		תלמיד	
	n	%	n	%	n	%
צפון	21	20.4	23	11.7	-	-
חיפה	7	6.8	17	8.6	-	-
מרכז	43	41.7	77	39.1	54	51.4
תל-אביב	14	13.6	19	9.6	-	-
ירושלים	5	4.9	19	9.6	-	-
מנח"י	2	1.9	4	2.0	18	17.1
דרום	11	10.7	38	19.3	33	31.4
סה"כ	103	100.0	197	100.0	105	100.0

מהשוואת הנתונים בלוח 1 לאוכלוסיית מסגרת הדגימה של בתי הספר לפי השתייכות מחוזית

עולה, כי בתי הספר שהשתתפו במחקר מייצגים נאותה את אוכלוסיית חטיבות הביניים בחינוך הממלכתי.

נתונים דמוגרפיים של משתתפי המדגם

להלן מוצגים הנתונים הדמוגרפיים של משתתפי המדגם (לעתים מספר המשיבים אינו זהה ל- N המדגם, כיוון שלא כל המשיבים ענו על כל אחת מן השאלות). הנתונים במלואם מוצגים בנספח ב, לוחות 60-83.

מדגם המנהלים ($N = 103$)

השתייכות מחוזית ($N = 103$): מחוז מרכז – 43 מנהלים (41.7%); מחוז צפון – 21 מנהלים (20.4%); מחוז תל-אביב – 14 מנהלים (13.6%); מחוז דרום – 11 מנהלים (10.7%); מחוז חיפה – 7 מנהלים (6.8%); מחוז ירושלים – 5 מנהלים (4.9%); מחוז מנח"י – 2 מנהלים (1.9%).

מבנה בית הספר ($N = 103$): 61 מנהלים בתי ספר שש-שנתיים (59.2%); 42 מנהלים בתי ספר שלוש-שנתיים (40.8%).

מין ($N = 103$): במדגם נכללו 83 מנהלות (80.6%) ו-20 מנהלים (19.4%).

מספר שנות הוראה ($N = 103$): 62 מנהלים (60.2%) מלמדים בין 21 ל-30 שנים, 24 מנהלים (23.3%) מלמדים בין 11 ל-20 שנים, 11 מנהלים (10.7%) מלמדים יותר מ-31 שנים, ו-6 מנהלים (5.8%) מלמדים בין 1 ל-10 שנים.

מספר שנות ניהול ($N = 102$): 42 מנהלים (41.2%) הם בעלי ותק של בין 6 ל-10 שנים, 36 מנהלים (35.3%) ממלאים תפקיד זה בין 1 ל-5 שנים, 16 מנהלים (15.7%) בין 11 ל-15 שנים ו-8 מנהלים (7.8%) ממלאים תפקיד זה למעלה מ-16 שנים.

הגדרה עצמית ($N = 103$): 68 מנהלים (66.0%) מגדירים את עצמם חילוניים, 30 מנהלים (29.1%) מסורתיים ו-5 מנהלים (4.9%) מגדירים את עצמם דתיים.

השכלה ($N = 103$): 68 מנהלים (66.0%) הם בעלי תואר מ"א, ל-24 מנהלים (23.3%) תואר ב"א, ל-7 מנהלים (6.8%) תואר B.Ed ו-4 מנהלים (3.9%) הם בעלי תואר ד"ר.

המוסדות להשכלה גבוהה שבהם למדו המנהלים ($N = 101$): 79 מנהלים (78.2%) רכשו את השכלתם באוניברסיטאות בארץ, 16 מנהלים (15.8%) למדו באוניברסיטאות בחו"ל, 15 מנהלים (14.9%) למדו במכללות בארץ, ומנהל אחד בלבד (1.0%) רכש את השכלתו במכון הרטמן. ראוי לציין ש-10 מנהלים דיווחו כי למדו ביותר ממוסד אחד.

תחומי ההתמחות ($N = 103$): 74 מנהלים (71.8%) התמחו במדעי הרוח, 24 מנהלים (23.3%) התמחו במדעים המדויקים, 24 מנהלים (23.3%) התמחו במדעי היהדות, 18 מנהלים (17.5%) התמחו במדעי החברה ו-6 מנהלים (5.8%) התמחו בתחומים אחרים. יש לציין כי 37 מנהלים ציינו שני תחומי התמחות ו-2 מנהלים ציינו ארבעה תחומי התמחות שונים.

מדגם המורים (N = 197)

השתייכות מחוזית (N = 197): מחוז מרכז – 77 מורים (39.1%); מחוז דרום – 38 מורים (19.3%); מחוז צפון – 23 מורים (11.7%); מחוז תל-אביב – 19 מורים (9.6%); מחוז ירושלים – 19 מורים (9.6%); מחוז חיפה – 17 מורים (8.6%); מחוז מנח"י – 4 מורים (2.0%).

מין: במדגם נכללו 174 מורות (88.3%) ו-23 מורים (11.7%).

תפקיד (N = 193): מתוך כלל המורים המשתתפים במדגם, 50 (25.9%) הם רכזים של לימודי יהדות, 37 (19.2%) הם מורים ללימודי יהדות, 24 (12.4%) מורים לתנ"ך, 15 (7.8%) רכזים של מחשבת ישראל, 14 (7.3%) רכזים של תנ"ך, 13 (6.7%) רכזים של מקצוע התושבי"ע, 12 (6.2%) מורים למחשבת ישראל ו-7 (3.6%) מורים למקצוע התושבי"ע. 92 (47.7%) מורים ציינו, כי נוסף על תפקידם זה הם ממלאים גם תפקיד שאינו קשור ללימודי היהדות כלל, כגון הוראת מקצועות לימוד אחרים או תפקידים אחרים כגון מחנכת, רכזת פדגוגית, סגנית המנהלת ועוד. יש לשים לב כי מספר התשובות גבוה ממספר המשיבים, זאת בשל דיווחי המורים על ריבוי תפקידים.

מספר שנות הוראה (N = 194): 72 מורים (37.1%) מלמדים בין 11 ל-20 שנה, 54 מורים (27.8%) מלמדים בין 1 ל-10 שנים, 54 מורים (27.8%) מלמדים בין 21 ל-30 שנה ו-14 מורים מלמדים בין 31 ל-40 שנה.

ותק בהוראת התושבי"ע (N = 121): 71 מורים (58.7%) מלמדים תושבי"ע בין 1 ל-5 שנים, 31 מורים (25.6%) מלמדים תושבי"ע בין 6 ל-10 שנים, 14 מורים (11.6%) מלמדים תושבי"ע מעל 16 שנה ו-5 מורים מלמדים תושבי"ע בין 11 ל-15 שנה.

הגדרה עצמית (N = 193): 101 מורים מגדירים את עצמם חילוניים (52.3%), 60 מורים מגדירים את עצמם מסורתיים (31.1%) ו-32 מורים מגדירים את עצמם דתיים (16.6%).

השכלה (N = 190): 80 מורים (42.1%) הם בעלי תואר שני, ל-67 מורים (35.3%) תואר ראשון ו-43 מורים (22.6%) הם בעלי תואר B.Ed.

המוסדות להשכלה גבוהה שבהם למדו המורים (N = 192): 124 מורים (64.6%) למדו באוניברסיטאות בארץ, 55 מורים (28.6%) למדו במכללות בארץ, 24 מורים (12.5%) למדו באוניברסיטאות בחו"ל, כולל שלוחות בארץ, ו-5 מורים (2.6%) רכשו את השכלתם במוסדות חינוך אחרים שאינם מוכרים. יש לציין כי 12 מורים דיווחו על לימודים בשני מוסדות להשכלה גבוהה ו-2 מורים דיווחו על לימוד בשלושה מוסדות שונים.

תחומי ההתמחות (N = 186): 180 מורים (91.4%) התמחו בתחום כלשהו בלימודיהם העל-תיכוניים, לעומת 13 מורים (6.6%) אשר לימודיהם העל-תיכוניים היו ללא התמחות. 136 מורים (73.1%) התמחו במדעי הרוח, 83 מורים (44.6%) התמחו במדעי היהדות, 31 מורים (16.7%) התמחו במדעי החברה ו-6 מורים (3.2%) התמחו במדעים מדויקים. 3 מורים (1.6%) דיווחו על תחום התמחות אחר. יש לציין כי 69 מורים דיווחו על שני תחומי התמחות ו-2 מורים דיווחו על התמחות בשלושה תחומים.

המוסדות שבהם סיימו המורים את לימודיהם לתעודת הוראה (N = 178): ל-188 מורים (97.9%) יש תעודת הוראה, לעומת 4 מורים (2.1%) חסרי תעודת הוראה. 90 מורים (50.6%) למדו לתעודת הוראה במכללות בארץ, 80 מורים (44.9%) למדו לימודים אלו באוניברסיטאות בארץ, 11 מורים

(6.2%) למדו זאת במוסדות חינוך שאינם מוכרים ומורה אחד (0.6%) למד לתעודת הוראה באחת האוניברסיטאות בחו"ל. יש לציין כי 4 מורים דיווחו על לימודים לתעודת הוראה בשני מוסדות שונים: מורה אחד, במכללה בארץ ובמוסד חינוך אחר שאינו מוכר בארץ, ו-3 מורים נוספים דיווחו על שילוב בין אוניברסיטה בארץ למכללה בארץ.

מדגם התלמידים (N = 105)

השתייכות מחוזית (N = 105): במדגם נכללו 54 תלמידים (51.4%) ממחוז מרכז, 33 תלמידים (31.4%) ממחוז דרום ו-18 תלמידים (17.1%) ממנח"י.

מין (N = 104): במדגם נכללו 63 תלמידות (60.6%) ו-41 תלמידים (39.4%).

הגדרה עצמית (N = 80): 43 תלמידים (53.8%) מגדירים את עצמם חילוניים, 30 תלמידים (37.5%) מגדירים את עצמם מסורתיים ו-7 תלמידים (8.8%) מגדירים את עצמם חרדים.

בחירת המקצועות המורחבים לבגרות (N = 72): 48 תלמידים (66.7%) ציינו כי הם מתכוונים לבחור במקצועות מן המדעים המדויקים, 26 תלמידים (36.1%) מתכוונים לבחור במקצועות מדעי החברה, 15 תלמידים (20.8%) יעדיפו את אחד ממקצועות מדעי הרוח ו-4 תלמידים (5.6%) חושבים לבחור בתחומים אחרים כמקצועות המורחבים לבגרות. יש לציין כי 9 תלמידים דיווחו על כוונה לבחור בשני מקצועות מורחבים לבגרות ו-6 תלמידים דיווחו על כוונה לבחור בשלושה מקצועות שונים.

פרק שני: ממצאים

שאלון למנהל/ת

א. הוראת מקצועות היהדות בבית הספר

המנהלים נשאלו אילו מקצועות מתחום לימודי היהדות (מלבד מקרא) מלמדים בבית ספרם (שאלה 1). הם התבקשו לציין את מספר שעות הלימוד השבועיות, את תחום הלימוד (כגון מחשבת ישראל, מורשת ישראל) ואת נושאי הלימוד, כך לגבי כל דרגת כיתה בנפרד. לוח 2 להלן מציג את התפלגות מספר השעות השבועיות שבהן מלמדים יהדות בבית הספר, לפי דרגת הכיתה. יש לציין כי אף שבכל בתי הספר המשתתפים במחקר ($n = 103$) מלמדים נושאים מתחום היהדות, היו מנהלים שלא השיבו על שאלה זו ולכן מספר המשיבים קטן יותר ממספר המנהלים המשתתפים במחקר.

לוח 2: מספר שעות הלימוד השבועיות של מקצועות מתחום לימודי היהדות – התפלגות תשובות המנהלים, לפי דרגת הכיתה (מספר ואחוז)

כיתה ט' ($N = 89$)		כיתה ח' ($N = 97$)		כיתה ז' ($N = 96$)		מספר שעות הלימוד
%	n	%	n	%	n	
70.8	63	64.9	63	63.5	61	1
13.5	12	21.6	21	22.9	22	2
11.2	10	9.3	9	8.3	8	3
4.5	4	4.1	4	5.2	5	+4

מלוח 2 עולה, כי ברוב בתי הספר מלמדים מקצועות מתחום לימודי היהדות שעה אחת בשבוע, בכל אחת מדרגות הכיתה: ז' (63.5%), ח' (64.9%) ו-ט' (70.8%). במקצת בתי הספר מלמדים את מקצועות אלה 2 או 3 שעות שבועיות.

לוח 3 מציג את התפלגות תשובות המנהלים לגבי מקצועות מתחום לימודי היהדות הנלמדים בבית ספרם, לפי דרגת הכיתה (כיתה ז' – 82 מנהלים השיבו 84 תשובות, כיתה ח' – 82 מנהלים השיבו 84 תשובות וכיתה ט' – 70 מנהלים השיבו 71 תשובות). מלוח 3 עולה, כי רוב המנהלים ציינו את 'מורשת ישראל' כמקצוע מתחום היהדות הנלמד ביותר בבית ספרם, כך בכל אחת מן הכיתות: ז' (86.6% מן המנהלים), ח' (87.8% מן המנהלים) ו-ט' (82.9% מן המנהלים).

לוח 3: מקצועות הלימוד מתחום היהדות הנלמדים בבתי הספר – התפלגות תשובות המנהלים, לפי דרגת הכיתה (מספר ואחוז)

כיתה ט' (N = 70)		כיתה ח' (N = 82)		כיתה ז' (N = 82)		מקצוע מתחום היהדות	מספר
%	n	%	n	%	n		
82.9	58	87.8	72	86.6	71	מורשת ישראל	1
2.9	2	4.9	4	2.4	2	מחשבת ישראל	2
10.0	7	6.1	5	7.3	6	לימודים רב-תחומיים	3
4.3	3	2.4	2	3.7	3	יהדות (ללא פירוט)	5
1.4	1	1.2	1	2.4	2	תושבי"ע	7
101.4	71	102.4	84	102.4	84	סה"כ	

הערה: כל אחד מן המספרים המופיעים בעמודה שכותרתה "מספר", בלוח זה ובשאר הלוחות, מציין את המספר שניתן לכל קטגוריה בניתוח התוכן של כל אחת מהשאלות הפתוחות.

לוח 4 מציג את הנושאים הנלמדים במסגרת לימודי היהדות בכיתות ז', ח' ו-ט', לפי תשובות המנהלים, שקובצו לארבע קטגוריות תוכן מרכזיות. האחוז המוצג חושב מתוך מספר המשיבים בכל דרגת כיתה (כיתה ז' – 96 משיבים; כיתה ח' – 98 משיבים וכיתה ט' – 90 משיבים).

לוח 4: הנושאים הנלמדים במקצועות היהדות בכיתות ז', ח' ו-ט' – התפלגות תשובות המנהלים, לפי דרגת הכיתה (מספר ואחוז)

כיתה ט' (N = 90)		כיתה ח' (N = 98)		כיתה ז' (N = 96)		נושא הלימוד	מספר
%	n	%	n	%	N		
60.0	54	78.6	77	96.9	93	מעגלי שנה, חיים וזהות	300
4.4	4	10.2	10	71.9	69	מעגל החיים במשפחה היהודית	3
45.6	41	70.4	69	67.7	65	הלוח העברי – חגים	1
20.0	18	15.3	15	38.5	37	מעגלי זהות, שורשים	6
67.8	61	58.2	57	50.0	48	תרבות יהודית ואוניברסלית	200
15.6	14	25.5	25	35.4	34	מושגים נבחרים בדת היהודית	13
32.2	29	19.4	19	8.3	8	ערכים הומניים ביהדות	10
23.3	21	12.2	12	5.2	5	יהדות ודמוקרטיה	9
7.8	7	8.2	8	4.2	4	המקורות וארון הספרים היהודי	5
6.7	6	8.2	8	4.2	4	תרבות ישראל	21
2.2	2	1.0	1	3.1	3	השפה העברית	22
2.2	2	5.1	5	2.1	2	אקטואליה	23
38.9	35	42.9	42	19.8	19	היסטוריה	100
5.6	5	6.1	6	8.3	8	פרקים נבחרים בהיסטוריה של עם ישראל	2

לוח 4 (המשך)

כיתה ט' (N = 90)		כיתה ח' (N = 98)		כיתה ז' (N = 96)		נושא הלימוד	מספר
%	n	%	n	%	N		
26.7	24	28.6	28	8.3	8	ציונות	14
10.0	9	9.2	9	6.3	6	לימודי ארץ ישראל	20
1.1	1	-	-	1.0	1	יהדות הגולה	16
-	-	3.1	3	-	-	ישראל והעמים	11
-	-	1.0	1	1.0	1	אחר	400
-	-	1.0	1	1.0	1	ישראל כחברה רב-תרבותית	19

הערה: הנתונים מוצגים בסדר יורד לפי כיתה ז'.

מלוח 4 עולה כי נושאי הלימוד הנלמדים במקצועות מתחום היהדות נחלקים לשלושה נושאים מרכזיים: הנושא הראשון, נושא "המעגלים", קשור במעגלי שנה, בטקסי מעבר, במעגלי חיים ובמעגלי זהות; הנושא השני מתייחס ל"תרבות יהודית ואוניברסלית" וכולל בין השאר מושגים מן היהדות, ארון הספרים היהודי וערכים ביהדות; והנושא השלישי, היסטוריה, כולל בין השאר את תולדות עם ישראל ואת לימודי ארץ ישראל. חלוקת הנושאים העולה מן הלוח מצביעה על שכיחות גבוהה יותר בנושאים "מעגלי השנה" ו"תרבות יהודית ואוניברסלית", לאורך שלוש שנות חטיבת הביניים. עם זאת, בכיתות ז' ו-ח' ההתמקדות היא בנושא "מעגלי השנה, חיים, זהות" (96.9% ו-78.6% בהתאמה), דבר העשוי להיות מוסבר בטקס בר/בת-המצווה שעוברים התלמידים בכיתה ז', ובפיתוח הזהות האישית המתרחש בשנים אלה. בכיתה ט' לעומת זאת הדגש מופנה לנושא "התרבות היהודית והאוניברסלית" (67.8%). הנושא השלישי העולה מתשובות המנהלים מתייחס להיסטוריה, והוא עלה בשיעורים נמוכים יותר ביחס לשני הנושאים האחרים, בכיתות ז', ח' ו-ט' גם יחד (19.8%, 42.9% ו-38.9% בהתאמה). בנושא זה, בכיתות ח' ו-ט' מושם דגש רב יותר על לימודי הציונות (28.6% ו-26.7% בהתאמה).

הערכת הישגים בלימודי היהדות

המנהלים נשאלו האם בבית ספרם התלמידים מקבלים ציון או הערכה בתעודה במקצועות הנלמדים מתחום היהדות. אם ניתנת הערכה, הם התבקשו לפרט את תשובתם בשאלה פתוחה (שאלה 5). מן הממצאים עולה כי רובם המכריע של המנהלים (90.1%, n = 91) מדווחים כי בבית ספרם התלמידים מקבלים הערכה בתעודה על מקצועות היהדות.

לוח 5 מציג את הדרכים להערכת התלמידים בלימודי היהדות (42 מנהלים השיבו 84 תשובות).

**לוח 5: דרכים להערכת לימודי היהדות – התפלגות תשובות המנהלים
(מספר ואחוז), (N = 42)**

מספר	דרכי ההערכה	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
2	עבודות	39	46.4	92.9
1	מבחנים	31	36.9	73.8
3	השתתפות ועבודה שוטפת בכיתה	4	4.8	9.5
5	משוב על פעילויות	2	2.4	4.8
8	מצגות	2	2.4	4.8
9	פרויקט מעורבות בקהילה	2	2.4	4.8
10	תערוכות	2	2.4	4.8
11	תיק עבודות (פורטפוליו)	1	1.2	2.4
4	שיעורי בית	1	1.2	2.4
	סה"כ	84	100.0	200.0

מלוח 5 אנו רואים כי רוב תשובות המנהלים מתמקדות בדרכי ההערכה המסורתיות – עבודות (46.4%) ומבחנים (36.9%). בשיעורים נמוכים ביותר ציינו המנהלים דרכי הערכה נוספות, בהן עבודה שוטפת בכיתה, פרויקטים של מעורבות בקהילה ומצגות.

ב. עמדות כלפי לימודי היהדות

היבטים חיוביים בלימוד מקצועות מתחום היהדות

בלוח 6 להלן מוצגות תשובות המנהלים לשאלה פתוחה (שאלה 6), שעסקה בהיבטים החיוביים בלימוד מקצועות מתחום היהדות בבית ספרם, מנקודת מבטם, ובתרומתם לתלמידים (102 מנהלים השיבו 194 תשובות).

תשובות המנהלים קובצו לקטגוריות תוכן מרכזיות, המציגות את ההיבטים הבולטים בתשובותיהם. מן הלוח אנו למדים כי ההיבט החיובי הבולט ביותר מתייחס לעיסוק בזהות ובערכים (74.7%): למעלה משליש מתשובות המנהלים (39.2%) מתייחסות לזהות היהודית – "העמקת הקשר של הנוער למורשת היהדות ולשורשים" (מנהל 245) ו"הנושא מסייע בעיצוב זהותו היהודית של התלמיד ובחיזוק הקשר שלו לעם ישראל ולמדינת ישראל" (מנהל 410). שיעורים נמוכים יותר (14.4%) נמצאו לזהות הישראלית כהיבט חיובי של לימודי היהדות – ל"העמקה והחדרת הגאווה הישראלית הלאומית" (מנהל 714). היבט חיובי בולט נוסף שעלה מדברי המנהלים, מתייחס להיבטים התוכניים של לימודי היהדות (18.6%), הן להעשרת הידע הכללי של התלמידים (13.4%) מתוך שהנושא "מכתוב ידע שלא מקבלים במסגרת הלימוד הרגיל" (מנהל 482) הן להעשרה בנושאים יהודיים, כמו "למידת לוח השנה העברי" (מנהל 221) ולנושאים אקטואליים – "חיבור אקטואליה לנושאי יהדות" (מנהל 560). ראוי לציין כי המנהלים ייחסו תרומה חיובית מועטה בלבד להיבטים מבניים של לימודי היהדות (4.6%) – "האינטגרציה בכל

המקצועות יוצרת הקשרים לתחומי לימוד אחרים והעמקת שורשים" (מנהל 287) ולדרכי ההוראה (2.1%), מתוך ש"התכנית מהווה עוגן להרבה סוגי פעילות לא פורמלית בהם הילדים מעורבים" (מנהל 548).

לוח 6: ההיבטים החיוביים בלימוד מקצועות מתחום היהדות – התפלגות תשובות המנהלים (מספר ואחוז), (N = 102)

מספר	ההיבט	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	עיסוק בזהות ובערכים	145	74.7	97	95.1
2	בירור נושא הזהות היהודית וחיזוקה	76	39.2	76	74.5
3	עיסוק בזהות ישראלית	28	14.4	28	27.5
4	דגש על מעגלי זהות	19	9.8	19	18.6
5	עיסוק בערכים ובנושאים חברתיים	19	9.8	19	18.6
17	פלורליזם ועדות בישראל	3	1.5	3	2.9
200	היבטים תוכניים	36	18.6	32	31.4
7	העשרת הידע הכללי של התלמיד	26	13.4	26	25.5
10	עיסוק בלוח השנה וחגי ישראל	6	3.1	6	5.9
14	עיסוק באקטואליה ורלוונטיות לחיי התלמיד	4	2.1	4	3.9
300	היבטים מבניים	9	4.6	9	8.8
13	תרומה של רב-תחומיות הנושא	5	2.6	5	4.9
16	תרומה של המאפיינים המבניים של התכנית	2	1.0	2	2.0
18	שעה שבועית מרוכזת של נושאי היהדות	1	0.5	1	1.0
19	שיתוף ההורים – עוזרים בכתיבת התכנית	1	0.5	1	1.0
400	דרכי הוראה	4	2.1	4	3.9
11	גיוון דרכי ההוראה תורם לתלמיד	4	2.1	4	3.9
	סה"כ	194	100.0		190.2

קשיים מרכזיים בלימוד מקצועות מתחום היהדות

המנהלים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 7), מהם הקשיים המרכזיים בלימוד מקצועות מתחום היהדות בבית ספרם. לוח 7 מציג את תשובות המנהלים, שקובצו לקטגוריות תוכן מרכזיות, המבטאות את תחומי הקושי השונים שעלו (89 מנהלים השיבו 145 תשובות). מלוח 7 עולה כי המנהלים מציינים ארבעה קשיים מרכזיים: קשיים של התלמידים (28.3%), מחסור במשאבים וקשיים מבניים (25.5%), קשיים העולים מתכנית הלימודים (21.4%) וקשיים עם המורים (18.6%). מתוכם, הקשיים הבולטים ביותר מתייחסים למחסור בשעות הוראה (22.1%) – "שעה שבועית איננה מספיקה" (מנהל 314); להכשרת מורים לקויה (18.6%) – "מעט הדרכת מורים" (מנהל 530) ו"יש צורך בהכשרה נוספת" (מנהל 242); לחשש התלמידים מחזרה בתשובה ומכפייה

דתית (12.4%) – "קיימת התנגדות – הלימוד נחשב לעיסוק בנושא דתי" (מנהל 395) ו"אבחנה מוטעית שהיהדות עוסקת רק בדת" (מנהל 604); להיעדר תכנית לימודים רשמית ומסודרת (10.3%) – "אין תכנית לימודים מסודרת" (מנהל 461); ולחוסר הרלוונטיות של התכנים (10.3%) – "עולמות תוכן רחוקים – אי רלוונטיות להיום" (מנהל 612).

לוח 7: הקשיים המרכזיים בלימוד מקצועות מתחום היהדות – התפלגות תשובות המנהלים (מספר ואחוז), (N = 89)

מספר	הקושי	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	קשיים של התלמידים	41	28.3	31	36.0
5	רתיעה מהדת וחשש מכפייה דתית וחזרה בתשובה	18	12.4	18	20.2
7	קושי עם שפת המקורות	7	4.8	7	7.9
15	כיתות בעלות הטרוגניות דתית	7	4.8	7	7.9
14	חוסר ידע בסיסי של התלמידים ביהדות	6	4.1	6	6.7
19	בידול מקצועות היהדות יוריד את המוטיבציה של התלמידים	3	2.1	3	3.4
400	מחסור במשאבים וקשיים מבניים	37	25.5	36	41.9
13	חוסר בשעות לימוד	32	22.1	32	36.0
25	לימודי יהדות אינם מעוגנים בתיכון	2	1.4	2	2.2
23	מקצוע ללא מבחנים	1	0.7	1	1.1
24	המקצוע נלמד באופן שטחי ולא מעמיק	1	0.7	1	1.1
26	חוסר התאמה בין נושאי הלימוד לבין ציר הזמן	1	0.7	1	1.1
300	קשיים עם תכנית הלימודים	31	21.4	30	34.9
8	אין תכנית לימודים	15	10.3	15	16.9
11	חוסר רלוונטיות של התכנים	15	10.3	15	16.9
20	קושי לשלב במקצועות אחרים	1	0.7	1	1.1
100	קשיים עם המורים	27	18.6	27	31.4
2	הכשרת המורים לוקה בחסר, חוסר בקיאות בנושא שהם מלמדים	27	18.6	27	30.3
500	צורך בחומרי למידה	9	6.2	9	10.5
10	אין עזרים וחומרי למידה	9	6.2	9	10.1
	סה"כ	145	100.0		162.9

שינויים בלימוד מקצועות מתחום היהדות

לוח 8 מציג את תשובות המנהלים לשאלה פתוחה (שאלה 8), שעניינה השינויים הדרושים בלימוד מקצועות מתחום היהדות (87 מנהלים השיבו 165 תשובות). תשובות המנהלים עובדו וקובצו לקטגוריות תוכן מרכזיות של השינויים המוצעים. נראה כי השינויים הבולטים שהציעו המנהלים קשורים בשינוי תוכני הלימוד (41.2%): עיקר השינוי המוצע כרוך בבניית תכנית לימודים מסודרת ומובנית (18.8%) – "הכנת תכנית מובנית ומודולרית מבחינת הנושאים בכיתות" (מנהל

(173), בשינוי הנושאים כך שיאפשרו עבודה באופן רב-תחומי (12.7%) – "לעשות אינטגרציה ולמידה בין-תחומית כדי להראות לילדים את הקשר בין תחומים שונים" (מנהל 230) ובבחירת תכנים הקרובים יותר לחיי התלמידים (8.5%) – "להפוך את הנושאים יותר אקטואליים לזמננו" (מנהל 302). בנוסף העלו המנהלים את הצורך בשינויים בכוח ההוראה (21.8%) ובעיקר גיוס מורים המתמחים בתחום (6.7%) – "שילוב מורים רחבי אופקים בעלי ידע כללי בוגרי מקצוע יהדות" (מנהל 25) ושיפור ההכשרה (6.7%) – "יותר הכשרה למורים והשתלמויות" (מנהל 287). שינויים אחרים (20.0%) כוללים בעיקר את מיסוד המקצוע תוך הדגשת ייחודיותו (8.5%) – "להפוך את המקצוע ליותר מקצוע מן המניין" (מנהל 16), "הרחבת מקום המקצוע בקרב שאר המקצועות" (מנהל 164) ו"לתת לו היקף שעות גדול יותר וכן מעמד חשיבותי זהה למקצוע המתמטיקה והאנגלית, שהרי להיות יהודי זה מהותנו כעם" (מנהל 433). צורך נוסף ראו המנהלים בתוספת משאבים (17.0%), הכוללת תוספת שעות והקצאת משאבים (17.0%) – "העמדת סל שעות ייחודי לקידום הנושא" (מנהל 71). שמונה תשובות התייחסו לשינויים מגוונים אחרים, ובהם הצורך בפעילות קהילתית כדי להגיע אל ההורים, שינוי התכנית הבית-ספרית בשנים הבאות ופיתוח תכנית הלימודים בצורה ספירלית.

לוח 8: השינויים הדרושים בלימוד מקצועות מתחום היהדות – התפלגות תשובות המנהלים (מספר ואחוז), (N = 87)

מספר	השינוי	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
300	שינויים תוכניים	68	41.2	54	62.1
14	בניית תכנית לימודים מסודרת, מובנית ומודולרית	31	18.8	31	35.6
15	נושאי לימוד המאפשרים לעבוד באופן רב-תחומי	21	12.7	21	24.1
12	בחירת תכנים הקרובים לחיי התלמידים	14	8.5	14	16.1
9	ניתוק הקשר הדתי-פולחני מתכנית הלימודים	2	1.2	2	2.3
100	שינויים הקשורים לכוח ההוראה	36	21.8	31	35.6
2	גיוס מורים מתמחים בתחום	11	6.7	11	12.6
3	שיפור הכשרת המורים	11	6.7	11	12.6
16	הכשרת המורים בדרכי הוראה חדשניות ומגוונות	8	4.8	8	9.2
1	צורך ברכז או במנחה	6	3.6	6	6.9
400	שינויים אחרים	33	20.0	32	36.8
6	מיסוד המקצוע תוך הדגשת ייחודיותו	14	8.5	14	16.1
18	יש צורך בחומרי למידה מסודרים	9	5.5	9	10.3
21	שינויים אחרים מגוונים	8	4.8	8	9.2
11	יש לחייב במבחן בגרות	2	1.2	2	2.3
200	שינויים במשאבים	28	17.0	28	32.2
5	תוספת שעות והקצאת משאבים	28	17.0	28	32.2
	סה"כ	165	100.0		189.7

חיוב בבחינת בגרות בלימודי היהדות

המנהלים נשאלו בשאלה סגורה, אם יש לדעתם לחייב תלמידים להיבחן בבחינת בגרות במקצוע החדש "לימודי יהדות", בהיקף של יחידת לימוד אחת (שאלה 22). ככלל, רוב המנהלים (68.6%), (n = 70) צידדו בחיוב התלמידים בבחינת בגרות, לעומת שליש מהם שהשיבו כי אין לחייבם (31.4%), (n = 32). המנהלים התבקשו לנמק את עמדתם זו בשאלה פתוחה. לוח 9 להלן מציג את נימוקי המנהלים (96 מנהלים השיבו 127 תשובות). חשוב לציין כי מקצת המנהלים שהשיבו על חלקה הסגור של השאלה, לא נימקו את תשובותיהם בחלקה הפתוח ומכאן השוני העולה בנתונים המוצגים בלוח 9, בהשוואה לנתוני השאלה הסגורה המוצגים לעיל. נוסף ונציין כי מורים מספר פירטו נימוקים בשני הכיוונים – בעד ונגד. זאת למרות שבחלקה הסגור של השאלה בחרו בתשובה אחת בלבד – בעד או נגד החיוב בבחינה. מסיבה זו נוצר פער בין מספר המשיבים המצוין בלוח 9 לבין נתוני השאלה הסגורה שדווחו לעיל.

לוח 9: חיוב התלמידים בבחינת בגרות במקצוע החדש "לימודי יהדות" – התפלגות תשובות המנהלים (מספר ואחוז), (N = 96)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים	
100	81	63.8	66	68.8	נימוקים לחיוב הבחינה
102	26	20.5	26	27.1	זו חובה להכיר את מורשת ישראל
101	22	17.3	22	22.9	זה מקצוע חשוב ככל המקצועות
103	16	12.6	16	16.7	יש ליצור זיקה לעם ישראל מתוך הזדהות
104	9	7.1	9	9.4	על מנת לחזק את הזהות היהודית
105	8	6.3	8	8.3	העיסוק בערכים מסייע בבחירת דרך חיים
200	46	36.2	31	32.3	נימוקים לאי-חיוב הבחינה
205	12	9.4	12	12.5	חובת בחינה תפגע באופיו הערכי והחזונית של הנושא
201	11	8.7	11	11.5	הלימוד צריך לבוא מבחירה ולא כחובה
203	7	5.5	7	7.3	צריך לשלב את לימודי היהדות במקצועות אחרים
212	6	4.7	6	6.3	גם כך ישנו עומס בחינות
206	5	3.9	5	5.2	הציון בסיום החטיבה צריך לשקף את חוויית הלימוד ולא מבחן
209	4	3.1	4	4.2	התנגדות כללית לבחינות הבגרות
214	1	0.8	1	1.0	המקצוע אינו יותר חשוב ממקצועות אחרים
	127	100.0		132.3	סה"כ

תשובות המנהלים עובדו וקובצו לשתי קטגוריות מרכזיות: האחת כוללת את הנימוקים המצדדים בחובת בחינה, והאחרת כוללת את אלה המתנגדים לה. המנהלים מעלים בתשובותיהם היבטים דומים, הן בקרב המצדדים בחיוב הבחינה הן בקרב המתנגדים לה, וכל אחת מן הקבוצות מעניקה להם השפעה הפוכה. ניתן לראות כי הנימוק הבולט ביותר, בקרב שני המחנות, מתייחס להיבט הערכי של מקצועות היהדות. כך, המנהלים המצדדים בבחינת הבגרות נימקו את

עמדתם זו בכך שזו חובה להכיר את מורשת ישראל (20.5%) – "בני העם ובני הנוער צריכים להכיר את השורשים" (מנהל 230), ואילו המתנגדים לבחינה נימקו זאת בכך שמבחן יפגע באופיו הערכי והחזווייתי של מקצוע היהדות (9.4%), כיוון ש"הנחלת ערכים עומדת בסתירה לצורך להיבחן עליהם בבחינת בגרות ולקבל ציון" (מנהל 609) ו"חוששת שזה יחשב מקצוע נוסף לבגרות ויאבד ממנו משהו מהערכיות שלו" (מנהל 16). נימוקים נוספים שהעלו המנהלים, הן המצדדים בבחינה הן המתנגדים לה, מתייחסים למעמדו של מקצוע היהדות ולמחויבות התלמידים אליו. כך, המנהלים המצדדים בבחינה טענו כי צעד זה יחזק את מעמד המקצוע ויעביר לתלמידים מסר שמקצוע זה חשוב ככל המקצועות האחרים (17.3%): "אם מדברים על מקצוע יסוד, זה אחד מהם" (מנהל 344), ואילו המתנגדים לבחינה השיבו כי חיוב התלמידים דווקא יפחית ממחויבותם למקצוע וכי חשוב לשמור על אפשרויות הבחירה של התלמידים (8.7%): "בחינת בגרות במקצוע החדש צריכה להיות בחירה של התלמיד, כך גם יעמיק מרצונו והלמידה תהיה משמעותית. חשוב לא לתת לתלמידים תחושה של כפייה" (מנהל 362).

עמדות הורים ותלמידים כלפי לימוד מקצועות היהדות

לוח 10 מציג את תשובות המנהלים לשאלה פתוחה (שאלה 9) העוסקת בהתנגדות תלמידים והורים ללימודי יהדות בבית הספר (102 מנהלים השיבו 107 תשובות).

לוח 10: התנגדות תלמידים והורים ללימוד מקצועות היהדות – התפלגות תשובות המנהלים (מספר ואחוז), (N = 102)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים	
200	77	72.0	76	74.5	היעדר התנגדות
1	68	63.6	68	66.7	המשיב לא נתקל בהתנגדות (ללא פירוט)
4	9	8.4	9	8.8	היעדר התנגדות בשל הדגשת ההיבט התרבותי ולא הדתי
100	30	28.0	29	28.4	קיום התנגדות
7	14	13.1	14	13.7	ישנה התנגדות מצד התלמידים מחשש לכפייה דתית והחזרה בתשובה
8	13	12.1	13	12.7	ישנה התנגדות מצד ההורים מחשש לכפייה דתית והחזרה בתשובה
9	3	2.8	3	2.9	התנגדות נקודתית בלבד
	107	100.0		104.9	סה"כ

תשובות המנהלים קובצו לשתי קטגוריות מרכזיות: האחת כוללת את פירוט תשובות המנהלים אשר דיווחו כי לא נתקלו בהתנגדות, והאחרת כוללת את התשובות שבהן צוין כי אכן קיימת התנגדות מצד תלמידים או הורים ללימודי היהדות. ככלל, רוב המנהלים (72.0%) לא נתקלו בהתנגדות כלשהי ללימודי יהדות בבית ספרם, כשני שלישים לא פירטו את תשובתם (63.6%), וכעשירית בלבד (8.4%) נימקו זאת בכך שדרך ההוראה המדגישה את ההיבט התרבותי ולא הדתי, היא זו שהופכת את לימוד המקצוע למקובל על ההורים והתלמידים – "בונים את הנושא יפה עם

דגש תרבותי ולא דתי" (מנהל 419). עם זאת, למעלה מרבע מתשובות המנהלים (28.0%) התייחסו לקיומה של התנגדות ללימודי היהדות בבית הספר, הן מצד התלמידים (13.1%) והן מצד ההורים (12.1%), ובשני המקרים הדבר נובע מ"חשש מכפייה דתית ומהחזרה בתשובה" (מנהל 212) או מכך ש"בזמנו נהגו לבקר בבית כנסת והיו הורים ותלמידים שתהו על כך" (מנהל 230).

המנהלים אף נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 10), אם יש נושאים שלימודם בכיתה עלול להיתפס ככפייה דתית בעיני ההורים או התלמידים ולעורר את התנגדותם (99 מנהלים השיבו 104 תשובות). הממצאים קובצו לקטגוריות תוכן מרכזיות ומתן עולה כי רוב התשובות ($n = 83, 79.8\%$) מתייחסות לכך שהמנהלים לא נתקלו בהתנגדות לנושאים הספציפיים בלימודי היהדות, לעומת תשובות מעטות בלבד ($n = 21, 20.2\%$) המעידות על קיומה של התנגדות כזו. כמחצית מן המנהלים שצינו כי לא נתקלו בהתנגדות ($n = 55, 52.9\%$), לא פירטו את תשובתם, וכרבע ($n = 25, 24.0\%$) מהם ציינו כי היעדר ההתנגדות נובע מאופן הלימוד – "לא מלמדים את הפרקטיקה, רק דיונים ערכיים" (מנהל 86), "יש חשיבות לשים דגש על המטען התרבותי של היהדות והקשר של כל אחד אליו" (מנהל 164) ו"תלוי מאוד באופן הצגת הנושא" (מנהל 275). שלושה מנהלים (2.9%) אף ציינו כי לא רק שלא נתקלו בהתנגדות אלא להפך – יש גילויים של תמיכה ועניין מצד ההורים והתלמידים. יש לציין כי מבין המנהלים שהשיבו כי לא נתקלו בהתנגדות, 2 דיווחו על בעיה כללית הקשורה בתלמידים שאינם יהודים (מהגרים מארצות חבר העמים וערבים נוצרים), ו-2 התייחסו לעוינות כלפי המקצוע, שאינה קשורה בהכרח לגוון היהודי או הדתי של הנושא, אלא למעמדו לעומת מקצועות אחרים הנתפסים בעיני התלמידים כחשובים יותר. מעניין לגלות כי דווקא המנהלים אשר ציינו כי קיימת התנגדות, לא פירטו את תשובתם ($n = 21, 20.2\%$).

המנהלים התבקשו לפרט את נושאי הלימוד שלגביהם נתקלו בהתנגדות מצד ההורים והתלמידים. תשובות בודדות בלבד התקבלו לשאלה זו (15 מנהלים השיבו 17 תשובות). נושאים אלה קשורים בעיקר לפולחן יהודי ולקיום מצוות וחובות הדת ($n = 8$), לתפילין ולסידור התפילה ($n = 4$), להתייחסות אל הפן הדתי ביהדות ($n = 3$) ולהתנגדות לפנייה לגורמים חיצוניים שמזוהים עם הדת, כמו רב בית הכנסת ($n = 2$).

ג. תכנית לימודים חדשה – תכנים

במזכירות הפדגוגית הוחלט על פיתוח תכנית לימודים במקצוע חדש – "לימודי יהדות", המשלבת את המקצועות תושב"ע ומחשבת ישראל. המנהלים התבקשו לפרט בשאלה פתוחה (שאלה 21) את הנושאים שיש לכלול במקצוע חדש זה. הנושאים קובצו לקטיגוריות מרכזיות, כפי שמופיע בלוח 11 להלן (82 מנהלים השיבו 216 תשובות).

לוח 11: נושאים שיש לכלול במקצוע החדש "לימודי יהדות" – התפלגות תשובות המנהלים (מספר ואחוז), (N = 82)

מספר	הנושא	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
300	מעגלי השנה, החיים והזהות	55	25.5	44	53.7
1	הלוח העברי – חגים	29	13.4	29	35.4
6	מעגלי זהות	17	7.9	17	20.7
3	מעגל החיים במשפחה	9	4.2	9	11.0
600	ארון הספרים היהודי	52	24.1	43	52.4
5	המקורות וארון הספרים היהודי	30	13.9	30	36.6
13	מושגים נבחרים ביהדות	22	10.2	22	26.8
100	היסטוריה	44	20.4	38	46.3
2	פרקים נבחרים בתולדות עם ישראל	15	6.9	15	18.3
16	לימודי ארץ ישראל	11	5.1	11	13.4
14	ציונות	8	3.7	8	9.8
20	זרמים והוגים ביהדות	7	3.2	7	8.5
15	יהדות הגולה	2	0.9	2	2.4
11	ישראל והעמים	1	0.5	1	1.2
400	ערכים ביהדות	40	18.5	37	45.1
10	ערכים הומניים ביהדות	32	14.8	32	39.0
21	תרבות המחלוקת	8	3.7	8	9.8
700	סוגיות כלליות	25	11.6	23	28.0
9	יהדות ודמוקרטיה	16	7.4	16	19.5
17	תרבות ישראל	7	3.2	7	8.5
18	השפה העברית	2	0.9	2	2.4
	סה"כ	216	100.0		263.4

מלוח 11 עולה כי תשובות המנהלים התמקדו בעיקר בנושא מעגלי השנה, החיים והזהות (25.5%) וארון הספרים היהודי (24.1%). בשיעורים נמוכים מאלה ציינו המנהלים נושאים בהיסטוריה (20.4%), ערכים ביהדות (18.5%) וסוגיות כלליות אחרות (11.6%).

שילוב לימודי מקצועות מתחום היהדות עם מקצועות אחרים

לוח 12 מציג את תשובות המנהלים לשאלה סגורה (שאלה 11) שעסקה בחשיבות השילוב של לימודי מקצועות היהדות עם מקצועות לימוד אחרים (סך הכול 103 משיבים). אחוז התשובות המוצג בלוח הוא אחוז התשובות החיוביות מתוך כלל התשובות לגבי כל מקצוע, והוא מייצג את מספר המנהלים שהשיבו בחיוב בעניין שילוב מקצוע הלימוד הספציפי עם הוראת מקצועות מתחום היהדות.

לוח 12: חשיבות השילוב של לימודי היהדות עם מקצועות לימוד אחרים – התפלגות התשובות החיוביות של המנהלים (מספר ואחוז), (N = 103)

מספר פריט	תחום הלימוד	חשוב לשלב	
		n	%
12	היסטוריה	98	95.1
17	תנ"ך	94	91.3
13	ספרות	93	90.3
14	אמנויות	89	86.4
16	ארכאולוגיה	68	66.0
15	מדעים ומחשבים	62	60.2

כפי שניתן לראות בלוח 12, הרוב המכריע של המנהלים מציינים את המקצועות היסטוריה (95.1%), תנ"ך (91.3%), ספרות (90.3%) ואמנויות (86.4%), כמקצועות שחשוב לשלבם עם לימודי היהדות. לעומת זאת, שיעורים נמוכים יותר בקרב המנהלים ציינו כי חשוב לשלב עם לימודי היהדות את המקצועות ארכאולוגיה (66.0%) ומדעים ומחשבים (60.2%).

למנהלים אף ניתנה אפשרות למנות תחומי לימוד נוספים על אלו המופיעים בשאלון, שלדעתם חשוב לשלבם עם לימודי היהדות (38 מנהלים השיבו 50 תשובות). מרבית מקצועות הלימוד שצוינו שייכים למדעי החברה (51.1%, n = 24), בלטו בהם המקצועות אזרחות ודמוקרטיה (28.0%, n = 14) וגיאוגרפיה (20.0%, n = 10). בנוסף ציינו המנהלים את תחום מדעי הרוח (29.8%, n = 14), שבו בלטו המקצועות לשון, הבעה והבנת הנקרא ושפות (6.0%, n = 3), בכל מקצוע. תחומים נוספים שציינו המנהלים כללו מוזיקה (8.0%, n = 4) ושל"ח (6.0%, n = 3).

כמו כן נשאלו המנהלים אם הם מקדמים בבית ספרם את שילוב מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים, ואם כן, הם התבקשו לפרט בשאלה פתוחה (שאלה 19) את הדרכים לכך (38 מנהלים השיבו 50 תשובות). על פי תשובות המנהלים, נראה כי עיקר הפעולות לשילוב מקצועות היהדות נעשות באופן רב-תחומי (26.4%, n = 37), למשל באמצעות לימוד ערכים חברתיים בשיעורי חברה, מעורבות חברתית של התלמיד ותוך חידוד המושגים השונים במורשת ישראל דרך לימוד המקצועות השונים. פעולות נוספות לשילוב מקצועות היהדות, אם כי בשיעורים נמוכים יותר, נעשות עם מקצוע ההיסטוריה (17.9%, n = 25), זאת באמצעות לימוד פרקים בהיסטוריה של עם

ישראל, שילוב נושא השואה במורשת ישראל, הכרת המורשת הדתית והציונית של העליות השונות וקישורן לתפוצות. עוד מדווחים המנהלים על שילוב מקצועות הספרות והאמנות עם לימודי היהדות (14.3%, $n = 20$, בשניהם), באמצעות שילוב יצירות ספרותיות בשיעורי מורשת, ובהן טקסטים מהאגדה ומהמקרא, ניתוח ספרותי של תפילות, ביטוי מוטיבים של חגים דרך האמנות, ניתוח יצירות אמנות מן המקורות ולפי תקופות וכן הצבת "קיר מדבר" בימי החגים, המציג לתלמידים את הנלמד בשיעור (בנספח ג מפורטות תשובות המנהלים באשר לשילוב לימודי מקצועות היהדות עם מקצועות לימוד שונים).

ד. הכשרה והשתלמויות למורים

מאפייניו של המורה הרצוי ללימוד מקצועות מתחום היהדות

המנהלים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 23), על המאפיינים שלדעתם נדרשים מדמות המורה שהיו מייעדים להוראת מקצועות מתחום היהדות. לוח 13 מציג את תשובותיהם (89 מנהלים השיבו 163 תשובות). התשובות קובצו לקטגוריות תוכן המאפיינות את דמות המורה ללימודי היהדות, ומתוכן עולה כי שני המאפיינים המרכזיים הנדרשים הם התמחות אקדמית בתחום הלימוד (27.0%) – "השכלה בתחומי יהדות: תנ"ך, תושב"ע, ספרות עברית" (מנהל 104) ואופקים רחבים ויצירתיות (23.3%) – "בעל השכלה רחבה, שמראה מעורבות, יצירתיות" (מנהל 269). בשיעורים נמוכים יותר, ציינו המנהלים כי על המורה המיועד להיות כריזמטי ובעל מוטיבציה (12.3%) – "מורה מוביל" (מנהל 218), "מנהיג" (מנהל 299) ו"בעל מעוף וחזון" (מנהל 431), בעל דעות פלורליסטיות (11.7%) – "מורים הומניסטיים" (מנהל 290) ו"ראש פתוח" (מנהל 230) ואדם שלימודי היהדות קרובים ללבו (10.4%) – "שיהיה משוגע לדבר" (מנהל 242) ו"בנאדם שאוהב את הנושא, קשור ומחובר אליו ורוצה להנחילו לתלמידיו" (מנהל 374).

לוח 13: מאפייני המורה הרצוי להוראת מקצועות מתחום היהדות – התפלגות תשובות המנהלים (מספר ואחוז), ($N = 89$)

מספר	המאפיין	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
12	בעל התמחות אקדמית בתחום	44	27.0	49.4
4	אדם משכיל, רחב אופקים ויצירתי	38	23.3	42.7
10	אדם כריזמטי ובעל מוטיבציה	20	12.3	22.5
5	הומניסט ובעל דעות פלורליסטיות	19	11.7	21.3
2	מורה אשר הנושא קרוב ללבו ואשר מבין את חשיבות הנושא	17	10.4	19.1
14	כל מורה שראוי להיות במערכת החינוך יהיה מסוגל ללמד את המקצוע	14	8.6	15.7
9	אדם עם יכולות הוראה טובות	11	6.7	12.4
	סה"כ	163	100.0	183.1

כמו כן התבקשו המנהלים לפרט בשאלה זו את תחומי הלימוד שבהם על המורה המלמד מקצועות מתחום היהדות להתמחות (45 מנהלים השיבו 128 תשובות). תשובות המנהלים מלמדות כי התחום הבולט ביותר הוא תחום מדעי הרוח (78.9%, $n = 45$), והמקצועות העיקריים שלדעת המנהלים על המורה להתמחות בהם הם תנ"ך ומקרא (23.4%, $n = 30$), היסטוריה (19.5%, $n = 25$), ספרות (10.2%, $n = 13$), לימודי יהדות וקודש (9.4%, $n = 12$), מחשבת ישראל (8.6%, $n = 11$) ותושב"ע ותלמוד (7.0%, $n = 9$).

השתלמויות למורים

המנהלים התבקשו בשאלה סגורה (שאלה 20), לבחור את הנושאים אשר לדעתם יש צורך לקיים בהם השתלמויות והדרכות למורים (101 מנהלים השיבו 275 תשובות). לוח 14 להלן מציג את תשובותיהם. כפי שאפשר לראות, שילוב הוראת מקצועות היהדות עם תחומי לימוד אחרים הוא הנושא המרכזי שהמורים צריכים להשתלם בו, לדעת המנהלים (29.8%). בשיעורים נמוכים אך במעט, ציינו המנהלים השתלמויות בדרכי הוראה חדשניות (22.9%) והעשרת הידע במקצועות היהדות (22.2%). מעניין לציין כי כחמישית מהתשובות התייחסו לצורך בהשתלמויות העוסקות בהכרת תכניות הלימודים הקיימות (18.2%).

לוח 14: נושאים להשתלמויות ולהדרכות מורים – התפלגות תשובות המנהלים (מספר ואחוז), ($N = 101$)

מספר פריט	נושאים להשתלמויות	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
4	שילוב הוראת מקצועות היהדות עם תחומי לימוד אחרים	82	29.8	81.2
2	דרכי הוראה חדשניות	63	22.9	62.4
3	העשרה והרחבת הידע במקצועות היהדות	61	22.2	60.4
1	הכרת תכניות הלימודים הקיימות במקצועות היהדות	50	18.2	49.5
5	אחר	19	6.9	18.8
	סה"כ	275	100.0	272.3

כמה מנהלים העלו נושאים נוספים להשתלמויות למורים (17 מנהלים השיבו 21 תשובות). בין הנושאים פירוט המנהלים את הצורך בהשתלמויות בנושאים ספציפיים, כגון הוראה מקוונת (4), דילמות בהוראת מקצועות היהדות (2), לימוד אתרים וטיולים בארץ ישראל (2) וכן תשובות בודדות שהציגו גישות להוראה ומטרותיה, פיתוח תכניות לימודים, השתלמות מחנכים ויחסי מורה-תלמיד. עוד התייחסו המנהלים בתשובותיהם להשתלמויות בנושאי לימוד שונים: שניים מהם ציינו את הצורך בקישור נושאי הלימוד לחיי היומיום, ואחרים התייחסו להיסטוריה של עם ישראל, מדרשים, לימודי מסורת למורה החילוני, חגי ישראל, הכשרה רב-תרבותית, לימודי יהדות בשילוב דתות אחרות וזהות יהודית-ציונית-דמוקרטית.

ה. הערות

בלוח 15 מוצגות תשובות המנהלים לשאלה פתוחה (שאלה 24), המזמינה אותם להתייחס באופן חופשי להיבט כלשהו בלימודי היהדות (52 מנהלים השיבו 78 תשובות). עיקר ההערות התמקדו בצורך בהקצאת משאבים כספיים ובתוספת שעות הוראה (23.1%) – "הנושא חשוב ביותר אך חשוב להקצות לו יותר שעות ייחודיות" (מנהל 618). כמו כן, המנהלים התייחסו לבעיות הקשורות לתכנית הלימודים ולהוראת המקצוע, בעיקר לכך שבית הספר מפתח תכנית לימודים רב-תחומית משלו (15.4%) – "בונה עם המורים עצמם תכנית אינטגרטיבית מתחומי דעת שונים" (מנהל 206), לכך שיש צורך בתכנית מסודרת ואחידה (10.3%) – "יש לבנות תכנית ליבה עם פרמטרים המאחדים את כל בתי הספר" (מנהל 281), לצורך בגיוון דרכי ההוראה (9.0%) – "הפעלות, סיורים, מפגש עם אנשים יוצאי דופן" (מנהל 431) ו"יש לחשוב על עזרים לימודיים נלווים – כגון סרטים, מצגות ותוכנות מחשב, ליצירת החוויה בלימוד הנושאים" (מנהל 630) ולצורך בהכשרה והדרכה למורים (7.7%) – "התמקצעות של המורים" (מנהל 242). עם זאת, חשוב לציין כי כעשירית מהערות המנהלים היו חיוביות יותר (11.5%), ובהן ציינו כי לדעתם המקצוע חשוב – "רואה בלימוד היהדות חשיבות רבה" (מנהל 236).

**לוח 15: הערות הקשורות ללימודי היהדות – התפלגות תשובות המנהלים
(מספר ואחוז), (N = 52)**

מספר	ההערה	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
2	נדרשת תוספת שעות והקצאת משאבים	18	23.1	34.6
5	בית הספר בונה תכנית רב-תחומית משלו	12	15.4	23.1
1	זהו מקצוע חשוב	9	11.5	17.3
3	יש צורך בתכנית מסודרת ואחידה	8	10.3	15.4
8	יש צורך לגוון את דרכי ההוראה	7	9.0	13.5
10	יש צורך בהכשרת מורים ובהדרכתם	6	7.7	11.5
4	יש צורך בתכנית רב-תחומית	5	6.4	9.6
9	ישנו מחסור בחומרי למידה	5	6.4	9.6
13	ישנן בעיות עם תלמידים עולים	3	3.8	5.8
7	בית הספר מקבל מענה מגופים ותכניות חיצוניים	2	2.6	3.8
12	ישנה התנגדות למקצוע	2	2.6	3.8
6	תכנית בית-ספרית היא בעייתית	1	1.3	1.9
	סה"כ	78	100.0	150.0

שאלון למורה

א. הוראת מקצועות מתחום היהדות בבית הספר

מקצועות הלימוד והנושאים מתחום היהדות הנלמדים בבתי הספר

המורים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 1) אילו מקצועות מתחום היהדות (מלבד מקרא) הם מלמדים, מהם הנושאים בכל אחד מן המקצועות, באילו מקורות וחומרי למידה הם משתמשים בכל נושא ומהו מספר השעות השבועיות המוקדשות לכל אחד מן המקצועות. מן השאלונים עולה, כי בין המורים היו שציינו את נושאי הלימוד ללא שייכות למקצוע לימוד ספציפי מתחום היהדות ולפיכך לא ניתן היה לכלול את תשובותיהם בממצאים. לוח 16 להלן מציג את תשובות המורים לגבי המקצועות ונושאי הלימוד הנלמדים מתחום היהדות, לפי דרגות הכיתה השונות (כיתה ז' – סך הכול 108 משיבים; כיתה ח' – סך הכול 104 משיבים וכיתה ט' – סך הכול 90 משיבים). בנתונים המוצגים בלוח 16, כל משיב נספר פעם אחת בלבד ובהתאם לכך חושבו האחוזים מתוך מספר המשיבים הכללי בתוך כל דרגת כיתה.

לוח 16: מקצועות הלימוד והנושאים מתחום היהדות הנלמדים בבתי הספר, לפי דרגת הכיתה – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז)

מספר	כיתה ז' (N = 108)		כיתה ח' (N = 104)		כיתה ט' (N = 90)	
	%	n	%	n	%	n
1	מורשת תרבות ישראל					
300	78.7	85	56.7	59	43.3	39
200	41.7	45	43.3	45	47.8	43
100	16.7	18	38.5	40	37.8	34
	86.1	93	80.8	84	77.8	70
2	מחשבת ישראל					
200	3.7	4	4.8	5	8.9	8
300	2.8	3	2.9	3	2.2	2
100	1.9	2	1.0	1	-	-
	4.6	5	4.8	5	8.9	8
5	יהדות					
300	3.7	4	2.9	3	1.1	1
200	2.8	3	1.9	2	1.1	1
100	-	-	1.9	2	-	-
	4.6	5	3.8	4	1.1	1
7	תושב"ע					
200	2.8	3	1.9	2	1.1	1
300	2.8	3	-	-	-	-
100	0.9	1	-	-	-	-
	3.7	4	1.9	2	1.1	1
3	לימוד בין תחומי					
200	1.9	2	8.7	9	8.9	8
300	1.9	2	3.8	4	4.4	4
100	0.9	1	3.8	4	5.6	5

הערה: הנתונים מוצגים בסדר יורד לפי כיתה ז'.

מלוח 16 עולה, כי מקצוע הלימוד מתחום היהדות, הנלמד ביותר בכל דרגות הכיתה הוא 'מורשת תרבות ישראל', כך בכיתה ז' (86.1%), בכיתה ח' (80.8%) ובכיתה ט' (77.8%). עם זאת, תשובות המורים העלו דגשים שונים ביחס לנושאי הלימוד הנכללים במקצוע זה, בכל אחת מדרגות הכיתה: בכיתות ז' ו-ח' נושא הלימוד הבולט ביותר הוא מעגלי השנה (78.7% ו-56.7%, בהתאמה), אולם בכיתה ט' נושאי הלימוד השונים נלמדים במידה דומה יותר והבולט מביניהם הוא תרבות יהודית ואוניברסלית (47.8%). עוד עולה, כי מקצועות הלימוד מתחום היהדות – יהדות ותושבי"ע נלמדים במידה המועטה ביותר בכיתות ח' (3.8% ו-1.9%, בהתאמה), והדבר נכון גם באשר לכיתה ט' (1.1% בשני המקצועות).

לוח 17 מציג את המקורות וחומרי הלמידה שבהם המורים משתמשים בהוראת מקצועות היהדות (כיתה ז' – 118 מורים השיבו 186 תשובות; כיתה ח' – 115 מורים השיבו 180 תשובות; וכיתה ט' – 97 מורים השיבו 159 תשובות). הנתונים בלוח מוצגים כך שכל משיב נספר פעם אחת בלבד ובהתאם לכך חושבו האחוזים מתוך מספר המשיבים הכללי בתוך כל דרגת כיתה.

לוח 17: מקורות וחומרי למידה במקצועות היהדות, לפי דרגת הכיתה – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז)

מספר	מקורות וחומרי למידה	כיתה ז' (N = 118)		כיתה ח' (N = 115)		כיתה ט' (N = 97)	
		%	n	%	n	%	n
1	תכנית בית ספרית	28.8	34	24.3	28	26.8	26
2	חומרים מן מהאינטרנט	25.4	30	26.1	30	28.9	28
9	מקורות מארון הספרים היהודי	24.6	29	20.9	24	20.6	20
15	תכניות של גופים פרטיים	22.9	27	15.7	18	8.2	8
7	אנציקלופדיות וספרי יען	16.1	19	17.4	20	10.3	10
11	מקורות מתוך תכנית הלימודים של משרד החינוך	12.7	15	12.2	14	26.8	26
6	מקורות מתוך הספרות העברית	11.9	14	11.3	13	9.3	9
3	חומרים ודפי מידע שהועברו בהשתלמויות או מן המפמ"ר	9.3	11	12.2	14	11.3	11
12	ספרי לימוד ומקראות	5.9	7	16.5	19	21.6	21

הערה: הנתונים מוצגים בסדר יורד לפי כיתה ז'.

מלוח 17 עולה כי בכל אחת מכיתות הלימוד ז', ח', ו-ט', המורים מדווחים בשיעורים דומים על השימוש בתכנית בית-ספרית (28.8%, 24.3% ו-26.8%, בהתאמה), על שימוש בחומרים מהאינטרנט (25.4%, 26.1% ו-28.9%, בהתאמה) ועל שימוש במקורות מארון הספרים היהודי (24.6%, 20.9% ו-20.6%, בהתאמה). המורים לא ציינו אילו מקורות משמשים אותם להוראת כל אחד מהנושאים ולכן לא ניתן היה להצליב בין שני המשתנים הללו.

לוח 18 מציג את התפלגות מספר השעות השבועיות שהמורים מלמדים לימודי יהדות, לפי דרגות הכיתה השונות (כיתה ז' – סך הכול 134 משיבים; כיתה ח' – סך הכול 135 משיבים; כיתה ט' – סך הכול 114 משיבים).

לוח 18: מספר שעות לימוד שבועיות של מקצועות מתחום היהדות – התפלגות תשובות המורים, לפי דרגת הכיתה (מספר ואחוז)

מספר שעות הלימוד	כיתה ז' (N = 134)		כיתה ח' (N = 135)		כיתה ט' (N = 114)	
	%	n	%	n	%	n
1	69.4	93	71.9	97	78.1	89
2	21.6	29	17.0	23	15.8	18
3	2.2	3	4.4	6	3.5	4
4+	6.7	9	6.7	9	2.6	3

מלוח 18 עולה כי רוב המורים מלמדים מקצועות מתחום היהדות שעה אחת בשבוע, בכל אחת מן הכיתות – כיתה ז' (69.4%), כיתה ח' (71.9%) וכיתה ט' (78.1%). מקצת המורים מלמדים 2 שעות שבועיות ומעלה.

הערכת הישגים במקצועות מתחום היהדות

המורים נשאלו אם בבית ספרם התלמידים מקבלים ציון או הערכה בתעודה במקצועות היהדות. במקרה של תשובה חיובית, הם התבקשו לפרט את תשובתם בחלקה הפתוח של השאלה (שאלה 5) דרכי ההערכה שפירוט המורים בתשובותיהם מוצגות בלוח 19 להלן.

לוח 19: דרכים להערכת מקצועות היהדות – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 87)

מספר	דרכי ההערכה	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
1	עבודות	69	44.5	79.3
2	מבחנים ובחנים	53	34.2	60.9
5	השתתפות במשימות, במטלות והכנת שיעורי בית	14	9.0	16.1
4	השתתפות בכיתה	8	5.2	9.2
17	הערכה כללית של המורה (שקידה והתנהגות)	6	3.9	6.9
13	הרצאות ומצגות של התלמידים	2	1.3	2.3
14	חידון	1	0.6	1.1
15	עבודה עם מחשב	1	0.6	1.1
19	עבודת עמיתים	1	0.6	1.1
	סה"כ	155	100.0	178.2

מלוח 19 עולה שהרוב המכריע של המורים (90.8%, $n = 178$) מדווחים כי בבית ספרם ניתנת לתלמידים הערכה במקצועות היהדות בתעודה, לעומת מעטים בלבד המדווחים כי בבית ספרם לא ניתנת הערכה (9.2%, $n = 18$). רוב המורים התייחסו להערכה באמצעות שיטות מסורתיות, כגון עבודות (44.5%) ומבחנים (34.2%). המורים אף ציינו שיטות הערכה נוספות, אם כי בשיעורים נמוכים ביותר.

ב. עמדות כלפי לימודי היהדות

תכנית הלימודים המשמשת את המורים

המורים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 6), באיזו תכנית לימודים הם משתמשים להוראת מקצועות היהדות. תשובות המורים קובצו לארבע קטגוריות, המפרטות את סוגי התכניות שהמורים משתמשים בהן. לוח 20 להלן מפרט את תשובות המורים בעניין זה (193 מורים השיבו 309 תשובות).

לוח 20: תכנית הלימודים המשמשת את המורים בהוראת מקצועות היהדות – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), ($N = 193$)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים	תיאור
100	127	41.1	119	61.7	שימוש בתכנית לימודים "אחרת"
10	108	35.0	108	56.0	תכנית לימודים בית-ספרית
14	19	6.1	19	9.8	תכנית לימודים של גורמים חיצוניים
200	75	24.3	73	37.8	שימוש בתכניות לימודים של משרד החינוך
5	41	13.3	41	21.2	תכניות לימודים רשמיות שונות של משרד החינוך (ללא פירוט)
7	20	6.5	20	10.4	התכנית "מאה מושגי יסוד"
6	14	4.5	14	7.3	חוברת "תרבות מורשת ישראל" (תכנית שנהר-קרמניצר)
300	67	21.7	63	32.6	לא נעשה שימוש בתכנית לימודים של משרד החינוך
2	45	14.6	45	23.3	לא מכירה את התכנית הרשמית של משרד החינוך
1	22	7.1	22	11.4	לא משתמשת בתכנית של משרד החינוך (ללא פירוט)
500	40	12.9	38	19.7	שימוש בחומרי למידה
9	30	9.7	30	15.5	המורה מוסיף/ה חומרי למידה לתכנית הרשמית
8	10	3.2	10	5.2	שימוש בחומרי למידה מן ההשתלמויות ומהמפמ"ר
	309	100.0		160.1	סה"כ

מלוח 20 עולה כי המורים עושים שימוש רב יותר בתכניות לימודים שאינן נמנות עם התכניות הרשמיות של משרד החינוך (41.1%), ביניהן השימוש הנפוץ ביותר הוא בתכנית לימודים בית-ספרית (35.0%). בקרב המורים המשתמשים בתכנית לימודים רשמית של משרד החינוך (24.3%), 13.3% לא ציינו את התכנית שבה הם משתמשים (תושב"ע, מורשת ישראל וכד'), 6.5% מלמדים לפי התכנית "מאה מושגי יסוד", ו-4.5% נעזרים בתכנית "תרבות מורשת ישראל" מאת שנהר וקרמניצר. יש לציין, כי 21.7% מן התשובות התייחסו לכך שלא נעשה שימוש בתכנית לימודים רשמית של משרד החינוך ולמעלה מעשירית התשובות (12.9%) התייחסו לשימוש בחומרי למידה. זאת ועוד, שישה מורים דיווחו כי לימודי היהדות בבית ספרם משולבים בתוך מקצוע אחר.

מידת הסיוע של תכנית הלימודים שבה המורה משתמש/ת

המורים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 7), באיזו מידה תכנית הלימודים שבה הם משתמשים מסייעת להם בהוראתם. חשוב לציין, כי מרבית המורים דיווחו על שימוש ביותר מתכנית לימודים אחת (ראו שאלה 6 לעיל), אך בדיווחיהם אשר למידת הסיוע של התכנית (שאלה 7), הם לא ציינו לאילו מתכניות הלימודים הם מתייחסים בתשובתם. נתאר להלן את מידת הסיוע של התכנית המשמשת את המורים ואת הנימוקים המרכזיים לכך (148 מורים השיבו 174 תשובות). תשובות המורים באשר למידת הסיוע של התכנית קובצו על פי שני מדדים: האחד – סוג התכנית (תכנית בית-ספרית או תכנית רשמית של משרד החינוך) והאחר – מידת הסיוע שלה. קרוב למחצית מתשובות המורים (46.0%) מציינות שהתכנית הבית-ספרית מסייעת להם במידה רבה בהוראה, מהן שליש מן התשובות (33.3%) קושרות זאת להתאמת התכנית לאוכלוסיית בית הספר – "בהתאם לאופי האוכלוסייה" (מורה 521), "על פי צורכי קהל היעד" (מורה 5) ו"נבנתה על פי רציונל מוביל של בית הספר" (מורה 285). עם זאת, בשיעורים דומים עלה כי התכניות השונות של משרד החינוך מסייעות אף הן למורים, אם במידה מסוימת (32.8%), ואז בעיקר כבסיס לבניית תכנית בית-ספרית (15.5%) – "התכנית סייעה לקבוע עדיפויות לגבי תכנית הלימודים הבית ספרית" (מורה 716) ואם במידה רבה (14.4%), בעיקר בשל מבנה מסודר הממקד את המורה (5.7%) – "תכנית זו מנחה וממקדת" (מורה 204) ו"תכנית מובנית, ברורה" (מורה 592). 12 מורים (6.9%) ציינו כי תכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך אינה מסייעת להם כלל.

היבטים חיוביים של תכנית הלימודים שבה המורה משתמש/ת

המורים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 8), מהם לדעתם ההיבטים החיוביים של תכנית הלימודים שבה הם משתמשים בהוראתם מקצועות היהדות ובמה תרומתה לתלמיד. כאמור, מרבית המורים דיווחו על שימוש ביותר מתכנית לימודים אחת (ראו שאלה 6 לעיל), אך לא שייכו את ההיבטים החיוביים השונים שמנו, לתכניות הלימודים הספציפיות שדיווחו עליהן. לפיכך, לא ניתן היה להצליב בין תשובות המורים בשאלה 6 (תכנית הלימודים), לבין תשובותיהם בשאלה 8 (היבטים חיוביים). נתאר להלן את ההיבטים החיוביים המרכזיים שהעלו המורים (185 מורים השיבו 373 תשובות). מרבית התשובות מתייחסות להיבטים חיוביים הקשורים לעיסוק בזהות ובערכים (52.0%, $n = 194$), כגון חיזוק הזהות היהודית תוך שבירת סטריאוטיפים (33.8%, $n = 126$) –

"ניתן להפוך את היהדות לחלק מאורח חיים והווי שהוא חלק אינטגרלי מחיי היום-יום, ניתן לפתח דיונים מעניינים בין תלמידים בעלי גישות שונות" (מורה 141). בנוסף, המורים מתייחסים להיבטים תוכניים (31.4%, $n = 117$), כגון העשרת הידע הכללי של התלמיד (15.3%, $n = 54$) – "העשרת הידע ברמה האלמנטרית" (מורה 432) ו"נותן לתלמיד מושגי יסוד" (מורה 444) וכן לעיסוק באקטואליה (11.3%, $n = 42$) – "חיבורים בין אקטואליה לבין מורשת" (מורה 307) ו"מנסה למצוא רלוונטיות לחיי התלמידים" (מורה 440). היבטים חיוביים נוספים שהמורים העלו, אם כי בשיעור נמוך יותר, הם היבטים מבניים (11.3%, $n = 42$), כגון ספירליות של תכנית (2.1%, $n = 8$) והיבטים הקשורים לדרכי ההוראה (5.4%, $n = 20$), המקנות גיוון ותרומה לתלמיד – "הלימודים נלמדים באופן חווייתי" (מורה 301).

קשיים מרכזיים בהוראת מקצועות היהדות

המורים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 9), מהם לדעתם הקשיים המרכזיים בהוראת מקצועות היהדות בבית הספר. לוח 21 להלן מתאר את מגוון הקשיים שהעלו המורים בהוראת המקצוע (182 מורים השיבו 339 תשובות).

לוח 21: קשיים מרכזיים בהוראת מקצועות היהדות – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), ($N = 182$)

מספר	הקשיים	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
300	קשיים עם התלמידים	142	41.9	104	57.1
8	המקצוע נתפס כלא רלוונטי, לא חשוב וחסר תרומה לעתיד	48	14.2	48	26.4
5	דעות קדומות, ניכור מהיהדות וחשש מכפייה ומחזרה בתשובה	47	13.9	47	25.8
4	פערי ידע שנוצרים בין תלמידים חילוניים לבין מהגרים חדשים	27	8.0	27	14.8
2	חוסר ידע בתחום בקרב כלל התלמידים	15	4.4	15	8.2
17	חוסר עניין או התנגדות של תלמידים לא יהודיים	5	1.5	5	2.7
400	קשיים עם תכנית הלימודים	70	20.6	65	35.7
12	התכנית אינה כתובה בצורה טובה	26	7.7	26	14.3
7	קשיים עם שפת המקורות	23	6.8	23	12.6
10	התכנית עמוסה מדי	21	6.2	21	11.5
200	קשיים שנובעים ממחסור במשאבים	50	14.7	50	27.5
1	היקף השעות מצומצם מדי	50	14.7	50	27.5
100	קשיים עם המורים	36	10.6	34	18.7
3	חוסר ידע של המורים בתחום	26	7.7	26	14.3
16	קשיים עם המורים (ללא פירוט)	10	2.9	10	5.5

לוח 21 (המשך)

מספר	הקשיים	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
600	קשיים עם חומרי הלמידה	32	9.4	29	15.9
14	מחסור בחומרי למידה	32	9.4	32	17.6
500	קשיים אחרים	9	2.7	9	4.9
20	אין תמיכה למקצוע מהנהלת בית הספר	5	1.5	5	2.7
22	תחום הלימוד פרוץ ואין פיקוח ממוסד	4	1.2	4	2.2
	סה"כ	339	100.0		186.3

מלוח 21 עולה כי עיקר הקושי הוא עם התלמידים (41.9%, $n = 142$). כך, המורים טוענים כי התלמידים תופסים את המקצוע כלא רלוונטי וכלא תורם לעתידם (14.2%, $n = 48$) – "התלמידים לא מתייחסים ברצינות למקצוע" (מורה 503) ו"בעיית הרלוונטיות של התכנים לנוער בן ימינו" (מורה 384). מקצתם אף טוענים כי התלמידים חשים ניכור כלפי היהדות וחוששים מניסיון להחזירם בתשובה (13.9%, $n = 47$) – "חלק מהנושאים נתפסים אצל חלק מהתלמידים כדתיים ומאיימים עליהם באיזשהו אופן" (מורה 513). בנוסף, המורים מעלים כמקור לקשיים את היעדרה של תכנית לימודים מסודרת בתחום (20.6%, $n = 70$) – "אין תכנית מסודרת ומובנית" (מורה 198) ואת המחסור במשאבים (14.7%, $n = 50$), הבא לידי ביטוי בעיקר בהיקף שעות הלימוד המצומצם – "מעט שעות הוראה" (מורה 531). עוד עולים מן התשובות קשיים הנוגעים למורים עצמם (10.6%, $n = 36$), כגון חוסר הידע שלהם בתחום (7.7%, $n = 26$) – "הקושי המרכזי הוא ידע אקדמי של מורים בתחום וחוסר מקצועיות אמתי בלימוד" (מורה 213) וקשיים עם חומרי הלמידה (9.4%, $n = 32$) – "חיסרון של ספרים מותאמים" (מורה 163).

היבטים הטעונים שיפור בהוראת מקצועות היהדות

לוח 22 מציג את תשובות המורים לשאלה פתוחה (שאלה 10), העוסקת בשינויים הדרושים בהוראת מקצועות היהדות, שינויים העשויים לסייע בשיפור יחס התלמידים למקצועות אלה (177 מורים השיבו 390 תשובות). השינויים שעלו מתשובות המורים גובשו לקטגוריות תוכן מרכזיות אשר מתייחסות לדרכי ההוראה, לחוסר במשאבים ולמבנה המערכת והתכנית, לתכנים הנלמדים, לחומרי הלמידה ולהכשרת המורים.

לוח 22: שינויים בהוראת מקצועות היהדות – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), ($N = 177$)

מספר	השינוי	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	גיוון דרכי ההוראה	137	35.1	80	45.2
2	גיוון דרכי ועזרי ההוראה במטרה להפוך את הלימוד לאטרקטיבי	75	19.2	75	42.4
7	שילוב טיולים וסיורים בארץ	26	6.7	26	14.7

לוח 22 (המשך)

מספר	השינוי	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
6	שילוב גופים חיצוניים	16	4.1	16	9.0
3	שילוב למידה בקבוצות	8	2.1	8	4.5
4	שימוש בסימולציות	5	1.3	5	2.8
27	הגדלת מעורבות ההורים והקהילה	5	1.3	5	2.8
21	שימוש בדרכי הערכה חלופיות	2	0.5	2	1.1
500	הוספת משאבים ושינוי מבני	132	33.8	95	53.7
18	תוספת שעות במערכת	34	8.7	34	19.2
13	ישנו צורך בבניית תכנית לימודים רשמית	27	6.9	27	15.3
20	מיסוד המקצוע על ידי חיוב בבגרות או מתן ציון בתעודה	21	5.4	21	11.9
25	שינוי חברתי שיוביל להכרה בחשיבות המקצוע	21	5.4	21	11.9
12	מתן אפשרות לעבוד באופן רב-תחומי	11	2.8	11	6.2
14	שינוי תכנית הלימודים (ללא פירוט)	11	2.8	11	6.2
22	למידת המקצוע החל מבית הספר היסודי	7	1.8	7	4.0
200	שינוי התכנים	53	13.6	47	26.6
1	שימוש באקטואליה ובתכנים רלוונטיים לחיי התלמידים	24	6.2	24	13.6
9	הדגשת המורשת ומערכת הערכים היהודית	14	3.6	14	7.9
11	ניתוק הקשר הדתי-פולחני מתכנית הלימודים	8	2.1	8	4.5
10	הדגשת הפלורליזם ביהדות	7	1.8	7	4.0
400	שינוי הכשרת המורים	37	9.5	35	19.8
24	שימוש במורים בעלי התמחות בתחום	22	5.6	22	12.4
23	שיפור הכשרת המורים	15	3.8	15	8.5
300	שינוי חומרי הלמידה	27	6.9	27	15.3
15	עדכון ספרי הלימוד והוצאת חומרי למידה מסודרים	26	6.7	26	14.7
17	שימוש בספרות המקור	1	0.3	1	0.6
600	שינוי אחר	4	1.0	4	2.3
30	הטמעה תוך כדי לימוד קונוונציונאלי	1	0.3	1	0.6
31	להביא להכרה שהשד לא נורא	1	0.3	1	0.6
32	יותר אוטונומיה בית ספרית	1	0.3	1	0.6
33	יותר לימוד מעשי	1	0.3	1	0.6
	סה"כ	390	100.0		220.3

מלוח 22 עולה כי השינויים העיקריים שהמורים מציעים קשורים בגיוון דרכי ההוראה והעזרים הנלווים להן (35.1%), בעיקר כדי להפוך את הלימוד לאטרקטיבי יותר (19.2%) – "שיהיה מסקרן, מגוון, אופי יצירתי, אקטואלי" (מורה 393), זאת, באמצעות שילוב טיולים (6.7%) או שילוב גופים חיצוניים (4.1%). בשיעורים דומים הציעו המורים לערוך שינויים מבניים בתכנית הלימודים ולהוסיף משאבים (31.0%) – "הכנת תכנית ארצית, אחידה ומגובשת" (מורה 243) ואף "להוסיף שעות לימוד על הקיים" (מורה 303); ובשיעורים נמוכים מכך העלו המורים את הצורך בשינוי התכנים הנלמדים (16.4%), למשל "שילוב בין מורשת לאקטואליה" (מורה 222). חשוב לציין כי כעשירית מן התשובות בלבד (9.5%), התייחסו לצורך בשיפור הכשרת המורים – "המורים צריכים לקבל יותר כלים" (מורה 432) או ש"יש בעיה עם המקצועיות של המורים בתחום" (מורה 402).

חיוב התלמידים בבחינת בגרות

המורים נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 43) אם יש לדעתם לחייב את כל התלמידים להיבחן בבחינת בגרות במקצוע החדש "לימודי יהדות", בהיקף של יחידת לימוד אחת. רוב המורים (73.4%, $n = 141$) השיבו כי לדעתם יש לחייב את התלמידים בבחינה, ואילו 26.6% ($n = 51$) התנגדו לכך. בחלקה הפתוח של השאלה התבקשו המורים לנמק את תשובתם. נימוקיהם קובצו לשתי קטגוריות מרכזיות, הכוללות את פירוט תשובות המורים המצדדים בחיוב הבחינה, לצד פירוט תשובות המורים המתנגדים לחיוב הבחינה, כפי שמובא בלוח 23 להלן (190 מורים השיבו 233 תשובות). יש לציין, כי כמה מורים העלו נימוקים בשני הכיוונים – בעד ונגד, אף-על-פי שבחלקה הסגור של השאלה הם בחרו בתשובה אחת בלבד – בעד חיוב בבחינה או נגד החיוב. זה מקור הפער בין מספר המשיבים העולה מלוח 23 לבין נתוני השאלה הסגורה שדווחו לעיל.

לוח 23: חיוב תלמידים בבחינת בגרות במקצוע החדש "לימודי יהדות" – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), ($N = 190$)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	162	69.5	137	72.1
102	53	22.7	53	27.9
101	48	20.6	48	25.3
103	29	12.4	29	15.3
107	14	6.0	14	7.4
106	13	5.6	13	6.8
115	5	2.1	5	2.6
200	71	30.5	62	32.6
201	29	12.4	29	15.3

לוח 23 (המשך)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
205	15	6.4	15	7.9
203	10	4.3	10	5.3
210	10	4.3	10	5.3
206	7	3.0	7	3.7
סה"כ	233	100.0	122.6	

מלוח 23 עולה כי עיקר נימוקי המורים לחיוב התלמידים בבחינת בגרות ב"לימודי יהדות", מתייחסים לחובתם להכיר את מורשת ישראל (22.7%) – "חלק מההוויה שלנו כעם זה היהדות" (מורה 20) ו"יש לטפח את מורשת ישראל בקרב ילדי ישראל" (מורה 18) ולכך שחיוב הבחינה יהפוך את הלימוד לרציני וישפר את תדמיתו של המקצוע (20.6%) – "כאשר נבחנו במקצוע מתייחסים אליו ברצינות רבה יותר" (מורה 159) ו"המשמעות הנלווית למקצוע שיש להיבחן בו מעלה את ערכו וחשיבותו" (מורה 205). עיקר נימוקי המורים המתנגדים לחיוב הבחינה מתייחסים לכך שלימוד המקצוע צריך לבוא מתוך בחירה (12.4%) – "תלמיד שבחר בנושא יאהב ללמוד אותו" (מורה 434) ולכך שאת מקצועות היהדות יש ללמד בצורה לא הישגית (6.4%) – "הלמידה צריכה להיות חווייתית ומתוך למידה עצמית ופנימית ולא לצורך ציון" (מורה 130).

עמדות הורים ותלמידים כלפי לימוד מקצועות מתחום היהדות

המורים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 29), אם הם נתקלו בעבר בהתנגדות מצד הורים או תלמידים ללימוד מקצועות היהדות. תשובות המורים קובצו לשתי קטגוריות, האחת מפרטת את תשובות המורים אשר נתקלו בהתנגדות מצד הורים ותלמידים ללימוד מקצועות היהדות, והאחרת כוללת תשובות של מורים אשר לא נתקלו בהתנגדות מעין זו. לוח 24 מציג את פירוט התשובות (193 מורים השיבו 208 תשובות).

לוח 24: קיום או היעדר התנגדות הורים ותלמידים ללימוד מקצועות היהדות – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 193)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	151	72.6	149	77.2
1	131	63.0	131	67.9
8	12	5.8	12	6.2

לוח 24 (המשך)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים	
5	8	3.8	8	4.1	בבית הספר הדגש מושם על ההיבט התרבותי ולא על ההיבט הדתי
100	57	27.4	53	27.5	קיימת התנגדות מצד הורים ותלמידים
7	27	13.0	27	14.0	התנגדות של תלמידים מחשש לכפייה דתית
14	16	7.7	16	8.3	התנגדות של הורים מחשש לכפייה דתית
11	8	3.8	8	4.1	ישנה התנגדות מצד תלמידים לא-יהודים
9	6	2.9	6	3.1	ישנה התנגדות נקודתית
	208	100.0		107.8	סה"כ

מלוח 24 עולה כי רוב המורים (72.6%) אינם נתקלים בהורים או תלמידים המתנגדים ללימוד מקצועות היהדות. עם זאת, כרבע מן התשובות (27.4%) מתייחסות לקיומה של התנגדות, שעיקרה חשש של התלמידים והמורים מכפייה דתית (13.0% ו-7.7%, בהתאמה).

המורים נשאלו אם יש נושאים שלימודם בכיתה עלול להיתפס ככפייה דתית בעיני ההורים או התלמידים ולעורר את התנגדותם (שאלה 32). לוח 25 מציג את התפלגות תשובותיהם (188 מורים השיבו תשובות). גם בשאלה זו קובצו תשובות המורים לשתי קטגוריות, הכוללות תשובות של מורים שלא נתקלו בהתנגדות הורים או תלמידים ללימוד נושאים מסוימים, לצד תשובות מורים שדיווחו על קיומה של התנגדות מעין זו.

לוח 25: קיום או היעדר התנגדות לנושאי לימוד מתחום היהדות – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 188)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים	
200	168	78.1	158	84.0	אין התנגדות מצד הורים או תלמידים
4	76	35.3	76	40.4	אין התנגדות (ללא פירוט)
6	57	26.5	57	30.3	אין התנגדות בשל אופן הלימוד
5	9	4.2	9	4.8	יש תמיכה ועניין מצד התלמידים
7	8	3.7	8	4.3	אין התנגדות כי ביה"ס נמנע מנושאים שנויים במחלוקת
11	8	3.7	8	4.3	יש תמיכה ועניין מצד ההורים
8	5	2.3	5	2.7	אין התנגדות משום שיש שיתוף פעולה עם הורים
9	4	1.9	4	2.1	הנושא אינו נתפס ככפייה, אלא כמשעמם
10	1	0.5	1	0.5	בעיה נקודתית עם תלמידים לא-יהודיים שנפתרה
100	47	21.9	44	23.4	יש התנגדות מצד הורים ותלמידים
2	26	12.1	26	13.8	ישנה התנגדות לנושאים מסוימים
1	13	6.0	13	6.9	ישנה התנגדות (ללא פירוט)
3	8	3.7	8	4.3	ישנה התנגדות לפעילויות מסוימות
	215	100.0		114.4	סה"כ

מלוח 25 עולה כי ברוב המקרים (78.1%) אין התנגדות מצד הורים או תלמידים ללימוד נושאים מסוימים הנלמדים במסגרת מקצועות מתחום היהדות. כרבע מן התשובות (26.5%) אף ציינו כי הדבר נובע מדרך העברת התכנים – "צריך ממש למצוא את שביל הזהב כדי שהלימוד לא ייתפס ככפייה". עם זאת, בכחמישית מתשובות המורים (21.9%) דווח על התנגדות הורים או תלמידים ללימוד נושאים מסוימים בכיתה (12.1%) או לקיומן של פעילויות שונות כגון ביצוע מצוות הלכה למעשה וביקור בבית הכנסת (3.7%).

פירוט הנושאים אשר כלפיהם הובעה התנגדות מופיע בלוח 26 להלן (26 מורים השיבו 49 תשובות).

לוח 26: נושאים שהובעה כלפיהם התנגדות תלמידים והורים – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 26)

מספר	הנושא	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
1	מצוות דתיות	14	28.6	53.8
2	תפילות וסידור התפילה	14	28.6	53.8
3	בית הכנסת	5	10.2	19.2
5	טקסים, מנהגים ופולחן	5	10.2	19.2
7	חגים ושבת	5	10.2	19.2
6	פרשת השבוע	3	6.1	11.5
9	מורשת	1	2.0	3.8
12	דברי חז"ל	1	2.0	3.8
15	מושגים ביהדות	1	2.0	3.8
	סה"כ	49	100.0	188.5

מלוח 26 עולה שעיקר ההתנגדות של ההורים או התלמידים הופנתה כלפי נושאים הקשורים במצוות הדת או בסידור התפילה (28.6% בכל אחד מהם), ובמידה פחותה מכך כלפי נושאים הקשורים בבית הכנסת, בפולחן הדתי או בחגים ושבת (10.2% בכל אחד מהשלושה).

ג. תכנית לימודים חדשה – תכנים ומבנה

למורים הוצגה רשימת נושאים אפשריים שוועדת התכנית של המקצוע החדש "לימודי יהדות" הציעה לכלול בתכנית הלימודים החדשה. בשאלה סגורה (שאלה 44) התבקשו המורים לדרג בסולם בן 6 דרגות את מידת החשיבות שהם מעניקים לכל אחד מן הנושאים. לוח 27 מציג את דירוג התשובות (סך הכול 194 משיבים).

לוח 27: מידת החשיבות של הנושאים לתכנית הלימודים החדשה – התפלגות תשובות המורים (באחוזים), ממוצעים וסטיות תקן, ($N = 194$)

מספר פריט	נושא הלימוד	כלל לא חשוב (1)	חשוב מעטה (2)	חשוב במידה מעטה (3)	חשוב במידה מסוימת (4)	חשוב במידה רבה (5)	חשוב במידה רבה מאוד (6)	מספר משיבים	ממוצע	סטיות תקן
46	בין אדם לחברו	0.5	-	2.1	5.7	22.3	69.4	193	5.6	0.8
47	קדושת החיים	0.5	-	1.6	9.8	24.9	63.2	193	5.5	0.8
49	היחס אל האחר	1.0	0.5	0.5	6.7	26.4	64.8	193	5.5	0.8
52	חגים – מעגל השנה	0.5	-	1.6	6.2	25.9	65.8	193	5.5	0.8
59	מי אני? זהות אישית	1.5	1.0	2.6	6.7	19.1	69.1	194	5.5	1.0
54	אחריות וערבות הדדית	0.5	-	3.1	11.4	35.8	49.2	193	5.3	0.9
55	תרבות המחלוקת	0.5	1.0	6.8	20.3	29.7	41.7	192	5.0	1.0
48	ישראל והעמים	2.1	3.7	7.9	30.9	32.5	23.0	191	4.6	1.2
50	זהות לאומית וגיוור	1.6	4.7	10.4	21.9	36.5	25.0	192	4.6	1.2
51	ארץ ישראל והגולה	1.0	7.8	8.3	30.2	29.2	23.4	192	4.5	1.2
53	הסידור והתפילה	2.1	6.3	15.2	37.7	27.7	11.0	191	4.2	1.1
56	האדם והטבע	1.6	5.7	19.3	37.5	19.3	16.7	192	4.2	1.2
57	תפיסת הרוע בעולם	3.7	9.9	16.2	30.4	25.1	14.7	191	4.1	1.3
45	מעשה חכמים	3.2	15.3	21.7	33.9	21.2	4.8	189	3.7	1.2
58	סדרי משפט וכלכלה	3.7	17.0	23.9	32.4	16.5	6.4	188	3.6	1.2

מלוח 27 עולה שרוב המורים ציינו לגבי מרבית נושאי הלימוד כי הם חשובים במידה מסוימת עד רבה מאוד. מלבד נושא החגים, מרבית הנושאים שהמורים ייחסו להם את מידת החשיבות הרבה ביותר (טווח הממוצעים הוא מ-5.6 עד 5.0) עוסקים בערכים מוסריים, בזהות וביחסים שבין אדם לחברו. הזהות הלאומית של הפרט (ממוצע 4.6) והיחסים של ארץ ישראל עם העולם (ממוצע 4.6) ועם הגולה (ממוצע 4.5) עלו כנושאים החשובים למורים במידה מסוימת עד רבה, ואילו הנושא סדרי משפט וכלכלה התברר כחשוב במידה מעטה עד מסוימת בלבד (ממוצע 3.6).

כדי להשוות בין מידת החשיבות שמעניקים מורים אשר התמחותם העל-תיכונית היא בתחום היהדות, לבין מידת החשיבות שמעניקים מורים שלא התמחו בתחום זה להכללת הנושאים שהוצגו להם בתכנית הלימודים החדשה ב"לימודי יהדות", נערך מבחן t וחושבו ערכי Cohen's d למדידת גודל האפקט. ההשוואה מלמדת כי אף שמורים אשר לא התמחו במקצועות מתחום היהדות מייחסים לרוב הנושאים מידת חשיבות רבה יותר לעומת מורים שהתמחו בתחום

היהדות, ההבדלים לא נמצאו מובהקים סטטיסטית. הבדלים מובהקים סטטיסטית בין המתמחים ללא-מתמחים נמצאו בשלושה נושאים בלבד: תפיסת הרוע בעולם – מתמחים ($n = 101$): $M = 4.3, SD = 1.2$; לעומת לא מתמחים ($n = 79$): $M = 3.7, SD = 1.4$; $d = 0.46, p < .01$; האדם והטבע מתמחים ($n = 100$): $M = 4.4, SD = 1.1$; לעומת לא מתמחים ($n = 81$): $M = 4.0, SD = 1.2$; ישראל והעמים – מתמחים ($n = 100$): $M = 4.8, SD = 1.1$; לעומת לא מתמחים ($n = 80$): $M = 4.4, SD = 1.2$; $d = 0.36, p < .05$; $d = 0.30, p < .05$.

בנוסף, נשאלו המורים בשאלה פתוחה (שאלה 33), אילו נושאים לדעתם יש לכלול בתכנית הלימודים של המקצוע החדש – "לימודי יהדות". לוח 28 להלן מציג את תשובותיהם (170 מורים השיבו 836 תשובות).

לוח 28: נושאים שיש לכלול בתכנית הלימודים של המקצוע החדש "לימודי יהדות" – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), ($N = 170$)

מספר	נושאי הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
300	מעגלי השנה, החיים והזהות	252	30.1	138	81.2
23	חגים – מעגל השנה *	114	13.6	114	67.1
21	מעגל החיים במשפחה היהודית	52	6.2	52	30.6
3	מי אני? זהות אישית *	55	6.6	55	32.4
7	זהות לאומית וגיוור *	31	3.7	31	18.2
600	ארון הספרים היהודי	191	22.8	125	73.5
13	מקורות יהודיים	76	9.1	76	44.7
14	הסידור והתפילה *	61	7.3	61	35.9
45	מעשה חכמים *	36	4.3	36	21.2
11	מושגי יסוד ביהדות ותיאולוגיה	18	2.2	18	10.6
400	ערכים ביהדות	115	13.8	79	46.5
18	קדושת החיים *	50	6.0	50	29.4
46	היחס אל האחר *	33	3.9	33	19.4
47	אחריות וערבות הדדית *	18	2.2	18	10.6
24	פלורליזם ביהדות	14	1.7	14	8.8
500	סוגיות חברתיות	115	13.8	97	57.1
16	דילמות מוסריות, צדק חברתי ותפיסות סוציאליות ביהדות	55	6.6	55	32.4
19	בין אדם לחברו *	55	6.6	55	32.4
44	סדרי משפט וכלכלה *	5	0.6	5	2.9

לוח 28 (המשך)

מספר	נושאי הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	היסטוריה	92	11.0	71	41.8
10	ציונות ואזרחות	32	3.8	32	18.8
31	ארץ ישראל והגולה *	22	2.6	22	12.9
8	תולדות עם ישראל	18	2.2	18	10.6
35	ישראל והעמים *	17	2.0	17	10.0
42	השואה	3	0.4	3	1.8
700	סוגיות כלליות	71	8.5	57	33.5
40	אדם וטבע *	42	5.0	42	24.7
25	השפה העברית	14	1.7	14	8.2
43	תפיסת הרוע בעולם *	13	1.6	13	7.6
38	מדע ויהדות	2	0.2	2	1.2
	סה"כ	836	100.0		491.8

הערה: הנושאים המצוינים בכוכבית מופיעים בשאלה 44.

תשובות המורים קובצו לשישה תחומים מרכזיים. שני התחומים הבולטים שבהם הם מעגלי השנה, החיים והזהות (30.1%) וארון הספרים היהודי (22.8%). בשיעורים נמוכים יותר ציינו המורים נושאים מהתחומים האלה: הערכים ביהדות (13.8%), סוגיות חברתיות (13.8%), נושאים מתחום ההיסטוריה (11.0%) וסוגיות כלליות אחרות (8.5%).

המורים התבקשו לפרט את מקורות הלימוד המתאימים לנושאים שיש לכלול לדעתם במקצוע החדש, "לימודי יהדות" (שאלה 66). תשובותיהם קובצו לשלוש קטגוריות, המפרטות את מקורות הלימוד וההוראה הנדרשים, כפי שמוצג בלוח 29 להלן (82 מורים השיבו 169 תשובות).

לוח 29: מקורות הלימוד המתאימים ללימוד הנושאים – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 82)

מספר	מקורות הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	מקורות	98	58.0	62	75.6
1	מקורות יהודיים מוקדמים	54	32.0	54	65.9
3	מקורות יהודיים מודרניים	33	19.5	33	40.2
2	מקורות יהודיים מאוחרים	11	6.5	11	13.4
200	חומרי למידה	49	29.0	41	50.0
4	חומרי למידה של משרד החינוך	22	13.0	22	26.8
5	חומרי למידה של מכונים עצמאיים	15	8.9	15	18.3

לוח 29 (המשך)

מספר	מקורות הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
6	ספרי לימוד של מקצועות אחרים	12	7.1	12	14.6
300	איסוף חומרים עצמאי	22	13.0	17	20.7
11	אינטרנט	15	8.9	15	18.3
10	אנציקלופדיות ליהדות	7	4.1	7	8.5
	סה"כ	169	100.0		206.1

מלוח 29 עולה כי מספר נמוך יחסית של מורים השיבו לשאלה. בכמחצית מהתשובות (58.0%) צוינו מקורות יהודיים מגוונים ובהם מקורות יהודיים מוקדמים (32.0%), כמו התנ"ך וספרות חז"ל, מקורות מודרניים (19.5%) – ספרותיים ואקטואליים – ומקורות יהודיים מאוחרים יותר (6.5%) כמו "שולחן ערוך". בכשליש מתשובות המורים (29.0%) צוינו תכניות וחומרי למידה קיימים, בין אם של משרד החינוך (13.0%) ובין אם של מכונים עצמאיים (8.9%) כמו מכון הרטמן. חשוב לציין כי 13.0% מתשובות המורים התייחסו לחומרים שנאספו באופן עצמאי ממקורות שונים. מאחר שתשובות המורים היו כלליות ולא ציינו אילו מקורות משמשים אותם ללימוד כל אחד מן הנושאים, לא ניתן היה להצליב בין נושאי הלימוד שצוינו לבין חומרי הלמידה ומקורות הלימוד.

מתוך רשימת הנושאים שהוצגה למורים בשאלה 44 (ראו לוח 27), התבקשו המורים לבחור את חמשת נושאי הלימוד החשובים ביותר, לדרג אותם לפי מידת חשיבותם לתכנית לימודים חדשה ב"לימודי יהדות" ולפרט את תת-הנושאים שיש ללמד בכל אחד מהם (שאלה 60). לוחות 30 ו-31 להלן מפרטים את תשובותיהם.

לוח 30 מציג את התפלגות תשובות המורים בנוגע לנושאי הלימוד שיש לכלול בתכנית הלימודים החדשה (185 מורים השיבו 875 תשובות).

לוח 30: בחירת נושאי הלימוד החשובים ביותר שיש לכלול בתכנית הלימודים של המקצוע החדש "לימודי יהדות" – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 185)

מספר	הנושא	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
2	בין אדם לחברו	138	15.8	74.6
8	חגים – מעגל השנה	127	14.5	68.6
3	קדושת החיים	119	13.6	64.3
15	מי אני? זהות אישית	108	12.3	58.4
5	היחס אל האחר	88	10.1	47.6
11	תרבות המחלוקת	69	7.9	37.3

לוח 30 (המשך)

מספר	הנושא	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
10	אחריות וערבות הדדית	58	6.6	31.4
6	זהות לאומית וגיור	48	5.5	25.9
7	ארץ ישראל והגולה	30	3.4	16.2
4	ישראל והעמים	25	2.9	13.5
9	הסידור והתפילה	19	2.2	10.3
12	האדם והטבע	18	2.1	9.7
1	מעשה חכמים	14	1.6	7.6
13	תפיסת הרוע בעולם	12	1.4	6.5
14	סדרי משפט וכלכלה	2	0.2	1.1
	סה"כ	875	100.0	473.0

הערה: מספר התשובות ואחוז התשובות בכל שורה מציינים את מספר הפעמים שהפריט נכלל באחד מחמשת הנושאים החשובים ביותר שהמורים התבקשו לציין.

מלוח 30 עולה שלדעת המורים, חמשת נושאי הלימוד החשובים ביותר (הנושאים מוצגים בסדר יורד של שכיחות התשובות) הם: בין אדם לחברו (74.6% מן המורים), חגים – מעגל השנה (68.6% מן המורים), קדושת החיים (64.3% מן המורים), מי אני? זהות אישית (58.4% מן המורים) והיחס אל האחר (47.6% מן המורים). פירוט תת-הנושאים שציינו המורים מוצג בלוח 31 להלן (97 מורים השיבו 572 תשובות).

לוח 31: נושאים ותת-נושאים שיש לכלול בתכנית הלימודים של המקצוע החדש "לימודי יהדות" – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 97)

מספר	נושאים ותת-נושאים	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
8	חגים – מעגל השנה	107	18.7	67	69.1
82	מנהגים, מסורות ומאפייני החגים	37	6.5	37	38.1
81	לוח השנה העברי	30	5.2	30	30.9
83	מקורות החגים והתפתחותם	19	3.3	19	19.6
85	משמעות החגים וחשיבותם	21	3.7	21	21.6
2	בין אדם לחברו	92	16.1	66	68.0
23	יחס בין אנשים	41	7.2	41	42.3
24	בין אדם לחברו – היבטים חברתיים	26	4.5	26	26.8
25	בין אדם לחברו – מושגים	25	4.4	25	25.8
3	קדושת החיים	68	11.9	49	50.5
33	קדושת החיים – דילמות מוסריות	22	3.8	22	22.7
32	ערך החיים	24	4.2	24	24.7

לוח 31 (המשך)

מספר	נושאים ותת-נושאים	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
34	מסירת חיים והקרבה	11	1.9	11	11.3
37	היחס לגוף האדם	11	1.9	11	11.3
15	מי אני? זהות אישית	68	11.9	50	51.5
155	מעגלי זהות	26	4.5	26	26.8
152	זהות משפחתית – בני מצווה	20	3.5	20	20.6
151	זהות אישית	17	3.0	17	17.5
153	מעגל החיים היהודי	5	0.9	5	5.2
5	היחס אל האחר	59	10.3	43	44.3
53	היחס אל האחר	36	6.3	36	37.1
52	היחס לזר	10	1.7	10	10.3
51	היחס לחריג	7	1.2	7	7.2
54	היחס אל האחר – היבטים חברתיים	6	1.0	6	6.2
6	זהות לאומית וגיור	40	7.0	26	26.8
63	זהות לאומית	19	3.3	19	19.6
61	גיור	11	1.9	11	11.3
62	זהות יהודית	10	1.7	10	10.3
11	תרבות המחלוקת	36	6.3	32	33.0
111	סבלנות וסובלנות	28	4.9	28	28.9
113	תרבות המחלוקת במקורות	8	1.4	8	8.2
10	אחריות וערבות הדדית	26	4.5	24	24.7
103	תרומה לקהילה	14	2.4	14	14.4
101	מחויבות חברתית	9	1.6	9	11.3
104	הפרט בקבוצה	3	0.5	3	3.1
9	הסידור והתפילה	20	3.5	11	11.3
91	מבנה הסידור ותכניו	10	1.7	10	10.3
94	נוהגי תפילה בציבור	5	0.9	5	5.2
92	משמעות התפילה ביהדות	5	0.9	5	5.2
4	ישראל והעמים	13	2.3	12	12.4
41	היסטוריה של עם ישראל	7	1.2	7	7.2
44	יחסים עם עמים אחרים	4	0.7	4	4.1
45	מיקום גיאוגרפי וגיאו-פוליטי	2	0.3	2	2.1
7	ארץ ישראל והגולה	13	2.3	11	11.3
71	ארץ ישראל במקורות	6	1.0	6	6.2
73	ישראל והתפוצות	4	0.7	4	4.1
72	הזכות על ארץ ישראל	3	0.5	3	3.1

לוח 31 (המשך)

מספר	נושאים ותת-נושאים	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
13	תפיסת הרוע בעולם	11	1.9	10	10.3
131	תפיסת הרוע בעולם – היבטים סוציולוגיים	6	1.0	6	6.2
133	השואה	3	0.5	3	3.1
132	תפיסת הרוע בעולם – היבטים ערכיים	2	0.3	2	2.1
12	האדם והטבע	10	1.7	9	9.3
122	איכות הסביבה	7	1.2	7	7.2
123	אדם וטבע במקורות	3	0.5	3	3.1
1	מעשה חכמים	7	1.2	6	6.2
11	החכמים	4	0.7	4	4.1
13	אגדות חז"ל	2	0.3	2	2.1
12	חמשת הזוגות: הלל ושמאי	1	0.2	1	1.0
14	סדרי כלכלה ומשפט	2	0.3	2	2.1
141	סדרי כלכלה ומשפט	2	0.3	2	2.1
	סה"כ	572	100.0		589.7

השוואת לוח 30 ללוח 31 מאפשרת ללמוד כי יש פער בנתונים המספריים המתייחסים לרשימת הנושאים. פער זה נובע מכך שמספר המורים שפירטו את תת-הנושאים (לוח 31) היה קטן ממספר המורים שדירגו את הנושאים לפי סדר חשיבותם (לוח 30). בנוסף, היו מורים שציינו נושא ללא תת-נושא, והיו כאלה שציינו יותר מתת-נושא אחד עבור אותו נושא. לדוגמה, בלוח 30 הופיע הנושא "בין אדם לחברו" 138 פעמים ודורג באחד מחמשת המקומות הראשונים, ואילו בלוח 31 דווח הנושא 92 פעמים בלבד. זאת משום ש-66 מורים פירטו 92 תת-נושאים בלבד השייכים לנושא "בין אדם לחברו", ו-72 מורים ציינו את הנושא ללא פירוט של תת-נושאים מתאימים, סך הכול 138 מורים.

מבנה תכנית הלימודים

המורים נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 72), כיצד לדעתם רצוי לבנות את תכנית הלימודים החדשה ב"לימודי יהדות". לוח 32 מציג את תשובותיהם (סך הכול 185 משיבים). כמו כן, ניתנה להם אפשרות להוסיף הצעות משלהם למבנה תכנית הלימודים.

לוח 32: מבנה תכנית הלימודים החדשה – התפלגות תשובות המורים
(מספר ואחוז), ($N = 185$)

מספר פריט	מבנה התכנית	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
6	שילוב של שיטות	80	43.2
1	לפי נושאים – היכרות לעומק של נושאים מעטים	52	28.1
2	לפי נושאים – היכרות בסיסית של נושאים רבים	42	22.7
5	לפי ממד אחר	6	3.2
4	לפי רצף כרונולוגי	4	2.2
3	לפי סוגי מקורות	1	0.5
	סה"כ	185	100.0

מלוח 32 עולה כי המורים (43.2%, $n = 80$) מעדיפים שבבניית התכנית החדשה ישולבו ממדים מספר, כמפורט להלן: 23 מורים (28.8%) דיווחו כי יש לבנות את תכנית הלימודים לפי נושאים – לפי היכרות לעומק של נושאים מעטים בשילוב היכרות בסיסית של נושאים רבים אחרים; 18 מורים (22.5%) העדיפו היכרות לעומק של נושאים מעטים ולפי רצף כרונולוגי; 12 מורים (15.0%) דיווחו על הרצון לשלב היכרות בסיסית של נושאים רבים ורצף כרונולוגי; ו-8 מורים (10.0%) העדיפו היכרות לעומק של נושאים מעטים בשילוב מבנה לפי סוגי מקורות. מורים מעטים בלבד ציינו אופני שילוב אחרים במבנה תכנית הלימודים. נוסף על העדפתם למבנה תכנית המשלב שיטות שונות, דיווחו המורים על העדפה של מבנה תכנית הלימודים לפי נושאים, הן מתוך היכרות לעומק של נושאים מעטים (28.1%, $n = 52$) והן לפי היכרות בסיסית של נושאים רבים (22.7%, $n = 42$). שישה מורים בלבד ציינו כי מבנה התכנית צריך להתבסס על שיטה שונה מאלה שהוצגו לפנייהם בשאלון. חמישה מהם ציינו כי עליה להיות מותאמת לרמת התלמידים, ומורה אחד ציין כי יש לבנות אותה על בסיס ערכי.

אופן הצגת המקורות

המורים נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 73), כיצד רצוי לדעתם להציג את המקורות בחומרי הלמידה לתלמידים. לוח 33 מציג את תשובותיהם (סך הכול 192 משיבים).

לוח 33: אופן הצגת המקורות בחומרי הלמידה – התפלגות תשובות המורים
(מספר ואחוז), ($N = 192$)

מספר פריט	אופן הצגת המקורות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
5	"אחר" – שילוב השיטות	151	78.6
4	עם פירוש וביאור	31	16.1
1	כפי שהם מופיעים במקורות	7	3.6
2	עם ניקוד ופיסוק	2	1.0
3	עם תרגום	1	0.5
	סה"כ	192	100.0

מלוח 33 עולה כי מרבית המורים סבורים שיש להציג את המקורות בחומרי הלמידה על-ידי שילוב הדרכים שהוצגו בשאלון (78.6%, $n = 151$). מתוך אלה מרב התשובות מתייחסות לשילוב כל הדרכים שהוצגו בשאלון ולהצגת המקורות כפי שהם מופיעים בשילוב פירוש וביאור (20.5%, $n = 31$, בשני המקרים). זאת ועוד, 16.1% מתשובות המורים התייחסו לאופן הצגת המקורות עם פירוש וביאור.

ד. דרכי הוראה

מידת השימוש בדרכי ההוראה

למורים הוצגה רשימת דרכי הוראה. הם התבקשו לדרג אותן בשאלה סגורה (שאלה 20), על פי המידה שהם עושים בהן שימוש בלימוד מקצועות היהדות, בסולם בן 4 דרגות. הדירוג מובא בלוח 34 להלן (סך הכול 195 משיבים).

לוח 34: מידת השימוש בדרכי ההוראה – התפלגות תשובות המורים (באחוזים), ממוצעים וסטיות תקן, ($N = 195$)

מספר פריט	דרכי הוראה	אף פעם (1)	לעיתים רחוקות (2)	לעיתים קרובות (3)	תמיד (4)	מספר משיבים	ממוצע	סטיות תקן
21	הוראה פרונטלית	0.5	19.0	65.1	15.4	195	3.0	0.6
22	לימוד בקבוצות עבודה (חברותא)	4.6	35.9	50.8	8.7	195	2.6	0.7
24	שימוש בעזרי לימוד מגוונים (וידאו, מחשבים וכד')	11.6	44.2	37.9	6.3	190	2.4	0.8
26	שילוב של טיולים וסיורים בארץ	25.7	46.1	23.0	5.2	191	2.1	0.8
23	שימוש בסימולציות	24.6	47.1	27.3	1.1	187	2.0	0.7
25	שילוב של גופים חיצוניים (מרצים, הצגות, מוסדות בעלי תחומי עיסוק בנושא וכד')	22.5	59.7	15.7	2.1	191	2.0	0.7

מלוח 34 עולה כי רוב המורים משתמשים בדרך כלל בדרכי ההוראה הקונבנציונליות יותר. דרך ההוראה שבה עושים המורים שימוש רב יותר, היא ההוראה הפרונטלית (ממוצע 3.0) ובשיעורים נמוכים במעט הם מלמדים בקבוצות עבודה (ממוצע 2.6) ומשתמשים בעזרי לימוד מגוונים (ממוצע 2.4). בשיטות הוראה חווייתיות יותר, כמו שילוב טיולים וסיורים (ממוצע 2.1), שימוש בסימולציות (ממוצע 2.0) או שילוב גופים חיצוניים (ממוצע 2.0), המורים משתמשים לעתים רחוקות בלבד.

למורים ניתנה האפשרות לציין דרכי הוראה נוספות על אלה שהוצגו להם (68 מורים השיבו 84 תשובות). כשליש מתשובות המורים (38.1%, $n = 32$) התייחסו לעבודות חקר אישיות של התלמידים, כדוגמת עבודת שורשים כדרך הוראה ללימוד מקצועות היהדות. בין דרכי ההוראה

הנוספות שצינו אפשר למצוא דיונים בכיתה ($n = 10, 11.9\%$), חידונים ומשחקים ($n = 9, 10.7\%$), סיפורים וקטעי עיתונות ($n = 8, 9.5\%$) ופעילויות חווייתיות כגון סדר פסח או ישיבה בסוכה ($n = 8, 9.5\%$).

מידת היעילות של דרכי ההוראה

המורים התבקשו לציין אילו מבין דרכי ההוראה המפורטות בשאלה 20 (לוח 34) הן היעילות ביותר עבורם ועבור תלמידיהם, בשאלה פתוחה (שאלה 28). לוח 35 מציג את תשובותיהם (183 מורים השיבו 236 תשובות).

לוח 35: דרכי ההוראה היעילות – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), ($N = 183$)

מספר	דרכי ההוראה	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
28	שילוב של דרכי הוראה שונות	93	39.4	50.8
22	לימוד בקבוצות עבודה	41	17.4	22.4
24	שימוש בעזרי לימוד מגוונים	30	12.7	16.4
27	דרך הוראה אחרת	26	11.0	14.2
21	הוראה פרונטלית	25	10.6	13.7
25	שילוב גופים חיצוניים	9	3.8	4.9
26	שילוב סיורים וטיולים בארץ	8	3.4	4.4
23	שימוש בסימולציות	4	1.7	2.2
	סה"כ	236	100.0	129.0

כפי שעולה מלוח 35, שילוב של מגוון דרכי הוראה נמצא יעיל ביותר בהוראת מקצועות היהדות (39.4%). רוב המורים שהשיבו תשובה זו לא פירטו את אופן השילוב, ובשיעורים נמוכים ביותר הם ציינו את כל השילובים האפשריים בין דרכי ההוראה השונות. כמו כן, בשיעורים נמוכים יותר מצאו המורים כיעילות את דרכי ההוראה האלה: לימוד בקבוצות עבודה (17.4%) ושימוש בעזרי לימוד מגוונים (12.7%).

המורים התבקשו לנמק את הסיבות ליעילותן של דרכי ההוראה שצינו. לוח 36 להלן מציג את תשובותיהם (136 מורים השיבו 204 תשובות). תשובות המורים קובצו לקטגוריות לפי נימוקים לגבי יעילות דרכי ההוראה או לפי תחום שבו דרך ההוראה מסייעת ביותר.

**לוח 36: נימוקים ליעילות דרכי ההוראה – התפלגות תשובות המורים
(מספר ואחוז), (N = 136)**

מספר	הנימוק	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
300	דרך ההוראה מעודדת השתתפות במהלך השיעור תוך השפעה על תכניו	52	25.5	38.2
500	דרך ההוראה מסייעת למורה בהעברת השיעור	47	23.0	34.6
100	דרך ההוראה מסייעת בהטמעת החומר	44	21.6	32.4
200	דרך ההוראה יוצרת עניין בקרב התלמידים	40	19.6	29.4
400	דרך ההוראה מחזקת את הזהות היהודית והישראלית	21	10.3	15.4
	סה"כ	204	150.0	150.0

מלוח 36 עולים ארבעה נימוקים מרכזיים ליעילותן של דרכי ההוראה: (1) דרך ההוראה מאפשרת לתלמידים להשתתף בשיעור ואף להשפיע על תכניו (25.5%), באמצעות הפריה הדדית בין התלמידים ובאמצעות למידה פעילה וחוייתית – "יוצרת שיתוף פעולה בין הילדים" (מורה 55) ו"כל אחד תורם מהרעיונות שלו" (מורה 109); (2) דרך ההוראה מסייעת למורה בהעברת השיעור (23.0%), באמצעות התאמת ההוראה לתלמידים השונים ולגודל הכיתה ובהתאמה לקצב האישי של התלמידים – "גיוון שיטות הוראה והתאמתן לאופי התלמידים" (מורה 199) ו"יש אפשרות להתקדם בקצב אישי" (מורה 238); (3) העניין שדרך ההוראה מעוררת בתלמידים (19.6%), מתוך שבירתה את השגרה – "מעוררת עניין, פונה למגוון רחב של תלמידים" (מורה 163); (4) דרך ההוראה מסייעת בהטמעת החומר (21.6%) באמצעות המחשתו, העשרת התלמידים, מיקודם ויצירת בסיס ידע רחב – "הכי ממקדת את התלמידים" (מורה 106) ו"ממחישות את החומר, גורמות לעניין רב יותר ואי לכך התלמידים סופגים יותר את החומר" (מורה 267).

מהצלבת תשובות המורים בנוגע לדרכי ההוראה היעילות ביותר לדעתם, לבין נימוקיהם ליעילותן, עולה כי אשר לדרך ההוראה שנתפסה כיעילה ביותר, "שילוב של דרכי הוראה שונות", תרומתה המרכזית היא בעניין שהיא יוצרת בקרב התלמידים (27.0%), בהטמעת החומר (24.0%) ובסיוע למורה (22.0%). אשר לדרך ההוראה "לימוד בקבוצות", המורים סבורים כי עיקר תרומתה הוא בעידוד התלמידים להשתתף בשיעור ולהשפיע על תכניו (48.7%), אך גם בסיוע שהיא מעניקה למורה (23.1%) ולהטמעת החומר (15.4%). תרומתה של דרך ההוראה "שימוש בעזרי לימוד מגוונים" ניכרת בעיקר בעניין שהיא מעוררת בקרב התלמידים (38.7%), ובחיזוק הזהות היהודית והישראלית-פלורליסטית (22.6%), למשל בכך שהיא "יוצרת היכרות של התלמידים עם רב-תרבותיות ועם דעות שונות בחברה הישראלית" ו"מעמיקה את הקשר של התלמידים למורשת היהודית ומסייעת בהקניית ערכים". כמו כן היא תורמת להטמעת החומר (19.4%).

הצלבה נוספת נערכה באמצעות השוואה בין דרכי ההוראה שהמורים משתמשים בהן, לבין דרכי ההוראה שעליהן הם מדווחים כיעילות ביותר. חשוב לציין כי שילוב דרכי ההוראה השונות נמצא על-ידי המורים כדרך היעילה ביותר (40.7%), אולם היא אינה נכללת בהשוואה משום שאינה חלק מן השאלה הסגורה בשאלון. בהתאם לכך, הואיל וכל שאר דרכי ההוראה נמצאו כיעילות במידה נמוכה, יש לנהוג בזהירות הראויה בפרשנות הממצאים. מן ההשוואה עולה כי אף שרוב המורים מדווחים שהם משתמשים בדרך ההוראה הפרונטלית לעתים קרובות (ממוצע 3.0), כעשירית מהם בלבד מדווחים כי זו דרך ההוראה היעילה בעיניהם (10.2%). לעומת זאת, נראה כי בדרכי ההוראה החווייתיות המורים משתמשים לעתים רחוקות בלבד ואף מדווחים עליהן כיעילות פחות. כמחצית המורים מדווחים כי דרך ההוראה שלהם כוללת גם שילוב טיולים וסיורים (ממוצע 2.1), שימוש בסימולציות (ממוצע 2.0) ושילוב של גופים חיצוניים (ממוצע 2.0) לעתים רחוקות בלבד ואף סבורים כי דרכים אלה אינן יעילות (3.1%, 3.1% ו-1.6%, בהתאמה).

שילוב מקצועות מתחום היהדות עם מקצועות אחרים

המורים נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 11), אם חשוב לדעתם לשלב הוראה ולמידה של מקצועות היהדות עם מקצועות לימוד שונים שפורטו בשאלון. לוח 37 מציג את תשובותיהם החיוביות של המורים לגבי שילוב (סך הכול 197 משיבים).

לוח 37: שילוב הוראת מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים – התפלגות תשובות המורים החיוביות (מספר ואחוז), (N = 197)

מספר פריט	מקצוע הלימוד	חשוב לשלב	
		n	%
17	תנ"ך	187	94.9
12	היסטוריה	185	93.9
13	ספרות	179	90.9
14	אמנויות	154	78.2
16	ארכיאולוגיה	138	70.1
15	מדעים ומחשבים	114	57.9

מלוח 37 עולה כי רוב המורים ראו חשיבות בשילוב הוראת מקצועות היהדות עם מרבית המקצועות שפורטו לפנייהם בשאלון. חשיבות בולטת הקנו המורים לשילוב היהדות עם המקצועות תנ"ך (94.9%), היסטוריה (93.9%) וספרות (90.9%). למורים ניתנה האפשרות לציין נושאים נוספים שלדעתם חשוב לשלבם עם מקצועות היהדות. תשובות המורים עובדו וקובצו לתחומי לימוד, כפי שמובא בלוח 38 להלן (64 מורים השיבו 87 תשובות). עיקר התשובות מתייחסות לתחום מדעי החברה בכלל (41.4%) ולמקצוע האזרחות בפרט (25.3%). כמו כן הציעו המורים לשלב את לימודי היהדות עם פעילויות שונות של כלל התלמידים בבית הספר ועם מקצועות אחרים (31.0%) וכן עם מקצועות לימוד נוספים מתחום מדעי הרוח (26.4%).

**לוח 38: שילוב תחומי לימוד עם מקצועות היהדות – התפלגות תשובות המורים
(מספר ואחוז), (N = 64)**

מספר	תחומי הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	מדעי החברה	36	41.4	32	50.0
5	אזרחות ודמוקרטיה	22	25.3	22	34.4
10	גאוגרפיה וידיעת הארץ	14	16.1	14	21.9
400	אחר	27	31.0	26	40.6
18	פעילויות כלל בית ספריות	14	16.1	14	21.9
9	שלי"ח	6	6.9	6	9.4
1	משלבים עם כל מקצועות הלימוד	5	5.7	5	7.8
6	ספורט	2	2.3	2	3.1
100	מדעי הרוח	23	26.4	21	32.8
4	לשון והבעה	9	10.3	9	14.1
12	שפות: אנגלית, ערבית	7	8.0	7	10.9
2	קולנוע תאטרון ותקשורת	4	4.6	4	6.3
8	פילוסופיה	2	2.3	2	3.1
13	מוזיקה	1	1.1	1	1.6
300	מדעים מדויקים	1	1.1	1	1.6
7	מתמטיקה	1	1.1	1	1.6
	סה"כ	87	100.0		135.9

בשאלה פתוחה (שאלה 19) התבקשו המורים לתאר דוגמאות של שילוב הוראת מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים. רוב המורים דיווחו על המקצועות שעמם הם משלבים את הוראת מקצועות היהדות, ללא מתן דוגמאות. מקצת הדוגמאות אשר פורטו מופיעות בנספח ג.

ה. הכשרה והשתלמויות למורים

תחומי ההתמחות של המורים

המורים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 30) אם התמחו באחד ממקצועות היהדות בלימודיהם העל-תיכוניים, והתבקשו לפרט כיצד לדעתם הכשרה זו תורמת להוראת המקצוע בבית הספר. מן הנתונים עולה כי מתוך 136 מורים אשר השיבו לשאלה, 78 מורים בלבד (57.4%) דיווחו כי הם התמחו באחד ממקצועות היהדות. בנוסף, 36 מורים (26.5%) ציינו כי הם עברו קורסים והשתלמויות בנושאי יהדות. לוח 39 מציג את תשובות המורים **שהתמחו** במקצועות היהדות, בנוגע לתרומת ההתמחות להוראתם (62 מורים השיבו 84 תשובות).

**לוח 39: תרומת ההתמחות להוראת המקצוע – התפלגות תשובות המורים שהתמחו
במקצועות היהדות (מספר ואחוז), (N = 62)**

מספר	התרומה	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
101	סיוע בהעברת החומר לתלמידים	19	22.6	30.6
102	העשרת הידע בתחום	18	21.4	29.0
100	ההכשרה תורמת (ללא פירוט)	15	17.9	24.2
105	ביטחון מול הכיתה	14	16.7	22.6
106	סיוע בהוראה רב-תחומית	7	8.3	11.3
103	העשרת העולם התרבותי וקרבה ליהדות	5	6.0	8.1
109	היכרות עם ספרות עזר וחומרי למידה	3	3.6	4.8
107	שיפור יכולת ההתמודדות עם טקסטים יהודיים	3	3.6	4.8
	סה"כ	84	100.0	135.5

מלוח 39 עולה כי עיקר תרומתה של ההתמחות למורים היא בהעברת החומר לתלמידים (22.6%) – "נושאים אלה מסייעים בידי רבות להבנת הנושא ולהרחבתו בפני התלמידים" (מורה 20) ובהעשרת ידיעותיו של המורה בנושא זה (21.4%) – "עזר לי בהרחבת ידע ובהתמקצעות" (מורה 207). כפועל יוצא מכך ציינו המורים כי ההתמחות משפרת את הביטחון שהם חשים כשהם עומדים מול הכיתה (16.7%) – "כאשר שאלות הקשורות לנושא עולות יש תשובות נרחבות ומעמיקות" (מורה 46), "שימוש בכל הני"ל נותן תחושת ביטחון" (מורה 396) ו"יש ביכולתי לפתח נושא, לענות על שאלות שלא דווקא ממוקדות בחומר ולהפנות למקורות נוספים" (מורה 555). 17.9% מתשובות המורים התייחסו לכך שההתמחות תורמת להם, אך הם לא פירוט במה. נציין כי 6 מורים דיווחו כי ההכשרה אינה תורמת להם כלל.

בשאלה פתוחה (שאלה 31) נשאלו המורים אשר לא התמחו באחד ממקצועות היהדות בלימודיהם העל-תיכוניים, כיצד הם מתמודדים עם הוראת מקצועות היהדות ומה דרוש להם להתמקצעות בנושא. לוחות 40 ו-41 מציגים את תשובותיהם.

לוח 40 מציג את הדרכים בהן נוקטים המורים **שלא התמחו** במקצועות היהדות לשם התמודדות עם הוראת המקצוע (52 מורים השיבו 72 תשובות).

לוח 40: דרכי ההתמודדות של המורים עם הוראת מקצועות היהדות – התפלגות תשובות המורים אשר לא התמחו במקצוע היהדות (מספר ואחוז), (N = 52)

מספר	דרך ההתמודדות	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
1	למידה עצמאית	38	52.8	73.1
2	נעזרת בהשתלמויות	24	33.3	46.2
3	נעזרת בצוות המורים	5	6.9	9.6
6	פנייה לגורמים חיצוניים	3	4.2	5.8
8	קושי להתמודד עם חוסר הידע בתחום	2	2.8	3.8
	סה"כ	72	100.0	138.5

מלוח 40 עולה כי רוב המורים לומדים את החומר בעצמם (52.8%) – "אני קוראת ומתעניינת בנושאים שונים הקשורים בתחום זה ובדרך זו אני לומדת רבות" (מורה 100) או מתוך "קריאת ספרים בתחום או הוצאת מידע מהאינטרנט בהתאם" (מורה 723). בשיעורים נמוכים מכך הם נעזרים בהשתלמויות (33.3%) – "הידע וההתמקצעות שלי הם בעיקר מהשתלמויות ולמידה עצמית" (מורה 67). שני מורים בלבד דיווחו על קשיים בהתמודדות עם חוסר הידע בתחום.

לוח 41 להלן מציג את תשובות המורים שלא התמחו במקצוע היהדות בנוגע לעזרה הדרושה להם כדי להתמקצע בהוראת לימודי היהדות (40 מורים השיבו 53 תשובות).

לוח 41: דרכים לשם התמקצעות בנושא היהדות – התפלגות תשובות המורים שלא התמחו בתחום היהדות (מספר ואחוז), (N = 40)

מספר	דרך להתמקצעות	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
2	דרושות השתלמויות	33	62.3	82.5
1	דרושים חומרי למידה, חומרי עזר ומקורות מידע	10	18.9	25.0
4	דרושה תכנית לימודים מוגדרת ומובנית	6	11.3	15.0
3	דרוש קשר תומך עם רכז או מנחה	4	7.5	10.0
	סה"כ	53	100.0	132.5

מלוח 41 עולה כי רוב המורים שלא התמחו (62.3%) השיבו כי השתלמויות בנושא היהדות יעזרו להם במידה הרבה ביותר – "דרושות השתלמויות בנושא מורשת ומושגים" (מורה 64), "דרושות השתלמויות בנושא יהדות ודמוקרטיה" (מורה 153) ו"דרושות השתלמויות בנושאים חברתיים הקשורים ליהדות" (מורה 240). בשיעורים נמוכים מכך ציינו המורים כי חומרי למידה וחומרי עזר (18.9%) ותכנית לימודים מוגדרת (11.3%) הם האמצעים שדרושים להם לשם התמקצעות בלימודי היהדות – "לצורך התמקצעות דרושה תכנית מובנית וחומרים מסודרים" (מורה 490).

השתלמויות למורים

המורים נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 74), באילו נושאים לדעתם יש לערוך השתלמויות והדרכות למורים במקצועות היהדות. לוח 42 מציג את תשובותיהם (193 מורים השיבו 482 תשובות).

לוח 42: נושאים להשתלמויות והדרכות למורים – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 193)

מספר פריט	נושאים להשתלמויות	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
3	העשרה והרחבת הידע במקצועות היהדות	144	29.9	74.6
4	שילוב הוראת מקצועות היהדות עם תחומי לימוד אחרים	125	25.9	64.8
2	דרכי הוראה חדשניות	120	24.9	62.2
1	היכרות עם תכניות הלימודים הקיימות במקצועות היהדות	88	18.3	45.6
5	אחר	5	1.0	2.6
	סה"כ	482	100.0	249.7

תשובות המורים בלוח 42 מלמדות ששלושה נושאים להשתלמויות עולים בשיעורים דומים: העשרת הידע בנושא היהדות (29.9%), שילוב הוראת היהדות עם מקצועות אחרים (25.9%) והשתלמות בדרכי הוראה חדשניות (24.9%). חשוב לציין כי כחמישית מן התשובות (18.3%) אף התייחסו לצורך בהכרת תכניות הלימודים הקיימות במקצועות היהדות ובהטמעתן. חמישה מורים הציעו ארבעה נושאים נוספים להשתלמויות, 2 מהם ציינו הכרת מקורות מידע ואתרי טיולים, ו-3 ציינו כל אחד את אחת התשובות האלה: צורך בהדרכה בנושאי הלימוד תנ"ך והיסטוריה של עם ישראל, צורך בדיונים ערכיים וצורך בלמידת נושאים הקשורים לחגי ישראל.

ו. הערות

למורים ניתנה אפשרות להוסיף הערות והארות נוספות הקשורות ללימודי היהדות (שאלה 75). תשובותיהם קובצו לקטגוריות תוכן מרכזיות, בהתאם לתכנים אשר עלו מהן, כפי שמופיע בלוח 43 להלן (106 מורים השיבו 181 תשובות).

לוח 43: הערות הקשורות לתכנית הלימודים בלימודי יהדות – התפלגות תשובות המורים (מספר ואחוז), (N = 106)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	חשיבות המקצוע	50	27.6	39.6
2	זהו מקצוע חשוב	15	8.3	14.2
10	חשוב שהמורה יהיה מקצועי וקבוע	15	8.3	14.2

לוח 43 (המשך)

מספר	מספר התשובות	מספר המשיבים	אחוז התשובות	אחוז המשיבים	
12	5	5	2.8	4.7	חשוב שהלימוד יהיה רב-תחומי
7	4	4	2.2	3.8	אסור להפוך את הלימוד למוכוון ציון
15	4	4	2.2	3.8	יש להפוך את המקצוע לחובה, כולל בחינת בגרות
20	4	4	2.2	3.8	המקצוע עושה חיל בבית הספר
3	3	3	1.7	2.8	חשוב להפחית את הברורות בנושאי יהדות
200	49	46	27.1	43.4	שינויים בתכנית הלימודים ובתכניה
14	20	20	11.0	18.9	דרושה תכנית לימודים מובנית
11	11	11	6.1	10.4	יש צורך להתמקד בתכנית בנושא מסוים
4	9	9	5.0	8.5	יש להתאים את רלוונטיות התכנים לתלמידים
5	9	9	5.0	8.5	יש לשנות את אופי התכנית (ללא פירוט)
300	33	32	18.2	30.2	השתלמויות מורים ודידקטיקה
9	18	18	9.9	17.0	יש צורך ביותר השתלמויות
17	11	11	6.1	10.4	יש לגוון את שיטות הלימוד
8	2	2	1.1	1.9	ההשתלמויות טובות
19	2	2	1.1	1.9	ההשתלמויות לא טובות
400	24	24	13.3	22.6	חוסר במשאבים
1	22	22	12.2	20.8	חסרות שעות לימוד
6	2	2	1.1	1.9	דרושה רכזת לנושא
600	13	13	7.2	12.3	אחר
21	9	9	5.0	8.5	אחר
13	4	4	2.2	3.8	יש לשתף את המורים בכתיבת התכנית
500	12	12	6.6	11.3	חומרי למידה
16	12	12	6.6	11.3	דרושים חומרי למידה מסודרים
	181		100.0	170.8	סה"כ

מלוח 43 עולה כי רוב הערותיהם של המורים התייחסו לצורך בשמירה על חשיבות המקצוע (27.6%) – "תכנית הלימודים ביהדות חשובה מאוד – יש צמא לדעת ולהכיר" (מורה 45) ולצורך בשינוי תכנית הלימודים ותכניה (27.1%) – "שתהיה תכנית מסודרת, טובה, מובנית ומעניינת עם שילוב של פעילויות מקוונות (במחשב) וגם סיורים וטיולים" (מורה 253). בשיעורים נמוכים מאלה ציינו המורים את הצורך בהשתלמויות (18.2%) ובתוספת משאבים (13.3%) – "שיקצו משאבים והדרכה למורים" (מורה 728).

שאלון לתלמיד/ה

א. הוראת מקצועות מתחום היהדות בבית הספר

תחומים ונושאי לימוד בלימודי היהדות

בשאלה פתוחה (שאלה 1) התבקשו התלמידים לפרט אילו נושאים הקשורים למקצועות מתחום היהדות הם לומדים ובאילו מקורות לימוד הם משתמשים בכל אחד מן הנושאים. לא ניתן היה להצליב בין תחומי הלימוד לבין הנושאים שציינו התלמידים, מאחר שברוב המקרים התלמידים לא ציינו כל זיקה בין הנושאים לבין התחומים. תשובות התלמידים קובצו לשתי קטגוריות, בהתאם לתחומים שעלו מן הנושאים שציינו, כפי שניתן לראות בלוח 44 להלן (86 תלמידים השיבו 166 תשובות).

לוח 44: נושאי הלימוד במקצועות היהדות – התפלגות תשובות התלמידים
(מספר ואחוז), (N = 86)

מספר	נושאי הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	תרבות יהודית ואוניברסלית	69	41.6	55	64.0
6	חגים ומועדים בלוח השנה העברי	44	26.5	44	51.2
8	דילמות מוסריות – ערך חיי אדם	10	6.0	10	11.6
7	טקסים דתיים	5	3.0	5	5.8
12	פתגמים	4	2.4	4	4.7
10	רבנים	2	1.2	2	2.3
11	מים לשניים	2	1.2	2	2.3
9	סיפורי חיים	1	0.6	1	1.2
13	תרבות	1	0.6	1	1.2
300	נושאים באזרחות	50	30.1	50	58.1
4	נושאים באזרחות (כנסת, נשיא)	50	30.1	50	58.1
100	היסטוריה	47	28.3	35	40.7
2	מלחמות ישראל	21	12.7	21	24.4
1	היסטוריה של עם ישראל	19	11.4	19	22.1
5	יצחק רבין	5	3.0	5	5.8
3	יודנראט	2	1.2	2	2.3
	סה"כ	166	100.0		193.0

הממצאים בלוח 44 מלמדים שתשובות התלמידים נחלקו בין נושאים מתחום התרבות היהודית האוניברסלית (41.6%), נושאים באזרחות (30.1%) ונושאים בהיסטוריה (28.3%). מהנושאים מתחום התרבות היהודית והאוניברסלית התמקדו התשובות בעיקר בחגים ומועדים בלוח השנה

(26.5%). מהנושאים באזרחות בלטו הנושאים כנסת ישראל ונשיא המדינה (30.1%) ומהנושאים מתחום ההיסטוריה בלטו בעיקר מלחמות ישראל (12.7%) וההיסטוריה של עם ישראל (11.4%).

לוח 45 מציג את מקורות הלימוד אשר לפי דיווחי התלמידים משמשים ללימוד הנושאים במקצועות היהדות (41 תלמידים השיבו 55 תשובות).

לוח 45: מקורות הלימוד במקצועות היהדות – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 41)

מספר	מקורות הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
5	ספרי קריאה ושירה, עיתונים, סרטים	15	27.3	36.6
1	אינטרנט	10	18.2	24.4
3	אנציקלופדיה	10	18.2	24.4
4	"ובחרת בחיים"	10	18.2	24.4
6	ספרי לימוד באזרחות	5	9.1	12.2
8	התנ"ך	4	7.3	9.8
2	משנה	1	1.8	2.4
	סה"כ	55	100.0	138.6

נתוני לוח 45 מלמדים שכרבע מתשובות התלמידים (27.3%) ציינו כי הלימוד נעשה באמצעות שימוש בספרי קריאה ושירה, בעיתונות ובסרטים. נוסף על כך נעשה שימוש גם באינטרנט, באנציקלופדיות ובספר "ובחרת בחיים" (18.2% בשלושת המקרים).

מהצלבת הנתונים של נושאי הלימוד עם הנתונים על מקורות הלימוד עולה כי אשר לנושאי הלימוד העוסקים בתרבות היהודית והאוניברסלית, מקורות הלימוד הבולטים ביותר הם ספרי קריאה, עיתונות וסרטים (34.3%) וכן הספר "ובחרת בחיים" (28.6%). באזרחות מקור הלימוד הבולט הוא האנציקלופדיה (34.8%), ובהיסטוריה דיווחו התלמידים על שימוש רב בספרי קריאה, עיתונות וסרטים (34.5%), באינטרנט (24.1%) ובאנציקלופדיה (24.1%).

הערכת הישגים במקצועות היהדות

התלמידים נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 6) אם בבית ספרם הלימודים במקצועות היהדות מקבלים ציון או הערכה בתעודה והתבקשו לפרט את תשובתם בחלקה הפתוח של השאלה.

רוב התלמידים (83.8%, n = 88) השיבו כי לימודי היהדות אכן זוכים לציון בתעודה, לעומת 16.2% בלבד מן התלמידים (n = 17), שהשיבו לשאלה זו בשלילה. לוח 46 מציג את פירוט תשובות התלמידים, שקובצו לקטגוריות תוכן מרכזיות המפרטות את דרכי ההערכה הבולטות. לא כל התלמידים שהשיבו על חלקה הסגור של השאלה פירטו את תשובותיהם בחלק הפתוח, ועל כן

קיים פער בין מספרי המשיבים (59 תלמידים השיבו 69 תשובות).

לוח 46: דרכים להערכת הישגים במקצועות היהדות – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 59)

מספר	דרך ההערכה	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	הערכה כמקצוע נפרד	56	81.2	48	81.4
10	ציון מספרי	21	30.4	21	35.6
6	הערות והערכה מילולית	17	24.6	17	28.8
12	עבודות	10	14.5	10	16.9
3	מבחנים ובחנים	8	11.6	8	13.6
200	הערכה משולבת במקצועות אחרים	13	18.8	11	18.6
1	בתוך תנ"ך	10	14.5	10	16.9
5	בתוך אזרחות	1	1.4	1	1.7
8	בתוך היסטוריה	1	1.4	1	1.7
11	בתוך שעת חינוך	1	1.4	1	1.7
	סה"כ	69	100.0		116.9

מלוח 46 עולה כי ברוב המקרים (81.2%) ההערכה ניתנת ללימודים מתחום היהדות כמקצוע נפרד בתעודה, לרוב בציון מספרי (30.4%) – "מקבלים ציון בתעודת סוף שנה" (תלמיד 97) או באמצעות הערות והערכה מילולית (24.6%) – "יש הערה ולא ציון" (תלמיד 41) ו"יש הערכה בתעודה אך לא נבחנים על החומר הנלמד" (תלמיד 94). בחלק מן המקרים ההערכה ניתנת באמצעות עבודות (14.5%) – "מקבלים ציון מעבודות הגשה שאנו עושים" (תלמיד 86) או באמצעות מבחנים ובחנים (11.6%) – "ילדים הרצו בכיתה והמורה הוסיפה מידע ואחר כך נבחנו על כך" (תלמיד 15). בנוסף, 13 תשובות (18.8%) התייחסו לכך שלא ניתנת הערכה ישירה למקצוע היהדות, אלא היא משולבת במקצועות אחרים ובעיקר כחלק מלימודי התנ"ך (14.5%).

ב. עמדות כלפי לימודי מקצועות היהדות

מקומם של מקצועות היהדות בבית הספר

בשאלה סגורה (שאלה 12) הוצגה לתלמידים רשימת היגדים העוסקים במקומם של מקצועות היהדות בבית הספר. התלמידים התבקשו לציין בסולם בן 6 דרגות, באיזו מידה הם מסכימים עם כל אחד מההיגדים. לוח 47 מציג את התפלגות תשובות התלמידים (סך הכול 105 משיבים).

לוח 47: מקומם של מקצועות היהדות בבית הספר – התפלגות תשובות התלמידים (באחוזים), ממוצעים וסטיות תקן, (N = 105)

מספר פריט	מקומם של מקצועות היהדות	מסכים/ה				מסכים/ה		ממוצע	סטיות תקן
		מסכים/ה במידה רבה מאוד (6)	מסכים/ה במידה רבה (5)	מסכים/ה במידה מסוימת (4)	מסכים/ה במידה מעטה (3)	מסכים/ה במידה מעטה (2)	כלל לא מסכים/ה (1)		
13	חשוב ללמוד את מקצועות היהדות	15.4	23.1	35.6	10.6	6.7	4.0	1.4	
14	לימודי היהדות תופסים מקום חשוב בחיי בית הספר	4.8	6.7	27.9	22.1	20.2	3.0	1.4	
15	הנושאים הנלמדים במקצועות היהדות זרים ולא רלוונטיים לחיי התלמידים	4.8	9.6	26.9	20.2	16.3	3.0	1.5	
17	לימודי היהדות תופסים מקום חשוב בחיי האישיים	8.7	9.6	21.2	16.3	17.3	3.0	1.6	
16	לימודי היהדות קשים לתלמידים	4.8	10.6	19.2	11.5	17.3	2.6	1.6	

מלוח 47 עולה כי בדרך כלל התלמידים מסכימים במידה מעטה או במידה מסוימת עם רוב ההיגדים (טווח הממוצעים 2.6 עד 4.0). התלמידים הביעו את מידת ההסכמה הרבה ביותר לכך שחשוב ללמוד את מקצועות היהדות (ממוצע 4.0) ושנושאי הלימוד אינם זרים להם, שכן מידת הסכמתם לזרות הנושאים הייתה מעטה בלבד (ממוצע 3.0). עם זאת, הם הביעו מידת הסכמה מעטה בלבד לכך שלימודי היהדות תופסים מקום חשוב בחיי בית הספר ובחיייהם האישיים (ממוצע 3.0, בשניהם).

השינויים שיש לערוך בלימודי מקצועות היהדות

התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 10), אילו שינויים יש לערוך לדעתם בלימודי מקצועות היהדות. תשובות התלמידים קובצו לקטגוריות תוכן מרכזיות, המפרטות את השינויים הבולטים אשר עלו מתשובותיהם: שינויים בתכנים ובנושאי הלימוד, שינויים בדרכי ההוראה ושינויים מבניים. לוח 48 מציג את התפלגות תשובות התלמידים לשאלה (44 תלמידים השיבו 48 תשובות).

לוח 48: השינויים הנדרשים בלימודי מקצועות יהדות – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 44)

מספר	השינוי	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	שינוי דרכי ההוראה	18	37.5	17	38.6
6	יש לגוון את דרכי ההוראה	6	12.5	6	13.6
14	יש להוסיף טיולים להמחשת הנושא	6	12.5	6	13.6
5	יש ללמד בצורה ממוקדת, תוך הדרכה צמודה	5	10.4	5	11.4
12	יש להראות סרטים עם דילמות מוסריות	1	2.1	1	2.3
100	שינוי התכנים ונושאי הלימוד	17	35.4	17	38.6
4	יש להוסיף עומק ועניין לנושאים השונים	12	25.0	12	27.3
15	יש ללמד יותר היסטוריה של עם ישראל ומלחמותיו	2	4.2	2	4.5

לוח 48 (המשך)

מספר	השינוי	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
2	יש לבטל חלק מן הדינים	1	2.1	1	2.3
7	יש להפחית את הברכות	1	2.1	1	2.3
18	יש להוסיף תפילות בבוקר	1	2.1	1	2.3
300	שינויים מבניים	13	27.1	13	29.5
13	אין ללמד את המקצוע כחובה	7	14.6	7	15.9
16	יש להוסיף שעות משום שזה מקצוע חשוב	2	4.2	2	4.5
19	יש להפחית את עבודות הכיתה והלחץ על התלמידים	2	4.2	2	4.5
8	יש לצמצם את שעות הלימוד	1	2.1	1	2.3
17	מתן ציונים יגביר את המוטיבציה של התלמידים	1	2.1	1	2.3
	סה"כ	48	100.0		109.1

מלוח 48 עולה כי השינויים המרכזיים שיש לערוך בלימודי היהדות, לדעתם של התלמידים, הם בתכנים ובנושאי הלימוד (36.2%) ובדרכי ההוראה (36.2%). לדעת התלמידים, על השינויים בנושאי הלימוד להתמקד ביצירת עניין בנושאים השונים (25.0%), למשל בכך ש"צריך ללמד אותם בצורה מהנה יותר ולהעמיק יותר בכל נושא" (תלמיד 4), וכי על השינויים בדרכי ההוראה להתמקד בגיוון הדרכים (12.5%) ובהמחשת החומר בעזרת סרטים או סיורים (12.5%), למשל התלמידים טענו כי יש לתת "יותר פעילויות שקשורות ללמידה תוך חוויה" (תלמיד 27).

נושאי לימוד הנתפסים ככפייה דתית

התלמידים נשאלו אם יש נושאים שהם רואים בלמידתם בכיתה כפייה דתית ושהיו מעדיפים לא ללמוד אותם (שאלה 11). תשובות התלמידים קובצו לפי שני היבטים – בהיבט האחד נכללו תשובות הטוענות להיעדר נושאים בעלי אופי של כפייה דתית ובהיבט האחר נכללו תשובות הטוענות לקיומם של נושאים כאלה. פירוט התשובות מובא בלוח 49 (72 תלמידים השיבו 93 תשובות).

לוח 49: נושאים הנתפסים ככפייה דתית – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 72)

מספר	אין נושאים הנתפסים ככפייה דתית	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	אין נושאים הנתפסים ככפייה דתית	71	76.3	59	81.9
202	אין נושאים שנתפסים ככפייה דתית (ללא פירוט)	55	59.1	55	76.4
205	אלו נושאים שכל יהודי חייב לדעת	6	6.5	6	8.3
206	התלמיד נהנה מלימודי היהדות	4	4.3	4	5.6
208	הנושאים לא נתפסים ככפייה, אך עדיף לא ללמד אותם	4	4.3	4	5.6

לוח 49 (המשך)

מספר	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים	
211	1	1.1	1	1.4	לימוד על הדת אינו מחייב אמונה בה
215	1	1.1	1	1.4	זה טוב כידע כללי ויכול לעזור בעתיד
100	22	23.7	14	19.4	יש נושאים הנתפסים ככפייה דתית
101	13	14.0	13	18.1	יש נושאים שנתפסים ככפייה דתית (ללא פירוט)
104	6	6.5	6	8.3	ימות הצום, כשרות וסידור התפילה
105	1	1.1	1	1.4	כן, אך אלו נושאים שכל יהודי צריך לדעת
107	1	1.1	1	1.4	נושא החגים
114	1	1.1	1	1.4	נושא בית הכנסת
	93	100.0		129.2	סה"כ

מלוח 49 עולה כי רובם המכריע של התלמידים (76.3%) השיבו כי אין נושאים הנתפסים בעיניהם ככפייה דתית, לעומת 23.7% שהשיבו כי יש נושאים כאלה. תלמידים מעטים בלבד פירטו את הנושאים הללו – 6 ציינו את ימי הצום, כשרות וסידור ותפילה, תלמיד אחד ציין את נושא החגים ואחר את נושא בית הכנסת.

ג. לימודי מקצועות היהדות – תכנים

נושאי לימוד אהובים

התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 7), מהם נושאי הלימוד בתחום היהדות האהובים עליהם במיוחד. לוח 50 מציג את תשובותיהם (53 תלמידים השיבו 64 תשובות).

לוח 50: נושאי הלימוד האהובים על התלמידים – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 53)

מספר	נושאי הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
1	חגים	19	29.7	35.8
8	הקשר לארץ ישראל	12	18.8	22.6
15	הכנסת	9	14.1	17.0
13	דילמות מוסריות וערך חיי אדם	8	12.5	15.1
11	שואה	6	9.4	11.3
9	היסטוריה ותולדות עם ישראל	3	4.7	5.7
7	כשרות	2	3.1	3.8
10	יהדות ומורשת	2	3.1	3.8
2	אישים	1	1.6	1.9
6	מאה מושגים ביהדות	1	1.6	1.9
14	תרבות ישראל	1	1.6	1.9
	סה"כ	64	100.0	120.8

מלוח 50 עולה כי נושא החגים הוא הנושא האהוב ביותר על התלמידים (29.7%). נושאים אהובים נוספים הם הקשר עם ארץ ישראל, הכולל אף את ימי הזיכרון ומלחמות ישראל (18.8%) ונושא הכנסת (14.1%). התלמידים התבקשו לציין את הסיבות לכך שבחרו בנושאים אלה. חמש-עשרה תשובות ציינו כי הנושא מעניין ומוסיף ידע, 4 תשובות התייחסו לחשיבותו של הנושא ו-4 תשובות ציינו שהנושא קל. חשוב לציין כי 19 תשובות התייחסו לכך שככלל, כל נושאי היהדות משעממים ולא אהובים על התלמידים.

נושאי לימוד שאינם אהובים

בשאלה פתוחה (שאלה 8) נשאלו התלמידים בנוגע לנושאי הלימוד ביהדות שאותם הם לא אהבו ללמוד. לוח 51 מציג את תשובותיהם (38 תלמידים השיבו 41 תשובות).

לוח 51: נושאי הלימוד שאינם אהובים על התלמידים – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 38)

מספר	נושאי הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
9	חגים וימי זיכרון	8	19.5	21.1
14	אזרחות, הכנסת והנשיא	6	14.6	15.8
10	אישים ורבנים	5	12.2	13.2
6	מאה מושגים ביהדות	4	9.8	10.5
7	תנ"ך והמגילות	4	9.8	10.5
15	היסטוריה ומלחמות ישראל	3	7.3	7.9
2	תפילות וברכות	2	4.9	5.3
13	נושא השואה	2	4.9	5.3
16	תושב"ע	2	4.9	5.3
18	פתגמים	2	4.9	5.8
1	כשרות	1	2.4	2.6
5	יהדות וציונות	1	2.4	2.6
17	תרבות	1	2.4	2.6
	סה"כ	41	100.0	107.9

ממצא מעניין העולה מלוח 51 הוא כי נושא החגים וימי הזיכרון עלה בתשובות התלמידים אף כנושא הפחות אהוב עליהם (19.5%). אחריו עלו הנושאים אזרחות, הכולל התייחסות גם לכנסת ולמוסד הנשיאות (14.6%), ובמקום השלישי – אישים ורבנים (12.2%). בנוגע לסיבות לכך שהנושאים אינם אהובים עליהם, 13 תלמידים ציינו כי הנושא היה משעמם, ו-5 ציינו כי הוא היה קשה להבנה ולא הועבר בצורה ברורה. אף ביחס לשאלה זו, תלמידים רבים (n = 27) ציינו כי כל הנושאים ביהדות אינם אהובים עליהם. יש לשים לב למספר המשיבים הנמוך ולמיעוט התשובות בשאלה זו.

נושאי לימוד שהתלמידים מעוניינים ללמוד

התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 9), אילו נושאים נוספים במקצועות מתחום היהדות הם מעוניינים ללמוד. לוח 52 מציג את תשובותיהם (27 תלמידים השיבו 37 תשובות).

לוח 52: נושאים נוספים שהתלמידים מעוניינים ללמוד – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 27)

מספר	הנושא	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
5	היסטוריה של ארץ ישראל	14	37.8	51.9
2	אורח חיים דתי – תפילות	6	16.2	22.2
7	קבלה	2	5.4	7.4
8	היסטוריה של היהדות	2	5.4	7.4
9	חגים	2	5.4	7.4
11	אתיקה וערך חיי אדם	2	5.4	3.7
15	מצבה הנוכחי של ישראל	2	5.4	7.4
20	משנה גמרא ותלמוד	2	5.4	7.4
12	נצרות	1	2.7	3.7
13	שירים	1	2.7	3.7
14	מחשבת ישראל	1	2.7	3.7
16	מנהיגים	1	2.7	3.7
21	שואה	1	2.7	3.7
	סה"כ	37	100.0	137.0

מלוח 52 עולה כי הנושא שהתלמידים היו רוצים ביותר להוסיפו לתכנית הלימודים עוסק בהיסטוריה של ארץ ישראל, לרבות נושא מלחמות ישראל (37.8%, n = 14). בשיעורים נמוכים יותר עלה נושא התפילה ואורח החיים הדתי (16.2%, n = 6). חשוב לציין כי 31 תלמידים ציינו כי באופן כללי אין הם מעוניינים ללמוד יהדות כלל.

התלמידים נשאלו בשאלה פתוחה (שאלה 31), אילו נושאי לימוד הם היו מעוניינים ללמוד במסגרת תכנית הלימודים של המקצוע החדש – "לימודי יהדות". לוח 53 מציג את תשובותיהם (21 תלמידים השיבו 27 תשובות).

לוח 53: נושאי לימוד שהתלמידים מעוניינים ללמוד במסגרת המקצוע החדש "לימודי יהדות" – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 21)

מספר	נושאי הלימוד	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
5	היסטוריה של עם ישראל	8	29.6	38.1
6	תפילות, קידוש, מצוות ומנהגים	5	18.5	23.8
8	חשיבות הדת והדרך שבה נוצרה והתפתחה	3	11.1	14.3
12	השואה	3	11.1	14.3
7	הקשר לארץ ישראל ומלחמות ישראל	2	7.4	9.5
13	מורשת	2	7.4	9.5
9	ההבדל בין "יהודי" ל"ישראלי"	1	3.7	4.8
10	לימוד על ההווה ולא על העבר	1	3.7	4.8
11	ערך חיי אדם	1	3.7	4.8
15	היהודים בגולה ובתפוצות	1	3.7	4.8
	סה"כ	27	100.0	128.6

יש לציין כי 21 תלמידים בלבד השיבו על שאלה זו. מלוח 53 אנו למדים כי הנושאים שהתלמידים היו רוצים להוסיף למתכונת הנוכחית של לימודי היהדות (ראו לוח 52), דומים לנושאים המרכזיים שהם היו מעוניינים ללמוד במסגרת תכנית הלימודים החדשה – היסטוריה של עם ישראל (n = 8, 29.6%) ונושאי תפילה, מצוות ומנהגים (n = 5, 18.5%). מלבד התייחסותם לנושאים הספציפיים, התייחסו תלמידים רבים באופן כללי יותר למקצוע היהדות. כך למשל, 26 תשובות עסקו בכך שהתלמידים כלל אינם מעוניינים ללמוד את מקצועות היהדות ו-12 תשובות ציינו כי אין נושאים נוספים שאותם היו רוצים ללמוד במסגרת תכנית הלימודים החדשה.

מבנה תכנית הלימודים

התלמידים נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 32) על המבנה המועדף עליהם של תכנית הלימודים במקצוע החדש – "לימודי יהדות". לוח 54 מציג את תשובותיהם (סך הכול 76 משיבים).

לוח 54: המבנה המועדף של תכנית הלימודים החדשה – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 76)

מספר פריט	מבנה התכנית	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
1	לפי נושאים (למשל, בני מצווה, חגי ישראל וכיו"ב)	34	44.7
2	לפי סוגי מקורות (למשל, תלמוד, אגדה, סיפורים חסידיים וכיו"ב)	16	21.1
3	לפי רצף כרונולוגי (למשל, תקופת המשנה והתלמוד, העת-החדשה וכיו"ב)	14	18.4
5	שילוב של שיטות	12	15.8
	סה"כ	76	100.0

כפי שניתן לראות בלוח 54, מבנה תכנית הלימודים החדשה המועדף על התלמידים הוא לפי נושאים (44.7%). בשיעורים נמוכים מכך ציינו התלמידים את האפשרות לבנות את התכנית לפי סוגי מקורות (21.1%) או לפי רצף כרונולוגי (18.4%). 15.8% מן התשובות התייחסו לארגון מבנה תכנית הלימודים לפי שילוב של שיטות. כך למשל, 4 תלמידים הציעו לבנות את תכנית הלימודים לפי נושאים בשילוב עם סוגי מקורות, 3 תלמידים הציעו לארגן את המבנה לפי נושאים בשילוב סיורים בארץ, ו-2 תלמידים הציעו לשלב ארגון לפי סוגי מקורות עם ארגון לפי רצף כרונולוגי.

אופן הצגת המקורות

התלמידים נשאלו בשאלה סגורה (שאלה 33), כיצד היו רוצים שיוצגו המקורות בחומרי הלמידה של התכנית החדשה. לוח 55 מציג את תשובותיהם (סך הכול 87 משיבים).

לוח 55: אופן הצגת המקורות – התפלגות תשובות התלמידים
(מספר ואחוז), (N = 87)

מספר פריט	אופן הצגת המקורות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
3	עם תרגום	24	27.6
4	עם פירוש וביאור בגוף הספר	21	24.1
5	אחר	21	24.1
1	כפי שהם מופיעים במקורות	18	20.7
2	עם ניקוד ופיסוק	3	3.4
	סה"כ	87	100.0

מלוח 55 עולה כי הדרכים המועדפות על התלמידים להצגת המקורות הן עם תרגום (27.6%) ועם פירוש וביאור בגוף הספר (24.1%). בנוסף, ובשיעורים דומים, הציעו התלמידים דרכים אחרות ושילובים שונים בין הדרכים הקיימות (24.1%). השילובים הבולטים בהם הוא שילוב של תרגום עם פירוש וביאור בגוף הספר (42.9%) ושילוב של הצגת המקורות כפי שהם מופיעים במקור, יחד עם פירוש וביאור (19.0%).

ד. דרכי הוראה

מידת השימוש שהמורה עושה בדרכי ההוראה

בשאלה סגורה (שאלה 18) הוצגה לתלמידים רשימה של דרכי הוראה והם התבקשו לציין בסולם בן 4 דרגות, באיזו מידה המורה בכיתתם משתמש/ת בדרכים הללו. לוח 56 מציג את תשובות התלמידים (סך הכול 105 משיבים).

לוח 56: מידת השימוש של המורה בדרכי ההוראה – התפלגות תשובות התלמידים (באחוזים), ממוצעים וסטיות תקן ($N = 105$)

מספר פריט	דרכי הוראה	אף פעם לא בשימוש (1)	בשימוש לעתים רחוקות (2)	בשימוש לעתים קרובות (3)	בשימוש תמיד (4)	מספר משיבים	ממוצע	סטיות תקן
21	שיעור שרובו שיחה ודיון עם הכיתה	5.8	21.4	39.8	33.0	103	3.0	0.9
19	שיעור שרובו הרצאת המורה בפני הכיתה	13.5	25.0	41.3	20.2	104	2.7	0.9
25	שילוב של טיולים וסיורים בארץ	43.3	31.7	17.3	7.7	104	1.9	1.0
20	לימוד בקבוצות עבודה	43.8	44.8	11.4	-	105	1.7	0.7
23	שימוש בעזרי לימוד מגוונים (וידאו, מחשבים וכד')	53.3	30.5	15.2	1.0	105	1.6	0.8
24	שילוב של גופים חיצוניים (מרצים, הצגות, מוסדות בעלי תחומי עיסוק בנושא וכיו"ב)	57.7	33.7	7.7	1.0	104	1.5	0.7
22	שימוש במשחקי תפקידים	72.1	23.1	1.9	2.9	104	1.4	0.7

כפי שעולה מלוח 56, התלמידים ציינו כי שתי דרכי ההוראה שבהן המורים מרבים להשתמש הן שיחה ודיון בכיתה (ממוצע 3.0) והוראה פרונטלית (ממוצע 2.7). בנוגע לדרכי ההוראה האחרות, רוב התלמידים ציינו כי המורים משתמשים בהן לעתים רחוקות או אף פעם לא (טווח הממוצעים הוא מ-1.9 עד 1.4). בנוסף, 22 תלמידים דיווחו כי המורים נוקטים דרכי הוראה אחרות, בעיקר הרצאות של תלמידים בכיתה.

דרכי ההוראה המועדפות

התלמידים התבקשו לציין בשאלה פתוחה (שאלה 27) את דרכי ההוראה המועדפות עליהם ולפרט את הסיבה לכך. לוח 57 מציג את התפלגות תשובות התלמידים לדרכי ההוראה המועדפות עליהם (50 תלמידים השיבו 69 תשובות)

לוח 57: דרכי ההוראה המועדפות על התלמידים – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), ($N = 50$)

מספר	דרכי ההוראה	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
25	שילוב טיולים וסיורים	23	33.3	46.0
23	עזרי לימוד מגוונים	15	21.7	30.0
24	שילוב גופים חיצוניים	10	14.5	20.0
21	שיעור שרובו שיחה ודיון עם הכיתה	7	10.1	14.0
19	שיעור שרובו הרצאת המורה בפני הכיתה	4	5.8	8.0
22	שימוש במשחקי תפקידים	4	5.8	8.0

לוח 57 (המשך)

מספר	דרכי ההוראה	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
20	לימוד בקבוצות עבודה	2	2.9	4.0
5	הסבר של מילים לא מובנות	1	1.4	2.0
9	הוספת דרכים מגוונות, כמו הרצאות מעניינות	2	2.9	4.0
12	שילוב של קבוצות עבודה ומשחק תפקידים	1	1.4	2.0
	סה"כ	69	100.0	138.0

מלוח 57 עולה העדפה ברורה של התלמידים לדרכי הוראה חווייתיות יותר. שליש מתשובותיהם (33.3%) התייחסו לרצונם שהמורה ירבה לשלב טיולים וסיורים בארץ, כחמישית מן התשובות (21.7%) התייחסו לשילוב עזרי לימוד מגוונים, ובשיעורים נמוכים מכך ציינו התלמידים כי הם מעדיפים שהמורה בכיתתם ישלב בשיעור גופים חיצוניים (14.5%). חשוב לציין כי חמישה תלמידים בלבד העדיפו את ההוראה הפרונטלית על פני שיטות ההוראה האחרות.

לוח 58 מציג את תרומתן של דרכי ההוראה שהתלמידים בחרו בהן כדרכים היעילות (47 תלמידים השיבו 91 תשובות). תשובות התלמידים קובצו לשתי קטגוריות, המפרטות שתי תרומות מרכזיות לדרכי ההוראה – האחת מתייחסת לתרומת הדרך להטמעת הידע (53.8%), ובייחוד לכך שדרך ההוראה עוזרת להבין ולהמחיש את החומר (42.9%) – "כדי להבין טוב יותר את החומר" (תלמיד 13) ו"זה יעביר לנו את הנושא בצורה הכי מוחשית שיש" (תלמיד 17). התרומה האחרת מתייחסת לכך שדרך ההוראה יוצרת עניין (46.2%) – "כי כך הנושא נלמד בצורה מעניינת יותר והתלמיד מקשיב ומתעניין יותר וכך גם מבין יותר" (תלמיד 15), זאת מתוך היותה מהנה, מעניינת ושוברת שגרה (40.7%) – "שיטת לימוד מעניינת שאולי תדחוף את התלמיד ללמוד יותר טוב" (תלמיד 34).

לוח 58: תרומת דרכי ההוראה וחשיבותן – התפלגות תשובות התלמידים (מספר ואחוז), (N = 47)

מספר	תרומה להטמעת הידע	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	תרומה להטמעת הידע	49	53.8	39	83.0
1	עוזרת להבין וממחישה את החומר	39	42.9	39	83.0
6	מוסיפה ידע	3	3.3	3	6.4
10	לזכור את החומר, ואת פירוש המילים	3	3.3	3	6.4
8	תורמת להקשבה למורה	2	2.2	2	4.3
7	מוסיפה על ידיעות המורה	1	1.1	1	2.1
12	בעזרתה יותר קל להבין את הדילמות	1	1.1	1	2.1

לוח 58 (המשך)

מספר	השיטה יוצרת עניין	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	השיטה יוצרת עניין	42	46.2	32	68.1
2	שיטה מהנה, מעניינת מאתגרת ושוברת שגרה	37	40.7	37	78.7
4	נותנת מקום להבעה של דעות שונות	4	4.4	4	8.5
14	אקטואליזציה	1	1.1	1	2.1
	סה"כ	91	100.0		193.6

מהצלבת דרכי ההוראה המועדפות על התלמידים (לוח 57) עם תרומתן וחשיבותן בעיניהם (לוח 58) עולה, כי לשתי דרכי ההוראה המועדפות עליהם ביותר – "שילוב טיולים וסיורים בארץ" ו"שילוב עזרי לימוד מגוונים" – הם ייחסו את התרומה הרבה ביותר להטמעת הידע (53.3% ו-57.1% בהתאמה) ורק לאחר מכן לתרומתן ביצירת עניין (46.7% ו-42.9%, בהתאמה). אשר לדרך ההוראה השלישית שהעדיפו התלמידים, "שילוב של גופים חיצוניים", הם ייחסו לה ראשית יצירת עניין (57.1%) ולאחר מכן את תרומתה להטמעת הידע (42.9%).

מהצלבת תשובות התלמידים בנוגע למידת השימוש של המורים בדרכי ההוראה השונות עם דרכי ההוראה היעילות בעיניהם, נמצא כי בעוד התלמידים מדווחים שהמורה משתמש/ת לעתים קרובות ב"שיחה ודיון בכיתה" (ממוצע 3.0) וב"הוראה פרונטלית" (ממוצע 2.7), הם עצמם אינם רואים בהן דרכים יעילות (10.5% ו-4.8%, בהתאמה). דרכי ההוראה שהתלמידים מדווחים עליהן כיעילות ביותר בעיניהם – "שילוב טיולים וסיורים" (35.2%), "שימוש בעזרי לימוד מגוונים" (21.0%) ו"שילוב גופים חיצוניים" (16.2%) – הן למעשה דרכי ההוראה שלגביהן הם מדווחים כי המורים משתמשים בהן לעתים רחוקות בלבד או לא נעזרים בהן כלל (טווח הממוצעים הוא מ-1.9 עד 1.5).

ה. הערות

לתלמידים ניתנה אפשרות להעיר באופן חופשי את הערותיהם בנוגע ללימודי היהדות (שאלה 34). הערות התלמידים עובדו וקובצו לארבע קטגוריות תוכן מרכזיות: התנגדות למקצוע, חשיבות המקצוע, תכנים ומבנה התכנית ולבסוף דרכי ההוראה. פירוט ההערות מובא בלוח 59 להלן (23 תלמידים בלבד השיבו 26 תשובות).

**לוח 59: הערות נוספות ללימודי היהדות – התפלגות תשובות התלמידים
(מספר ואחוז), (N = 23)**

מספר	ההערה	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	התנגדות למקצוע	11	45.8	11	47.8
6	אין צורך בשיעור זה	8	30.8	8	34.8
1	כשלומדים יהדות ישנה תחושה של כפייה דתית	2	7.7	2	8.7
3	לימוד יהדות מעניין רק את המאמינים	2	7.7	2	8.7
7	התלמידים מעדיפים להשקיע במקצועות אחרים	1	3.8	1	4.3
100	חשיבות המקצוע	5	20.8	5	21.7
14	יש להשקיע יותר בלימודי יהדות משום שזה מקצוע חשוב	2	7.7	2	8.7
9	אלה לימודים קלים וכיף	1	3.8	1	4.3
12	לא מוקדש מספיק זמן לנושא	1	3.8	1	4.3
13	הלימוד יהיה חיובי אם הציון יהיה פנימי	1	3.8	1	4.3
300	תכנים ומבנה התכנית	5	20.8	5	21.7
8	יש להחליף חלק מן הנושאים ובכל מקרה לא לחזור עליהם	2	7.7	2	8.7
2	ניתן לשלב את המקצוע עם תנ"ך	1	3.8	1	4.3
5	שילמדו יותר ויתנו פחות עבודות	1	3.8	1	4.3
11	עדיף להכניס את המקצוע לתוך היסטוריה	1	3.8	1	4.3
400	דרכי הוראה	3	12.5	3	13.0
4	כאשר התלמידים מרצים, החומר לא מובן וחבל	3	11.5	3	13.0
	סה"כ	26	100.0		113.0

מלוח 59 עולה כי קרוב למחצית מן התשובות (50.0%, $n = 13$) הביעו התנגדות למקצוע. בלטה בעיקר הטענה כי אין כל צורך במקצוע זה (30.8%, $n = 8$), למשל כי הוא "מקצוע די מיותר, אפשר לשלב את זה עם מקצוע תנ"ך" (תלמיד 13). עם זאת, כחמישית מן התשובות (19.2%, $n = 5$) הדגישו את חשיבות המקצוע וציינו, למשל, כי יש צורך "להשקיע יותר בנושא היהדות כי זה נושא חשוב שאמור לעניין את כולם" (תלמיד 101). בשיעורים זהים (19.2%, $n = 5$) התייחסו התלמידים לשינויים שיש לערוך בתוכני הלימוד ובמבנה התכנית, וציינו כי "יש נושאים בלימודי יהדות שלא בדיוק מעניינים ואפשר להחליף אותם בנושאים שיותר יעניינו את התלמידים" (תלמיד 46). חשוב לציין כי 3 תלמידים (11.5%) דיווחו על כך שדרך ההוראה ולפיה התלמידים מרצים בפני הכיתה, מקשה על הבנת החומר על ידי התלמידים עצמם – "שישנו את הלימוד שהתלמידים מרצים כי ככה לא מבינים את החומר ואז הכול מתבלבל" (תלמיד 23).

ניתוח משווה של הממצאים

א. עמדות כלפי לימודי מקצועות היהדות

היבטים חיוביים של לימודי מקצועות היהדות – השוואה בין מנהלים למורים

מהשוואה בין ההיבטים החיוביים של הוראת מקצועות היהדות שעליהם דיווחו המנהלים לבין ההיבטים החיוביים שצינו המורים עולה, כי שתי הקבוצות רואות בעיסוק בזהות ובערכים את ההיבט החיובי העיקרי. שתי הקבוצות מתייחסות בעיקר לחיזוק הזהות היהודית. ההיבט החיובי השני שצינו שתי הקבוצות מתייחס להיבטים תוכניים, ובעיקר להעשרת הידע הכללי של התלמידים. בשיעורים הנמוכים ביותר מעלים הן המנהלים והן המורים את תרומתם של ההיבטים המבניים כהיבטים חיוביים של הוראת מקצועות היהדות. כמו כן הם מתייחסים לגיוון בדרכי ההוראה.

קשיים מרכזיים בלימודי מקצועות היהדות – השוואה בין מנהלים למורים

מהשוואת תשובות המנהלים לתשובות המורים בנושא הקשיים המרכזיים בהוראת מקצועות היהדות עולה, כי הן המנהלים והן המורים מתייחסים בתשובותיהם לקשיים דומים, אולם מעניקים להם משקל שונה. במקום הראשון מצביעות שתי הקבוצות על קשיים הקשורים לתלמידים (למשל, יחסם של התלמידים למקצוע). עם זאת, נראה כי נקודת המבט של המנהלים היא מערכתית ובהתאם לכך הם מדגישים את המחסור במשאבים ואת הקשיים המבניים (שעות לימוד, כוח הוראה טוב ומתאים וכיו"ב) ורק לאחר מכן מציינים את הקשיים הנובעים מתכנית הלימודים עצמה (חסרונה של התכנית, חוסר הרלוונטיות של התכנים וכיו"ב). נקודת מבטם של המורים, לעומת זאת, מצביעה על קשיים הנובעים מתכנית הלימודים עצמה (חוסר בהירות, עומס וכיו"ב) ורק לאחר מכן על קשיים הנובעים ממחסור במשאבים.

שינויים בלימודי מקצועות היהדות – השוואה בין מנהלים, מורים ותלמידים

מהשוואה בין תשובות המנהלים, המורים והתלמידים באשר לשינויים הנדרשים בהוראת מקצועות היהדות עולה, כי כל שלוש הקבוצות מדגישות את הצורך בגיוון דרכי ההוראה, בשינוי בתכנים ובתוספת משאבים. ואולם, בעוד המנהלים מדגישים את הצורך בשינויים תוכניים ורק בשיעורים נמוכים יותר מתייחסים לשינויים בכוח ההוראה ולשינויים בהקצאת משאבים, הן המורים והן התלמידים מציינים במקום הראשון את הצורך בשינוי דרכי ההוראה. עם זאת, בשונה מן המורים, המדרגים במקום השני את הצורך בשינויים מבניים של תכנית הלימודים ובהוספת משאבים ורק בשיעורים נמוכים יותר מתייחסים לצורך בשינויים תוכניים, התלמידים מדרגים במקום השני את הצורך בשינוי התכנים ונושאי הלימוד ורק לאחר מכן את הצורך בשינויים מבניים.

חיוב התלמידים בבחינת בגרות ביהדות – השוואה בין מנהלים למורים

באמצעות מבחן χ^2 נערכה השוואה בין עמדת המנהלים לעמדת המורים בדבר הצורך לחייב את התלמידים בבחינת בגרות ב"לימודי יהדות" (על פי הנתונים שהתקבלו בחלק הסגור של השאלה). הממצאים מלמדים שלא קיים הבדל מובהק סטטיסטית בין הקבוצות, $\chi^2(1) = .761, p = .38$, וכי עמדתם של מנהלים ומורים ביחס לחיוב הבחינה דומה – לדעת שתי הקבוצות יש לחייב את התלמידים בבחינת בגרות.

דרכי הערכה – השוואה בין מנהלים, מורים ותלמידים

מהשוואת תשובות המנהלים, המורים והתלמידים באשר לדרכי ההערכה של לימודי היהדות עולה, כי בעוד המנהלים והמורים מדווחים על עבודות (46.4%-ו-44.5%, בהתאמה) ומבחינים (36.9%-ו-34.2%, בהתאמה) כדרכי ההערכה הנפוצות ביותר, התלמידים מדווחים בשכיחות רבה יותר על הערכה באמצעות ציון מספרי בתעודה (30.4%) ובאמצעות הערות והערכה מילולית (24.6%) ופחות מכך על הערכה באמצעות עבודות (14.5%) או באמצעות מבחנים ובחנים (11.6%).

התנגדות תלמידים והורים ללימודי מקצועות היהדות – השוואה בין מנהלים למורים

מהשוואת תשובות המנהלים לתשובותיהם של המורים בנוגע לקיומה או היעדרה של התנגדות הורים ותלמידים ללימודי מקצועות היהדות עולה, כי שתי הקבוצות מדווחות במידה דומה על היעדר התנגדות מצד הורים או תלמידים להוראת מקצועות היהדות (72.0% מתשובות המנהלים ו-72.6% מתשובות המורים).

התנגדות תלמידים והורים לנושאי הלימוד במקצועות היהדות – השוואה בין מנהלים, מורים ותלמידים

השוואה בין תשובות המנהלים לבין תשובות המורים בנוגע לקיומם או היעדרם של נושאים שלימודם עשוי להיתפס ככפייה דתית בעיני הורים ותלמידים, מצביעה על הלימה בין דיווחיהן של שתי הקבוצות: רוב המנהלים (79.8%) ורוב המורים (78.1%) מציינים שאין התנגדות של הורים ותלמידים לנושאי הלימוד ביהדות, ומקצתם בלבד (20.2%-ו-21.9%, בהתאמה) מדווחים כי קיימת התנגדות לנושאי הלימוד. מרבית המנהלים והמורים אינם מפרטים את תשובותיהם, לא החיוביות ולא השליליות. מיעוטם מייחסים את היעדר ההתנגדות לאופן הלימוד, הממוקד דווקא בתרבות ולא בדת, או לחלופין מפרטים כי נושאי המצוות הדתיות וסידור התפילה הם הנושאים העיקריים שלגביהם קיימת התנגדות. בדומה למנהלים ולמורים, רוב התלמידים (76.3%) דיווחו כי הם אינם רואים בנושאים כלשהם כפייה דתית, ומיעוטם בלבד (23.7%) הצביעו על קיומם של נושאים כאלה, ובהם בעיקר ימות הצום, כשרות וסידור התפילה.

ב. תכנית לימודים חדשה – תכנים ומבנה**נושאים שיש ללמד במסגרת תכנית הלימודים החדשה ב"לימודי יהדות" – השוואה בין מנהלים, מורים ותלמידים**

מהשוואת הנתונים שהתקבלו מן המנהלים, המורים והתלמידים בנוגע לנושאים שלדעתם יש לכלול בתכנית לימודים חדשה ב"לימודי יהדות" עולה, כי לדעת המנהלים והמורים יש שני נושאי לימוד מרכזיים שחשוב ללמד במסגרת התכנית החדשה. בקרב שתי הקבוצות בולט בבירור הנושא "מעגלי השנה, החיים והזהות" (25.5%-ו-30.1%, בהתאמה) כנושא הראשון שיש ללמד במסגרת תכנית הלימודים החדשה ו"ארון הספרים היהודי" כנושא השני (24.1%-ו-22.8%, בהתאמה). בנוסף, שלוש הקבוצות מתייחסות לנושאים מתחום ההיסטוריה אך מעניקות לתחום זה מידת חשיבות שונה. בעוד התלמידים מעלים נושאים מתחום ההיסטוריה במקום הראשון (29.6%), בקרב המנהלים הם מופיעים במקום השלישי (20.4%) ובקרב המורים במקום החמישי בלבד (11.0%). כך גם באשר לנושאים מתחום "הערכים ביהדות", התופסים מקום רביעי בקרב המנהלים (18.5%) ומקום שלישי בקרב המורים (13.8%). כמו כן, המורים מעלים בשיעור דומה את חשיבות הנושאים הקשורים ל"סוגיות חברתיות" (13.8%), תחום שהמנהלים והתלמידים אינם מתייחסים אליו כלל.

מבנה תכנית הלימודים החדשה – השוואה בין מורים לתלמידים

כדי להשוות בין תשובות המורים לתשובות התלמידים בנוגע למבנה תכנית הלימודים החדשה המועדף עליהם, קובצו תשובותיהם של המורים בסעיפים 1 ו-2 בשאלון למורה, כך שהותאמו לתשובות התלמידים בסעיף 1 בשאלון לתלמיד. לפיכך, ההבחנה בשאלון למורה בין "היכרות לעומק של נושאים מעטים" לבין "היכרות בסיסית של נושאים רבים" נעדרת מן ההשוואה שלהלן. תחת זאת מופיעה קטגוריה אחת – "ארגון לפי נושאים", המוצגת בשאלון לתלמיד (יש לשים לב להבדלים הקלים שבין אחוזי תשובות המורים המוצגים להלן לבין אלה שהוצגו לעיל בסעיף הדן בשאלון למורה). מהשוואת תשובות המורים לתשובות התלמידים באמצעות מבחן χ^2 עולה כי קיים הבדל מובהק סטטיסטית בין הקבוצות באשר למבנה תכנית הלימודים המועדף עליהם, $\chi^2(4) = 69.8, p < .01$, מרבית המורים טוענים כי יש לארגן את תכנית הלימודים לפי נושאים או בשילוב של השיטות השונות (50.8%-ו-43.2%, בהתאמה), ומיעוטם בלבד מדווחים על העדפה לארגון לפי רצף כרונולוגי (2.2%) או לפי סוגי מקורות (0.5%), ואילו התלמידים, אף שהם מדווחים בשכיחות גבוהה (44.7%) על העדפה לארגון לפי נושאים, הם מדווחים במידה לא מבוטלת גם על העדפה לארגון תכנית הלימודים לפי רצף כרונולוגי ולפי סוגי מקורות (18.4%-ו-21.1%, בהתאמה).

אופן הצגת המקורות – השוואה בין מורים לתלמידים

בהשוואה בין תשובות המורים לתשובות התלמידים בנוגע לדרך הצגת המקורות המועדפת עליהם בחומרי הלמידה, נמצא הבדל מובהק סטטיסטית, $\chi^2(4) = 101.2, p < .01$. כך, בעוד בקרב התלמידים הדרך הרצויה ביותר להצגת המקורות היא עם תרגום (27.6%), בקרב המורים זו הדרך הפחות רצויה (0.5%, משיב אחד בלבד). למרות ההבדל הסטטיסטי שנמצא בין הקבוצות,

אפשר למצוא כמה נקודות דמיון ביניהן: הצגת המקורות עם פירוש וביאור והצגה באמצעות שילוב של שיטות הן דרכים נפוצות יחסית בקרב מורים ותלמידים (16.1% ו-78.6%, בהתאמה, בקרב המורים; לעומת 24.1% ו-24.1%, בהתאמה, בקרב התלמידים). בנוסף, התשובות המפרטות את הדרכים השונות לשילוב השיטות של הצגת המקורות מלמדות שהצגת המקורות עם פירוש וביאור בגוף הספר נמצאה כדרך המועדפת השכיחה ביותר בדיווחיהם של המורים והתלמידים כאחד.

ג. דרכי הוראה

יעילות דרכי ההוראה – השוואה בין מורים לתלמידים

מן ההשוואה בין תשובות המורים לתשובות התלמידים בנוגע לדרכי ההוראה היעילות בעיניהם ובנוגע לנימוקיהם לכך עולה, כי אמנם קיים שוני בדרכים המועדפות על שתי הקבוצות, אולם הנימוקים דומים. כך, בעוד התלמידים בוחרים בדרכי ההוראה החווייתיות כדרכי ההוראה היעילות ביותר (שילוב טיולים וסיורים, עזרי לימוד מגוונים ושילוב גופים חיצוניים), המורים סבורים כי דרכי ההוראה היעילות ביותר הן שילוב בין השיטות השונות ולימוד בקבוצות עבודה. אשר לנימוקים בנוגע ליעילותן של דרכי ההוראה, הן התלמידים והן המורים מנמקים את יעילותן בתרומה להטמעת הידע ובעניין שהן יוצרות. המורים גם מונים נימוקים נוספים המתייחסים לתרומת דרך ההוראה להשתתפות התלמידים במהלך השיעור ואת העובדה כי היא מסייעת למורה.

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים – השוואה בין מנהלים למורים

מההשוואה בין תשובות המנהלים לתשובות המורים בנוגע לחשיבות שהם מקנים לשילוב לימודי מקצועות היהדות עם מקצועות לימוד אחרים עולה, כי לא קיים הבדל במידת החשיבות שמעניקות שתי הקבוצות לשילוב מקצועות היהדות עם מגוון המקצועות שהוצגו בפניהם, $\chi^2(5) = .88, p = .97$. כך, הן המנהלים והן המורים מייחסים חשיבות רבה לשילוב מקצועות היהדות עם המקצועות הנ"ך, היסטוריה וספרות, ופחות מכך עם אמנויות, ארכיאולוגיה ומדעים ומחשבים.

ד. הכשרה והשתלמויות למורים

נושאים להשתלמויות מורים – השוואה בין מנהלים למורים

מהשוואת תשובות המנהלים לתשובות המורים בנוגע לנושאים שלדעתם יש צורך לערוך בהם השתלמויות למורים, עולה הבדל מובהק סטטיסטית בין הקבוצות, $\chi^2(4) = 24.12, p < .01$. נראה כי ההבדל בא לידי ביטוי בבולטות הנושאים שמנתה כל קבוצה: המנהלים ציינו במקום הראשון את הצורך בהשתלמויות בשילוב הוראת מקצועות היהדות עם תחומי לימוד אחרים (29.8%), ואילו המורים ציינו במקום הראשון את הצורך בהעשרה ובהרחבת הידע במקצועות היהדות (29.9%).

פרק שלישי: דיון וסיכום

שילוב לימודי מקצועות היהדות בבתי הספר

לימודי תורה שבעל-פה (תושב"ע) בהיקף של 2 ש"ש הם מקצוע חובה בכל אחת מדרגות הכיתה בחטיבת הביניים בחינוך הממלכתי הרגיל. עם זאת, נראה כי הלכה למעשה אין כיום אחדות בין בתי הספר בלימוד המקצוע ואף הנושאים הנלמדים במסגרתו הם רבים ומגוונים. אף שלפי דיווחי המנהלים והמורים כאחד, המקצוע מתחום היהדות הנלמד ביותר בכל אחת מדרגות הכיתה הוא "מורשת ישראל" (בכ-80% מחטיבות הביניים), במקצת מבתי הספר מלמדים תורה שבעל-פה או "מחשבת ישראל", ובין הנושאים הרבים הנלמדים אפשר למצוא את בני-מצווה, חגים ומסורת. נראה כי למרות הנחיות משרד החינוך המחייבות את לימודי התושב"ע בחטיבות הביניים של החינוך הממלכתי, במקצת בתי הספר אין מלמדים כלל מקצועות או נושאים הקשורים לתחום היהדות ובפרט לא תושב"ע. כך, במהלך שלב איסוף הנתונים למחקר זה נמצאו כ-15 בתי ספר (15% מתוך המדגם הראשוני) שדיווחו כי הם אינם מלמדים נושא כלשהו הקשור לתחום היהדות ועל-כן לא נכללו במחקר. המדגם הסופי כלל 103 מנהלים, 197 מורים ו-105 תלמידים בבתי ספר שבהם לומדים מקצוע כלשהו מתחום היהדות. לפיכך, וכדי להביא בפני ועדת התכנית מידע עדכני על המתרחש בבתי הספר, בדק המחקר הנוכחי את מצב לימודי היהדות בחטיבות הביניים, במטרה לסייע בבניית תכנית לימודים חדשה ואחידה לבתי הספר, תכנית אשר תאגד את מגוון התחומים הנלמדים בתוך מקצוע חדש – "לימודי יהדות".

זאת ועוד, על מקומם וחשיבותם של לימודי היהדות בבתי הספר בעיני המנהלים, המורים והתלמידים, ניתן ללמוד משני עניינים נוספים: האחד, עמדת המנהלים והמורים שיש לחייב את התלמידים בבחינת בגרות במקצוע החדש – "לימודי יהדות", והאחר, מעמדתם החיובית לכלול את הערכת המקצוע בתעודת התלמיד. מעניין לראות כי למרות חוסר האחידות בהוראת מקצועות היהדות, ברוב בתי הספר ניתנת הערכה ללימודים הללו בתעודת התלמיד.

עמדות כלפי לימודי מקצועות היהדות

מנהלים ומורים כאחד רואים בעיסוק בזהות ובערכים יהודיים ובחיזוקם את ההיבט החיובי ה**בולט** ביותר של לימודי מקצועות היהדות. בנוסף, הן המנהלים והן המורים מתייחסים להיבטים חיוביים הקשורים לתכנים, ובייחוד לתרומתם להעשרת הידע הכללי של התלמידים. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאיהם של רש ובן-אבות (תשס"ב) שמצאו כי תמיכתו של מנהל בית הספר בלימודי היהדות באה לידי ביטוי בעיקר על רקע ההתמקדות בזהות, בשייכות ובערכים יהודיים.

מן המחקר הנוכחי עולה כי אחד המכשולים העומדים בפני הוראת מקצועות היהדות בחטיבת הביניים הוא **חסרונה של תכנית לימודים אחידה**, עדכנית ורלוונטית לעולמם של התלמידים, בעלת חומרי למידה עדכניים וברמת קושי מתאימה. ואכן, רוב המורים מדווחים כי הם נעזרים

במידה הרבה ביותר בתכניות לימודים שונות שאינן נמנות עם התכניות הרשמיות של משרד החינוך – הנפוצה ביותר שבהן היא תכנית לימודים בית-ספרית. רק כרבע מן המורים מדווחים שהם נעזרים בתכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך באחד ממקצועות היהדות (תושב"ע, מחשבת ישראל וכד'). מתשובות המורים עולה כי הם רואים בחומרי למידה חלק אינטגרלי של תכנית הלימודים ומעניקים חשיבות רבה לצורך שלהם בחומרי למידה רלוונטיים לחי התלמידים הבנויים באופן ברור, עדכני וידידותי למשתמש, ואף ברמת קושי מתאימה.

המנהלים והמורים מציינים שלושה **קשיים נוספים בלימוד מקצועות היהדות** שיש לתת עליהם את הדעת: קשיים הנוגעים לתלמידים; קשיים מנהליים-ארגוניים והיעדרה של תכנית לימודים רשמית. כל אחת מן הקבוצות מעניקה משקל שונה לקשיים הללו ובכך מאירה זווית אחרת בהוראת המקצוע. שתי הקבוצות גם יחד מתייחסות בראש ובראשונה לקשיים הנוגעים לתלמידים הכוללים רתיעה מהדת, הטרוגניות דתית וחוסר רלוונטיות של המקצוע לחייהם. במקום השני מציינים המנהלים את המחסור במשאבים ואת הקשיים המבניים (שעות לימוד, כוח הוראה טוב ומתאים וכיו"ב) ולאחר מכן את הבעיות הקשורות להיעדרה של תכנית לימודים רשמית, עדכנית ואחידה. לעומתם, המורים מציינים במקום השני דווקא קשיים הנוגעים להיעדרה של תכנית לימודים רשמית ורק בשיעורים נמוכים יותר קשיים הנובעים ממחסור במשאבים. כלומר, נקודת המבט של המנהלים היא מערכתית-כוללת ומדגישה קשיים ארגוניים הקשורים במשאבים, ואילו נקודת המבט של המורים היא מקצועית-הוראתית ומעלה קשיים יום-יומיים הנוגעים יותר לתכנים של המקצוע ולזיקתם של התלמידים אליו.

על המכשולים בהסדרת לימודי מקצועות היהדות אפשר להוסיף וללמוד מתשובות המנהלים, המורים והתלמידים בעניין **השינויים הדרושים לדעתם בלימודי המקצוע**. כך, נראה כי שלוש הקבוצות כאחת שמות דגש רב על הצורך בגיוון דרכי ההוראה, בשינוי תכנים ובהוספת משאבים. מעניין לראות כי דווקא בקרב המורים, הצורך בשינוי התכנים אינו מרכזי כפי שהוא עולה מדיווחי המנהלים והתלמידים. השינוי העיקרי הדרוש לדעתם קשור דווקא לגיוון דרכי ההוראה. ממצא זה מבטא אולי את הקושי של המורים ללמד את מקצועות היהדות באופן אטרקטיבי יותר לתלמידים. התלמידים מצדם, אף שהם מדגישים את הצורך בשינוי התכנים ונושאי הלימוד, גם הם שותפים לתחושות המורים ומציינים כי נדרשים שינויים בדרכי ההוראה כדי שמקצוע היהדות יהיה אטרקטיבי יותר בעיניהם. זאת ועוד, מעניין להיווכח כי אף-על-פי שהמנהלים אינם מלמדים את המקצוע בפועל, השינוי העיקרי הדרוש לדעתם הוא בתכנים של לימודי היהדות.

נראה אפוא כי תכנית לימודים חדשה, הכוללת תכנים המתאימים לתלמידים בני זמננו ומגוּוּה במשאבים המאפשרים לימוד מסודר ואחיד, לצד הסדרת חובת הלימוד של המקצוע בחטיבות הביניים באופן ברור יותר, הם הצרכים הראשוניים והבסיסיים ביותר הדרושים לדעת המנהלים, המורים והתלמידים בבתי הספר, כדי שלימודי היהדות יהיו מושכים ומעניינים יותר בעיני התלמידים. כמו כן חשוב לתת מענה לצורך בהכשרת המורים ולעודדם להשתמש בדרכי הוראה מגוונות, אשר יתרמו אף הן להעלאת רמת האטרקטיביות של המקצוע בעיני התלמידים.

עם זאת, מעניין לראות כי אף שבראיונות העומק עם מנהלים ומורים היה ביטוי להתנגדות של הורים ותלמידים להוראת מקצועות היהדות בבתי הספר בחינוך הממלכתי, לא נמצאה לכך תמיכה במחקר עצמו בתשובות המנהלים, המורים והתלמידים. מרבית המנהלים והמורים מדווחים על **היעדר התנגדות של הורים ותלמידים** ללימוד מקצועות היהדות בכלל ולנושאי הלימוד השונים הכלולים בהם. התלמידים מדווחים אף הם על היעדר תחושה של כפייה דתית בעקבות לימוד הנושאים השונים בתחום היהדות. מנהלים ומורים ייחסו את היעדרה של תחושת כפייה דתית לאופן שבו הם בוחרים ללמד את התחום, זה המדגיש את ההיבטים התרבותיים של הנושאים ולא את ההיבטים הדתיים שבהם. ממצאים אלה מחזקים את דבריו של שטאל (1996), המציע להדגיש את הצדדים התרבותיים בתכנית הלימודים בתחום היהדות בחינוך הממלכתי ולצמצם את היבטיה הדתיים.

תכנית הלימודים החדשה

המנהלים, המורים והתלמידים מציינים ארבעה נושאי לימוד מרכזיים, אשר לדעתם יש לכלול בתכנית הלימודים החדשה בלימודי יהדות: 'מעגלי השנה, החיים והזהות', 'ארון הספרים היהודי', נושאים בהיסטוריה ו'ערכים ביהדות'. ראוי לציין שיש הבדלים במידת החשיבות שהם מייחסים לכל נושא. הן בקרב המנהלים והן בקרב המורים בולטים הנושאים 'מעגלי השנה, החיים והזהות היהודית' ו'ארון הספרים היהודי'. נושאים בהיסטוריה עולים בקרב המנהלים במקום השלישי ובקרב המורים במקום החמישי בלבד, ואילו התלמידים הציבו אותם במקום הראשון. נושא 'הערכים ביהדות' מופיע אף הוא בתשובות המנהלים והמורים בשיעור דומה. מעניין לראות כי הנושא 'סוגיות חברתיות' עולה בתשובות המורים כנושא שיש לכלול אותו בתכנית הלימודים החדשה, אך אין הוא עולה בדיווחי המנהלים והתלמידים.

בנוסף, התלמידים מציינים נושאים דומים ביותר הן כנושאי הלימוד האהובים עליהם בתחום היהדות והן כנושאי הלימוד שהם אינם אוהבים בתחום זה. בין נושאי הלימוד האהובים ציינו מקצת התלמידים את הנושאים חגים, הקשר לארץ ישראל, הכנסת, דילמות מוסריות וערך חי אדם, ובין נושאי הלימוד שאינם אוהבים ציינו אחרים את הנושאים חגים וימי זיכרון, אזרחות (לרבות הכנסת ומוסד הנשיאות) ואישים ורבנים. ייתכן כי ההסבר נעוץ במידת החשיפה, הרבה יחסית, של התלמידים לנושאים אלה, חשיפה שהביאה לתגובות מגוונות בקרב התלמידים.

לעומת זאת, המרואיינים בראיונות העומק סבורים כי רוב הנושאים הנלמדים הם מעניינים ורלוונטיים לתלמידים, אולם דרך הצגתם המיושנת היא זו שיוצרת את הקשיים בתחום. לדעתם, הצעדים הדרושים הם עדכון ורענון של הנושאים, בחירת טקסטים חדשים מן המקורות והצגתם בדרכים מעניינות ומושכות יותר, כפי שנעשה הדבר עד כה במספר מצומצם של נושאים – ובהצלחה רבה.

מהשוואת תשובות המורים לתשובות התלמידים עולה חוסר הסכמה באשר לדרך המועדפת עליהם להצגת המקורות בחומרי הלימוד. לדעת מרבית המורים יש להציג את המקורות תוך

שילוב בין הדרכים השונות שהופיעו בשאלון, ואילו התלמידים מציינים כי שתי הדרכים המועדפות עליהם להצגת המקורות הן תרגום וכן פירוש וביאור. כרבע מן התלמידים בלבד שותפים לדעתם של המורים בדבר הצורך בשילוב הדרכים להצגת המקורות. הבדלים ניכרים דומים אף עולים בין הקבוצות בעניין **מבנה תכנית הלימודים**. מרבית המורים חושבים כי יש לבנות את תכנית הלימודים לפי נושאים או בשילוב של השיטות השונות, ואילו התלמידים, אף שהם מעדיפים במידה רבה שהתכנית תאורגן לפי נושאים, מדווחים גם במידה רבה על הצורך לארגן את תכנית הלימודים לפי רצף כרונולוגי ולפי סוגי מקורות.

הכשרה והשתלמויות מורים

בעיה מרכזית העולה מן המחקר מתייחסת לנושא **ההכשרה וההתמחות של המורים להוראת מקצועות היהדות**. לדעת המנהלים, המאפיינים החשובים ביותר הדרושים למורה המיועד להורות את המקצוע החדש – "לימודי יהדות", הם בראש ובראשונה מומחיות אקדמית בתחום. כמו כן עליו להיות אדם משכיל, רחב אופקים ויצירתי, כריזמטי ובעל מוטיבציה גבוהה, הומניסט, בעל דעות פלורליסטיות ואדם אשר הנושא קרוב ללבו ואשר מבין את חשיבותו. אולם הממצאים מלמדים כי הלכה למעשה רק כמחצית המורים שהשתתפו במדגם דיווחו שהתמחו במקצוע כלשהו מתחום היהדות, ואלה אף ציינו כי ההתמחות תרמה להם מאוד להוראת המקצוע. לעומתם, המורים אשר לא התמחו בתחום היהדות דיווחו על קושי רב בהוראת מקצועות היהדות ועל צורך עז בהשתלמויות ובחומרי עזר ולמידה, וציינו כי דרכי ההתמודדות המרכזיות שלהם עם הוראת מקצועות היהדות כוללות בעיקר למידה עצמית והשתלמויות.

חשיבותה של הכשרת המורים והצורך בהשתלמויות עולים אף בהתייחסות המנהלים והמורים לנושאים שיש לערוך בה **השתלמויות למורים**. המורים מייחסים חשיבות דומה לשלושה נושאים מרכזיים: העשרת הידע בתחום היהדות, שילוב הוראת היהדות עם מקצועות אחרים והשתלמות בדרכי הוראה חדשניות. לעומת זאת, המנהלים, מנקודת מבטם המערכתית, מייחסים חשיבות רבה יותר למתן השתלמויות בנושא שילוב הוראת מקצועות היהדות עם תחומי לימוד אחרים.

הצורך בשינוי ובשיפור **דרכי ההוראה** עולה אף הוא מן הממצאים. אלה מלמדים שההוראה הפרונטלית משמשת את המורים במידה הרבה ביותר, ועם זאת הן המורים והן התלמידים מייחסים מידת יעילות מעטה לשיטה זו. המורים סבורים כי הדרך היעילה ביותר להוראת מקצועות היהדות היא באמצעות שילוב בין דרכי ההוראה השונות, ואילו התלמידים מדווחים על העדפה ברורה לדרכי ההוראה החווייתיות יותר, ובהן "שילוב טיולים וסיורים בארץ" ו"שילוב עזרי לימוד מגוונים". מעניין לראות כי על אף ההבדלים בין המורים לתלמידים באשר לדרך ההוראה היעילה בעיניהם, הנימוקים המרכזיים שכל קבוצה מעלה באשר ליעילותה של השיטה המועדפת דומים דווקא – תרומה להטמעת הידע ותרומה ליצירת עניין בתחום.

כאמור, הכשרת המורים והשתלמויות בתחום לאורך השנים, הן אחת מאבני הנגף בהוראת מקצועות היהדות. שכן, כאשר מורים שלא התמחו בתחום מלמדים אותו, הדבר מוביל לעתים קרובות לרצף של בעיות, הפוגעות במעמדו של המקצוע בבית הספר ובמערכת החינוך כולה. אולם

כאשר המורה המלמד את המקצוע מאופיין בתכונות ובכישורים שצוינו בידי המנהלים – בעל התמחות אקדמית בתחום, אדם משכיל, רחב אופקים ויצירתי, כריזמטי, בעל מוטיבציה גבוהה ובעיקר אדם אשר הנושא קרוב ללבו והמכיר בחשיבותו – הוא ילמד את המקצוע מתוך מחויבות גבוהה, יעשה כל שאל ידו להעלות את מעמד המקצוע בבית הספר וכך יסחף אחריו את התלמידים, את המורים ואת ההנהלה כאחד. מורה עם מאפיינים אלה ילמד את המקצוע בדרך חווייתית יותר, כפי שמבקשים התלמידים ואף ישתתף בהשתלמויות מתוך מטרה לשפר את הוראת המקצוע ככל יכולתו. **עולה אפוא כי שני גורמים מרכזיים עומדים בבסיס הפיכתה של הוראת היהדות לאטרקטיבית ומלהיבה, הן למורים והן לתלמידים: האחד, חשיבותה הראשונה במעלה של הכשרת המורים והתמחותם בתחום לימודי היהדות; והאחר, חשיבותן הרבה של ההשתלמויות למורים המומחים בתחום, ויותר מכך למורים אשר הכשרתם אינה בתחום היהדות.**

לסיכום, קשיים ומכשולים רבים ניצבים בפני הוראת תחום היהדות בחטיבות הביניים של החינוך הממלכתי, ועם זאת כיום נעשה ניסיון מקיף לשנות את מעמדם ויוקרתם של לימודי היהדות בבתי הספר. הקושי הבולט ביותר עולה מהיעדרה של תכנית לימודים אחידה ועדכנית. תכנית כזו צריך שתהיה בעלת תכנים רלוונטיים לעולמם של התלמידים ותועבר בדרכים חווייתיות ומעוררות עניין. בעיות נוספות נובעות ממחסור במורים בעלי הכשרה והתמחות בתחום ועם מוטיבציה גבוהה להוראת התחום, וכן היעדרן של השתלמויות מספקות בנושא שיגובו בתמיכה מערכתית ובהקצאת משאבים. שינוי המצב הקיים חשוב בייחוד בחטיבות הביניים, שכן כפי שעלה ממסקנותיה של "ועדת שנהר" (1994), זהו השלב החינוכי שבו התלמידים מפתחים כישורים המאפשרים להם להעלות לדיון נושאים עיוניים וערכיים משמעותיים יותר ולגבש זהות עצמית והשקפת עולם אישית.

אנו תקווה כי ממצאי המחקר יהיו לעזר בבניית תכנית הלימודים החדשה, אשר תענה על הצרכים המשתנים של המנהלים, המורים ואף התלמידים ובכך תתרום לשינוי המצב הקיים.

מקורות

- איילון, ח' ויוגב, א' (1995). מעמד הלימודים ההומניסטיים בחינוך התיכון בישראל. בתוך ד' חן (עורך), **החינוך לקראת המאה ה-21** (עמ' 221-249). תל-אביב: הוצאת רמות.
- הדני, י' (תשנ"ד). "להבין ולהשכיל, לשמוע ללמוד וללמד..." על הזיקה ללימודי יהדות בחינוך הממלכתי בישראל. בתוך א' וסרטיל (עורך), **עדי-עד: מאמרי עיון והגות חינוכית** (עמ' 182-174). ירושלים: משרד החינוך והתרבות, מינהל החינוך הדתי.
- זהרי, מ' (1997). איך לעצב דמות אדם בעל גושפנקה יהודית. על מקומם של לימודי היהדות בבית הספר הממלכתי. **הד החינוך, ע"א (6)**, 13-14.
- חוק לימוד חובה, תש"ט-1949.
- כרמון, א' (1985). החינוך בישראל – סוגיות ובעיות. בתוך ו' אקרמן, א' כרמון וד' צוקר (עורכים), **חינוך בחברה מתהווה** (עמ' 117-186). תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- לוז, א' (1995). אלטרנטיבה חילונית – על הוראת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי. **מקרא וחינוך, 4**, 106-121.
- משרד החינוך, התרבות והספורט (תשנ"ד). **עם ועולם: תרבות יהודית בעולם משתנה: המלצות הוועדה לבדיקת לימודי היהדות בחינוך הממלכתי**. ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט.
- משרד החינוך, התרבות והספורט (תשנ"ו). **חוזר המנהל הכללי: ארגון מערכת הלימודים בבית הספר העל-יסודי**, חוזר מיוחד כ'. ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט.
- פלד, מ' (1994). דרושות המלצות לדורות ולא המלצות לשעה. **הד החינוך, ס"ט (4)**, 6-9.
- רוזנברג, מ' (1997). מי מפחד מלימודי יהדות? **הד החינוך, ע"א (6)**, 16-17.
- רש, נ' ובן-אבות, א' (תשנ"ח). **מחקר להערכת יישום דו"ח ועדת שנהר: לימודי יהדות בחטיבות-ביניים ממלכתיות במגזר היהודי** (חלק א'). ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון לחקר הטיפוח בחינוך.
- רש, נ' ובן-אבות, א' (תשס"ב). **חינוך יהודי בחטיבות-ביניים ממלכתיות בישראל: הערכת יישום דו"ח ועדת שנהר** (חלק ב'). ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון לחקר הטיפוח בחינוך.
- שור, י' (1994). דו"ח שנהר מעניק לגיטימציה לזהות החילונית של בתי הספר הממלכתיים. **הד החינוך, ס"ט (4)**, 5.
- שטאל, א' (1996). תוכנית לימודים בתורה שבעל-פה לחינוך הממלכתי. בתוך צ' לס (עורך), **עיצוב ושיקום** (עמ' 278-289). ירושלים: מאגנס.

נספחים

נספח א

סיכום ראיונות עומק

בשלב הראשון של המחקר נערכו 11 ראיונות עומק עם אנשי מפתח בתחום, כדלקמן: הרפרנט לתושב"ע באגף לתכניות לימודים במשרד החינוך, המפמ"רית לתושב"ע, המפמ"רית למחשבת ישראל, מדריכים מקצועיים ומנהלי בתי-ספר.

בראיונות העומק, אשר היו מובנים למחצה, נשאלו בעלי התפקידים השונים סדרת שאלות, לשם קבלת מידע בנושאים הרלוונטיים למחקר. השאלות, אשר חזרו בכל ראיון, היו פתוחות, והמראיין היה חופשי להעלות נושאים חדשים שיש בהם תרומה להבנה רחבה ומלאה יותר של התחום. הנושאים המרכזיים שעלו בראיונות היו כדלהלן:

- מטרות הוראת מקצועות היהדות
- עמדות כלפי לימוד מקצועות היהדות – היבטים חיוביים, קשיים וכיו"ב
- מקומם של מקצועות היהדות בבית הספר – עמדות מנהלים, מורים ותלמידים

בהתאם להנחיות משרד החינוך, לימודי מקצועות היהדות הם חובה בחטיבות הביניים של החינוך הממלכתי. עם זאת, בבתי הספר השונים נלמדים מקצועות שונים ומגוונים מתחום היהדות. בתי הספר מלמדים מבחר מגוון ושונה של נושאים בתחום, החל בתכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך בתושב"ע או במחשבת ישראל, וכלה בנושאים הנלמדים באופן נפרד, כגון בני מצווה, חגים וכד'. נראה כי חסרה אחידות בנושא והנחיה ברורה יותר באשר לנושאי הלימוד.

מטרות בהוראת מקצועות היהדות

לדעת כל המראיינים המטרות החשובות ביותר של הוראת מקצועות היהדות הן ערכיות ועוסקות בחיזוק הזהות היהודית, הכרת התרבות היהודית, הגברת תחושת השייכות ליהדות, חינוך לערכים ולאהבת הארץ, מתן הזדמנות להצצה לעולם היהדות והכרת ארון הספרים היהודי. מטרות נוספות שעלו מן הראיונות מתמקדות ברכישת ידע ובהעשרת שפת המקורות, תרגול בדרכי התבטאות, פיתוח מיומנויות חשיבה והיכרות עם מושגים מרכזיים ועם מורשתם של חכמים בולטים בתחום.

היבטים חיוביים של התכנית

מן הראיונות עולה, כי אחד ההיבטים החיוביים של תכנית הלימודים מתייחס לנושאי הלימוד. לדעת המראיינים, הנושאים עצמם רלוונטיים ובעלי עניין לתלמידים, ובעזרתם ניתן להמחיש את נושא הלימוד, אולם הם מיושנים בדרך הצגתם ונדרש חידוש ורענון של החומר, של הטקסטים ושל אופן הצגתם. לדבריהם, עד כה נעשו שינויים ועדכונים של החומר הנלמד ושל אופן הצגתו לתלמידים במספר נושאים בודדים בלבד, והניסיון מלמד, כי בנושאים הללו גילו

התלמידים עניין רב. נושאי הלימוד שחומרי הלמידה שלהם לא עודכנו, נותרו מיושנים ולא רלוונטיים לחיי התלמידים. הצלחתם של החומרים המחודשים גדולה כל-כך, שבעזרתם הצליחה מדריכת המקצוע האזורית לשכנע מנהלים של בתי ספר שבהם לא לימדו תושב"ע לחזור וללמד את המקצוע.

כמה מרואיינים ציינו שלימודי התושב"ע מתאימים אף לתלמידים ברמה לימודית נמוכה (למשל כיתת מב"ר, אומ"ץ וכד') וכי הם מסוגלים אף להגיע לציוני בגרות גבוהים בהם. קל וחומר תלמידים בחטיבת הביניים – אלה יכולים ללמוד לקראת בחינה פנימית בהיקף של יחידה אחת (למשל, היחידה "משפחה") ובהמשך הדרך בחטיבה העליונה – בהתאם ליכולות התלמידים. היבט חיובי נוסף שעלה כלל את האפיונים המיוחדים של מורים במקצועות הללו, אשר הם בעלי מוטיבציה וחזון ואינם מראים סימני שחיקה.

קשיים בהוראת המקצוע

מדברי המרואיינים, **חסרונה של תכנית לימודים מסודרת ועדכנית**, העונה על ציפיות המורים והתלמידים כאחד, הוא הקושי המרכזי שעליהם להתמודד עמו בהוראת המקצוע. היעדר תכנית שכזו מאלץ את המורים ללקט עבור הכיתות השונות תכניות וחומרים מתאימים באופן מתמיד, מצב היוצר נטל כבר על כתפיהם. בנוסף, ההתמודדות עם **מקורות הלימוד** התבררה כאחד הקשיים הבולטים הנוספים בהוראת מקצוע היהדות. התלמידים מתקשים להתמודד עם רמת הסוגיות הגבוהה ועם הטקסטים הקשים, והדבר מציב מכשולים רבים בפני תהליך הלמידה וההוראה כאחד. בנוסף, ומתוך אופיים המקוטע של חומרי הלמידה ביחס לציר הזמן, מתקשים המורים ליצור תהליך למידה המבוסס על תכנית שנתית רצופה הקשורה למהלך השנה. כמו כן, בנושא הטמעת ערכים יהודיים בקרב התלמידים עולה קושי הכרוך בהתמודדות ארוכת ימים והוא – להציג את תרבות ישראל לתלמידים חילוניים, המתייחסים לנושא כאמצעי להחזרה בתשובה.

קשיים מערכתיים שעלו בראיונות כוללים **קושי בהקצאת משאבים** בכלל ובשעות לימוד בפרט – קושי זה עלה ברוב הראיונות. נראה, כי כיוון שהמנהלים נדרשים להפגין הישגים במקצועות לימוד הנחשבים מרכזיים יותר ויוקרתיים יותר, הם מתקשים בהקצאת שעות ללימוד מקצועות היהדות. קשיים מערכתיים כלליים יותר נובעים מאופיין ההטרוגני של הכיתות, הבא לידי ביטוי בכמה היבטים: האחד, מידת הקרבה וההיכרות עם הדת, השני, מידת הוותק בארץ (עולים לעומת ותיקים) והשלישי, השתייכות דתית (יהודים ולא יהודים בקרב העולים). הטרוגניות זו מקשה ביותר על ההוראה, כל שכן כאשר אין למורים הדרכה צמודה שהיו יכולים להיעזר בה בהוראתם וכן בשל אי-אכיפת מעקב ופיקוח על הכשרת המורים להוראת התחום. קושי נוסף שעולה נוגע להשפעה של ההתנגדות האידיאולוגית של הורים ותלמידים ללימודי מקצועות היהדות, על ההוראה.

קשיים הקשורים בהוראה

הראיונות מלמדים כי **הכשרת המורים** מהווה בעיה מרכזית בהוראת מקצועות היהדות. כבר בחטיבת הביניים מלמדים מורים רבים את מקצועות היהדות, מבלי שהתמחו בהוראת התחום או שהוכשרו לכך. במקצת מבתי הספר המורים שמלמדים מקצועות אלה הם למעשה מורים אשר הכשרתם היא בתחומי לימוד דומים, כגון ספרות או תנ"ך, ולעתים אף בתחומים רחוקים יותר, כגון ביולוגיה, מתמטיקה או מדעים. עקב כך, מורים אשר אינם בעלי הכשרה מתאימה המלמדים את המקצוע בבית הספר, מפגינים רמת הוראה נמוכה וזו אינה מעוררת עניין בקרב התלמידים ואף מרחיקה את התלמידים ממנו. בעיה נוספת עולה בקרב המורים המקצועיים דווקא, הנובעת מהיעדר הדרכה מספקת ומן הצורך **בהשתלמויות** נוספות.

הסיטואציה הייחודית של הוראת מקצועות היהדות לתלמידים החילוניים בבתי הספר הממלכתיים מעלה כמה בעיות העולות מן **הקשר שבין מורים לתלמידים**. ראשית, התאמת הוראת המקצוע ל"תלמידים הייחודיים של היום", היא בעייתית. בעיה נוספת, קשורה למורים עצמם, אשר חלקם הם דתיים. כפועל יוצא מכך, תופסים התלמידים את לימוד המקצוע באופן שגוי, כניסיון לכפייה דתית ולהחזרה בתשובה. לדעת המורים יש לדאוג לכך שהמורים המלמדים את מקצועות היהדות יהיו חילוניים דווקא.

משאבים ותמיכה מערכתית

מן הראיונות עולה, כי החלטת המנהלים אם ללמד את מקצועות היהדות בבית ספרם מושפעת בראש ובראשונה מן **הגורם התקציבי**. לטענת מנהלים, מדריכים ומורים, היכולת המעשית של בתי הספר ליישם את לימוד המקצוע מבחינת **הקצאת שעות הלימוד**, אינה עולה בקנה אחד עם דרישות משרד החינוך להישגים בכלל ובמקצועות הלימוד המרכזיים בפרט.

הראיונות מלמדים, כי נוכחותם של **מורים טובים ומוכשרים למקצועות היהדות** בסגל ההוראה בבית הספר עשוי להשפיע על החלטת המנהל לכלול את המקצועות הללו בתכנית הלימודים של בית הספר. מורה המאמין בחשיבות המקצוע, בעל מוטיבציה וחזון, מקרין את התלהבותו על המנהל והתלמידים, ובכך תורם לקידום המקצוע בבית הספר. עוד עולה מן הראיונות, כי אף לתמיכתו של כלל צוות המורים יש קשר להחלטה זו של המנהל.

להתייחסותם של התלמידים ומשפחותיהם ללימודי מקצועות היהדות, עשויה להיות השפעה מסוימת על החלטת המנהל אם ללמד יהדות בבית הספר, אם לאו. יש בתי ספר שיש בהם התנגדות ללימודי מקצועות היהדות מצד הורים ואף תלמידים. כך, לדבריהם, באזורים שבהם האוכלוסייה קרובה יותר למסורת היהודית, ניכרת תמיכה רבה יותר של התלמידים ושל משפחותיהם בלימוד המקצוע, ובתי ספר רבים יותר מלמדים יהדות.

לדברי המרואיינים, לעצם העובדה שבחטיבת הביניים מלמדים מקצועות מתחום היהדות יש השפעה אף על סגל ההוראה, על מסורת לימוד המקצוע ועל מידת ההמשכיות של לימוד מקצועות

היהדות בחטיבה העליונה. כמו כן, קיומו של מבנה בית הספר השש-שנתי, המאפשר את המשכיות הוראת המקצוע באופן רציף גם בחטיבה העליונה, משפיע אף הוא על ההחלטה אם ללמד את המקצוע בחטיבת הביניים. כלומר, אפשר לטעון שיש קורלציה בין מורים טובים ומסורת של לימודי יהדות המתקיימים בחטיבות הביניים של בתי ספר שש-שנתיים לבין קיומם של לימודי המקצוע לבגרות גם בחטיבה העליונה.

מידת היוקרה של המקצוע בבית הספר

מן הראיונות עולה, כי לעמדתם האישית של המנהלים באשר למקומם וחשיבותם של מקצועות היהדות יש השפעה על מידת הצלחתו והמשכיותו של לימוד המקצוע בבית הספר. כך, למנהלים עם זיקה למסורת, המכירים **בערך ובחשיבות המקצוע**, עמדה חיובית יותר לגבי שילוב מקצועות היהדות במערך הבית ספרי. לעמדה אישית זו יש גם השפעה על מקומו ויוקרתו של המקצוע במערך הבית ספרי. בנוסף, לאווירה הכללית בבית הספר בעניין מקומם של מקצועות היהדות יש השפעה על עמדתם של המנהלים בנושא זה. כמו כן, להתייחסות הכללית של צוות המורים, התלמידים והוריהם למקצועות היהדות יש השפעה רבת משמעות על הנטייה ללמדו – לחיוב או לשלילה.

לסיכום, מן הראיונות עולה, כי גורמים רבים מערימים קשיים בדרך להפיכתם של מקצועות היהדות לחלק אינטגרלי וחשוב מן הלימודים בחטיבות הביניים בבתי הספר הממלכתיים. נראה, כי לא קיימת אחידות בהוראת הנושאים הנלמדים ועולה צורך לשנות ולעדכן את נושאי הלימוד כך שיהיו אטרקטיביים יותר בעיני התלמידים. בנוסף, סגל הוראה החסר הכשרה והתמחות בתחום; היעדר מורים בעלי חזון ומוטיבציה שיובילו את המקצוע בבית הספר; הקצאת משאבים מועטה כגון מחסור בשעות לימוד; והשפעתן של עמדות המנהלים ביחס לחשיבות המקצוע, על מידת הטמעתם של מקצועות היהדות בבית הספר ועל מידת האטרקטיביות שלהם בעיני סגל המורים והתלמידים – כל אלה חוברים למערך הגורמים השלם המשפיע על מקומם ומעמדם של מקצועות היהדות בבתי הספר הממלכתיים.

נספח ב
נתונים דמוגרפיים של משתתפי המדגם

א. נתונים דמוגרפיים – שאלון למנהל/ת

**לוח 60: השתייכות מחוזית – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 103$)**

מספר פריט	מחוז	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
3	מרכז	43	41.7
1	צפון	21	20.4
4	תל-אביב	14	13.6
7	דרום	11	10.7
2	חיפה	7	6.8
5	ירושלים	5	4.9
6	מנח"י	2	1.9
	סה"כ	103	100.0

**לוח 61: מבנה בית-הספר – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 103$)**

מספר פריט	מבנה בית-הספר	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
2	חלק משש-שנתי	61	59.2
1	שלוש-שנתי	42	40.8
	סה"כ	103	100.0

**לוח 62: מין – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 103$)**

מספר פריט	מין	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
2	נקבה	83	80.6
1	זכר	20	19.4
	סה"כ	103	100.0

**לוח 63: מספר שנות הוראה – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 103$)**

מספר פריט	שנות הוראה	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
3	21-30	62	60.2
2	11-20	24	23.3
4	31 ומעלה	11	10.7
1	1-10	6	5.8
	סה"כ	103	100.0

**לוח 64: מספר שנות ניהול – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 102$)**

מספר פריט	שנות ניהול	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
2	6-10	42	41.2
1	1-5	36	35.3
3	11-15	16	15.7
4	16 ומעלה	8	7.8
	סה"כ	102	100.0

**לוח 65: הגדרה עצמית – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 103$)**

מספר פריט	הגדרה עצמית	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
1	חילונית	68	66.0
2	מסורתית	30	29.1
3	דתית	5	4.9
	סה"כ	103	100.0

**לוח 66: השכלה – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 103$)**

מספר פריט	השכלה	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
3	מ"א	68	66.0
2	ב"א	24	23.3
1	B.Ed	7	6.8
4	ד"ר	4	3.9
	סה"כ	103	100.0

לוח 67: שם המוסד להשכלה גבוהה – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 101$)

מספר פריט	שם המוסד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	אוניברסיטאות בארץ	81	71.7	79	78.2
104	אוניברסיטת תל-אביב	25	22.1	25	24.8
102	האוניברסיטה העברית בירושלים	18	15.9	18	17.8
101	אוניברסיטת בר-אילן	14	12.4	14	13.9
105	אוניברסיטת חיפה	12	10.6	12	11.9
103	אוניברסיטת בן-גוריון בנגב	7	6.2	7	6.9
106	הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל	3	2.7	3	3.0
107	האוניברסיטה הפתוחה	2	1.8	2	2.0
300	אוניברסיטאות מחו"ל – כולל שלוחות בארץ	16	14.2	16	15.8
310	אוניברסיטת ליברפול, אנגליה	5	4.4	5	5.0
307	שלוחת אוניברסיטת אלבאמה, ארה"ב	3	2.7	3	3.0
302	שלוחת אוניברסיטת דרבי, אנגליה	2	1.8	2	2.0
303	שלוחת אוניברסיטת לטביה	2	1.8	2	2.0
319	אוניברסיטת לייסטר, אנגליה	1	0.9	1	1.0
323	מכון שכטר ללימודי יהדות, השלוחה בישראל של JTS	1	0.9	1	1.0
328	שלוחת אוניברסיטת נורת'אמברייה, ניוקסל	1	0.9	1	1.0
329	אוניברסיטת קולומביה, ארה"ב	1	0.9	1	1.0
200	מכללות בארץ	15	13.3	15	14.9
206	"אורנים" – ביה"ס לחינוך של התנועה הקיבוצית	7	6.2	7	6.9
211	מכללת סמינר הקיבוצים	3	2.7	3	3.0
209	מכללת לוינסקי לחינוך	2	1.8	2	2.0
202	המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין	1	0.9	1	1.0
210	מכללת בית ברל	1	0.9	1	1.0
223	המרכז האקדמאי רופין	1	0.9	1	1.0
400	מוסדות חינוך לא מוכרים בארץ	1	0.9	1	1.0
402	מכון הרטמן	1	0.9	1	1.0
	סה"כ	113	100.0		111.9

לוח 68: תחומי התמחות בלימודים על-תיכוניים – התפלגות התשובות בקרב המנהלים
(מספר ואחוז), ($N = 103$)

מספר פריט	תחום ההתמחות	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	מדעי הרוח	74	50.7	74	71.8
206	חינוך	40	20.3	40	38.8
202	היסטוריה	27	13.7	27	26.2
207	ספרות עברית	18	9.1	18	17.5
203	לשון	12	6.1	12	11.7
211	בלשנות ושפות	6	3.0	6	5.8
214	לימודי ארץ ישראל	5	2.5	5	4.9
201	פילוסופיה	3	1.5	3	2.9
209	מזרחנות ולימודי איסלאם	2	1.0	2	1.9
205	אמנות ותיאטרון	1	0.5	1	1.0
300	מדעים מדויקים	24	16.4	24	23.3
304	ביולוגיה וביוטכנולוגיה	10	5.1	10	9.7
301	מתמטיקה	7	3.6	7	6.8
300	מדעים מדויקים	6	3.0	6	5.8
310	מדעי החיים	2	1.0	2	1.9
303	כימיה	1	0.5	1	1.0
306	מחשבים	1	0.5	1	1.0
307	הנדסה ואלקטרוניקה	1	0.5	1	1.0
400	מדעי היהדות	24	16.4	24	23.3
401	מקרא ותנ"ך	21	10.7	21	20.4
400	מדעי היהדות	4	2.0	4	3.9
405	מחשבת ישראל	3	1.5	3	2.9
100	מדעי החברה	18	12.3	18	17.5
104	מדעי המדינה אזרחות ודמוקרטיה	6	3.0	6	5.8
106	כלכלה וחשבונאות	5	2.5	5	4.9
103	גיאוגרפיה	4	2.0	4	3.9
113	מנהל ומדיניות ציבורית	3	1.5	3	2.9
100	מדעי החברה	1	0.5	1	1.0
105	מדעי ההתנהגות	1	0.5	1	1.0
500	אחר	6	4.1	6	5.8
511	התמחות בהוראה בתחום כלשהו	4	2.0	4	3.9
503	ב"א כללי	1	0.5	1	1.0
518	עבודה סוציאלית	1	0.5	1	1.0
522	קרימינולוגיה	1	0.5	1	1.0
	סה"כ	197	100.0		191.3

ב. נתונים דמוגרפיים – שאלון למורה

לוח 69: השתייכות מחוזית – התפלגות התשובות בקרב המורים
(מספר ואחוז), ($N = 197$)

מספר פריט	מחוז	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
3	מרכז	77	39.1
7	דרום	38	19.3
1	צפון	23	11.7
4	תל-אביב	19	9.6
5	ירושלים	19	9.6
2	חיפה	17	8.6
6	מנח"י	4	2.0
	סה"כ	197	100.0

לוח 70: מין המורה – התפלגות התשובות בקרב המורים
(מספר ואחוז), ($N = 197$)

מספר פריט	מין המורה	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
2	נקבה	174	88.3
1	זכר	23	11.7
	סה"כ	197	100.0

לוח 71: תפקיד – התפלגות התשובות בקרב המורים (מספר ואחוז), ($N = 193$)

מספר פריט	תפקיד	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
16	רכז/ת לימודי יהדות	50	18.9	25.9
30	מורה ללימודי יהדות	37	14.0	19.2
31	מורה לתנ"ך	24	9.1	12.4
4	רכז/ת מחשבת ישראל	15	5.7	7.8
17	רכז/ת תנ"ך	14	5.3	7.3
3	רכז/ת תושב"ע	13	4.9	6.7
2	מורה למחשבת ישראל	12	4.5	6.2
1	מורה לתושב"ע	7	2.7	3.6
5	אחר	92	34.8	47.7
6	מורה או רכז/ת להיסטוריה	23	19.0	25.0
26	בעל תפקיד אדמיניסטרטיבי	20	16.5	21.7
4	מורה או רכז/ת לספרות	19	15.7	20.7

לוח 71 (המשך)

מספר פריט	תפקיד	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
5	מורה או רכז/ת ללשון והבעה	14	11.6	15.2
10	מורה או רכז/ת לאזרחות	12	9.9	13.0
25	מחנך/ת	11	9.1	12.0
12	מורה או רכז/ת לגיאוגרפיה	7	5.8	7.6
7	מורה לשפות (ערבית / צרפתית)	5	4.1	5.4
9	מורה לתקשורת וקולנוע	2	1.7	2.2
11	מורה לחינוך מיוחד	2	1.7	2.2
14	מורה למדעים	2	1.7	2.2
3	מורה למתמטיקה	1	0.8	1.1
13	מורה לביולוגיה	1	0.8	1.1
15	מורה למחשבים	1	0.8	1.1
23	רכז/ת שלי"ח	1	0.8	1.1
	סה"כ	264	100.0	136.8

לוח 72: מספר שנות הוראה – התפלגות התשובות בקרב המורים (מספר ואחוז), (N = 194)

מספר פריט	שנות הוראה	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
2	11-20	72	37.1
1	1-10	54	27.8
3	21-30	54	27.8
4	31-40	14	7.2
	סה"כ	194	100.0

לוח 73: ותק בהוראת תושב"ע – התפלגות התשובות בקרב המורים (מספר ואחוז), (N = 121)

מספר פריט	ותק בהוראת תושב"ע	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
1	1-5	71	58.7
2	6-10	31	25.6
4	16 ומעלה	14	11.6
3	11-15	5	4.1
	סה"כ	121	100.0

**לוח 74: הגדרה עצמית – התפלגות התשובות בקרב המורים
(מספר ואחוז), (N = 193)**

מספר פריט	הגדרה עצמית	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
1	חילונית	101	52.3
2	מסורתית	60	31.1
3	דתית	32	16.6
	סה"כ	193	100.0

**לוח 75: השכלה – התפלגות התשובות בקרב המורים
(מספר ואחוז), (N = 190)**

מספר פריט	השכלה	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
3	מ"א	80	42.1
2	ב"א	67	35.3
1	B.Ed	43	22.6
	סה"כ	190	100.0

**לוח 76: שם המוסד להשכלה גבוהה – התפלגות התשובות בקרב המורים
(מספר ואחוז), (N = 192)**

מספר פריט	שם המוסד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
100	אוניברסיטאות בארץ	127	58.3	124	64.6
101	אוניברסיטת בר-אילן	48	22.0	48	25.0
105	אוניברסיטת חיפה	20	9.2	20	10.4
102	האוניברסיטה העברית בירושלים	19	8.7	19	9.9
103	אוניברסיטת בן-גוריון בנגב	19	8.7	19	9.9
104	אוניברסיטת תל-אביב	18	8.3	18	9.4
107	האוניברסיטה הפתוחה	3	1.4	3	1.6
200	מכללות בארץ	61	28.0	55	28.6
210	מכללת בית ברל	12	5.5	12	6.3
211	מכללת סמינר הקיבוצים	12	5.5	12	6.3
209	מכללת לוויןסקי לחינוך	9	4.1	9	4.7
206	"אורנים" – ביה"ס לחינוך של התנועה הקיבוצית	7	3.2	7	3.6

לוח 76 (המשך)

מספר פריט	שם המוסד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
202	המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין	6	2.8	6	3.1
203	המכללה האקדמית "אחוזה"	2	0.9	2	1.0
212	המכללה לחינוך ע"ש קיי, באר שבע	2	0.9	2	1.0
213	המכללה הדתית למורים למקצועות היהדות "מורשת יעקב"	2	0.9	2	1.0
214	מכללת "תלפיות" – המכללה הממלכתית דתית להכשרת עובדי הוראה	2	0.9	2	1.0
222	המכללה לחינוך ע"ש א"ד גורדון	2	0.9	2	1.0
201	מכללה דתית למורים ע"ש ליפשיץ	1	0.5	1	0.5
204	מכללת הנגב	1	0.5	1	0.5
207	המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זיינמן במכון וינגייט	1	0.5	1	0.5
208	מכללת הרצוג להכשרת מורים ליד ישיבת הר-עציון	1	0.5	1	0.5
217	המכללה הדתית לחינוך "גבעת וושינגטון"	1	0.5	1	0.5
300	אוניברסיטאות מחו"ל – כולל שלוחות בארץ	25	11.5	24	12.5
323	"מכון שכטר ללימודי יהדות", השלוחה בישראל של JTS	10	4.6	10	5.2
302	שלוחת אוניברסיטת דרבי, אנגליה	6	2.8	6	3.1
326	אוניברסיטת לידס, אנגליה	3	1.4	3	1.6
319	אוניברסיטת לייסטר, אנגליה	2	0.9	2	1.0
305	טורו קולג', ארה"ב	1	0.5	1	0.5
324	אוניברסיטת הסורבון, צרפת	1	0.5	1	0.5
325	אוניברסיטת ובסטר, ארה"ב	1	0.5	1	0.5
327	אוניברסיטת צ'יימפורד, לונדון	1	0.5	1	0.5
400	מוסדות חינוך לא מוכרים בארץ	5	2.3	5	2.6
402	מכון הרטמן	3	1.4	3	1.6
409	מרחבים	1	0.5	1	0.5
422	מכון כרם	1	0.5	1	0.5
	סה"כ	218	100.0		113.5

לוח 77: תחומי התמחות בלימודים על-תיכוניים – התפלגות התשובות בקרב המורים
(מספר ואחוז), ($N = 186$)

מספר פריט	תחום התמחות	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	מדעי הרוח	136	52.5	136	73.1
202	היסטוריה, תולדות עם ישראל	49	15.2	49	26.3
207	ספרות עברית	40	12.4	40	21.5
206	חינוך	35	10.8	35	18.8
203	לשון	22	6.8	22	11.8
211	בלשנות, שפות	15	4.6	15	8.1
214	לימודי ארץ ישראל	11	3.4	11	5.9
205	אמנות, תאטרון	6	1.9	6	3.2
201	פילוסופיה	4	1.2	4	2.2
213	מוסיקה	3	0.9	3	1.6
200	מדעי הרוח – ללא פירוט	1	0.3	1	0.5
209	לימודי המזרח התיכון	1	0.3	1	0.5
212	ארכיאולוגיה	1	0.3	1	0.5
400	מדעי היהדות	83	32.0	83	44.6
401	מקרא	55	17.0	55	29.6
400	מדעי היהדות – ללא פירוט	18	5.6	18	9.7
405	מחשבת, פילוסופיה יהודית	8	2.5	8	4.3
402	תושב"ע	3	0.9	3	1.6
408	הלכה	3	0.9	3	1.6
403	תלמוד	1	0.3	1	0.5
406	ספרות חז"ל	1	0.3	1	0.5
409	רבנות	1	0.3	1	0.5
100	מדעי החברה	31	12.0	31	16.7
103	גיאוגרפיה, תעבורה	12	3.7	12	6.5
104	מדעי המדינה, אזרחות	5	1.5	5	2.7
106	כלכלה, מנהל עסקים, תעשייה וניהול	5	1.5	5	2.7
100	מדעי החברה – ללא פירוט	4	1.2	4	2.2
101	סוציולוגיה	3	0.9	3	1.6
111	תקשורת	3	0.9	3	1.6
102	פסיכולוגיה	2	0.6	2	1.1
105	מדעי ההתנהגות	1	0.3	1	0.5
112	סטטיסטיקה	1	0.3	1	0.5

לוח 77 (המשך)

מספר פריט	תחום התמחות	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
300	מדעים מדויקים	6	2.3	6	3.2
301	מתמטיקה	3	0.9	3	1.6
304	ביולוגיה, ביוטכנולוגיה	2	0.6	2	1.1
306	מחשבים	1	0.3	1	0.5
500	אחר	3	1.2	3	1.6
501	חינוך גופני	1	0.3	1	0.5
506	משפטים	1	0.3	1	0.5
518	עבודה סוציאלית	1	0.3	1	0.5
	סה"כ	259	100.0		139.2

לוח 78: תעודת הוראה – התפלגות התשובות בקרב המורים (מספר ואחוז), (N = 192)

מספר פריט	תעודת הוראה	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
2	כן	188	97.9
1	לא	4	2.1
	סה"כ	192	100.0

לוח 79: מוסדות להשכלה גבוהה בהם סיימו את הלימודים לתעודות הוראה – התפלגות התשובות בקרב המורים (מספר ואחוז), (N = 178)

מספר פריט	שם המוסד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
200	מכללות בארץ	93	50.3	90	50.6
211	מכללת סמינר הקיבוצים	20	10.8	20	11.2
210	מכללת בית ברל	17	9.2	17	9.6
209	מכללת לוויןסקי לחינוך	13	7.0	13	7.3
206	"אורנים" – ביה"ס לחינוך של התנועה הקיבוצית	11	5.9	11	6.2
202	המכללה לחינוך ע"ש דוד ילין	9	4.9	9	5.1
203	המכללה האקדמית "אחוה"	4	2.2	4	2.2
222	המכללה לחינוך ע"ש א"ד גורדון	4	2.2	4	2.2
212	המכללה לחינוך ע"ש קיי, באר שבע	3	1.6	3	1.7
214	מכללת "תלפיות" – המכללה הממלכתית דתית להכשרת עובדי הוראה	3	1.6	3	1.7
201	מכללה דתית למורים ע"ש ליפשיץ	2	1.1	2	1.1
213	המכללה הדתית למורים למקצועות היהדות "מורשת יעקב"	2	1.1	2	1.1

לוח 79 (המשך)

מספר פריט	שם המוסד	מספר התשובות	אחוז התשובות	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
207	המכללה לחינוך גופני ולספורט ע"ש זיינמן במכון וינגייט	1	0.5	1	0.6
217	המכללה הדתית לחינוך "גבעת וושינגטון"	1	0.5	1	0.6
220	המכללה לחינוך, לתיירות ולספורט "אוהל"	1	0.5	1	0.6
223	המרכז האקדמי רופין	1	0.5	1	0.6
224	המכללה למנהל	1	0.5	1	0.6
100	אוניברסיטאות בארץ	80	43.2	80	44.9
101	אוניברסיטת בר-אילן	38	20.5	38	21.3
102	האוניברסיטה העברית בירושלים	15	8.1	15	8.4
105	אוניברסיטת חיפה	12	6.5	12	6.7
103	אוניברסיטת בן-גוריון בנגב	7	3.8	7	3.9
104	אוניברסיטת תל-אביב	6	3.2	6	3.4
107	האוניברסיטה הפתוחה	2	1.1	2	1.1
400	מוסדות חינוך לא מוכרים בארץ	11	5.9	11	6.2
422	מכון כרם	3	1.6	3	1.7
412	המכון לאקדמאים להוצאת תעודת הוראה	2	1.1	2	1.1
407	המכון להכשרת מורים	1	0.5	1	0.6
409	מרחבים	1	0.5	1	0.6
424	סמינר "בית צעירות", באר-שבע	1	0.5	1	0.6
425	סמינר "שיין", פתח-תקווה	1	0.5	1	0.6
426	סמינר "הדסים"	1	0.5	1	0.6
427	סמינר "גבעת השלושה"	1	0.5	1	0.6
300	אוניברסיטאות מחו"ל – כולל שלוחות בארץ	1	0.5	1	0.6
324	אוניברסיטת הסורבון, צרפת	1	0.5	1	0.6
	סה"כ	185	100.0		103.9

ג. נתונים דמוגרפיים – שאלון לתלמיד/ה

לוח 80: השתייכות מחוזית – התפלגות התשובות בקרב התלמידים
(מספר ואחוז), ($N = 105$)

מספר פריט	מחוז	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
3	מרכז	54	51.4
7	דרום	33	31.4
6	מנח"י	18	17.1
	סה"כ	105	100.0

לוח 81: מין התלמיד – התפלגות התשובות בקרב התלמידים
(מספר ואחוז), ($N = 104$)

מספר פריט	מין	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
2	נקבה	63	60.6
1	זכר	41	39.4
	סה"כ	104	100.0

לוח 82: הגדרה עצמית – התפלגות התשובות בקרב התלמידים
(מספר ואחוז), ($N = 80$)

מספר פריט	הגדרה עצמית	מספר המשיבים	אחוז המשיבים
1	חילונית	43	53.8
2	מסורתית	30	37.5
4	חרדית	7	8.8
	סה"כ	80	100.0

לוח 83: מקצועות הלימוד המורחבים לבגרות אותם חושב התלמיד לבחור – התפלגות התשובות בקרב התלמידים (אחוז ומספר), ($N = 72$)

מספר פריט	מקצועות לבגרות	מספר התשובות	אחוז התשובות	אחוז המשיבים
1	מדעים (מחשבים, מתמטיקה, פיזיקה, ביולוגיה, כימיה כיו"ב)	48	51.6	66.7
3	מדעי החברה (סוציולוגיה, תקשורת, פסיכולוגיה, וכיו"ב)	26	28.0	36.1
2	מדעי הרוח (ספרות, היסטוריה, תנ"ך, אומנויות, וכיו"ב)	15	16.1	20.8
4	אחר	4	4.3	5.6
	סה"כ	93	100.0	129.2

נספח ג

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם מקצועות לימוד אחרים – דרכים ונושאים מרכזיים

א. תשובות המנהלים

להלן מובאים ציטוטים מתשובות המנהלים שנתבקשו להביא דוגמאות לשילוב הוראת מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים (שאלה 19).

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם תנ"ך

- נושא ברית המילה במקרא – גם על פי מצוות המקרא והשוואתם כיום למורשת ולמסורת
- ערכים ועקרונות יהודיים הבאים לידי ביטוי בסיפור המקראי

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם ספרות

- בתוך לימודי המורשת משולבים טקסטים מהאגדה, מהמקרא ומהאמנות
- שילוב ספרות – בהוראת "צדק חברתי" שירו של ז'ק פרוור
- קטעים ספרותיים, כמו שירים, בהקשר לזהות יהודית או חסד (השיר "לתת")
- שירים של טשרניחובסקי, ביאליק או כל מחבר ישראלי עברי וההיבט היהודי המוצנע בו
- נושא שיר הרעות, מלמדים בספרות בנושא ערך חברות במלחמה – נושא הנדון בספרות ובמורשת קרב
- המורות לספרות מלמדות סיפורי אהבה במקביל להוראת הנושא ביהדות

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם היסטוריה

- לימוד היסטוריה ויהדות – לדוגמה אנטישמיות, משפט דרייפוס. תיאום ביני ובין המורה להיסטוריה
- היסטוריה ומורשת: דוגמה לשילוב בין-תחומי, נושא עליות בהיסטוריה במשולב עם מורשת בית אבא: הכרת תרבויות כל עלייה וקישור לתפוצת העם היהודי בשנים של טרום המדינה ולאחר קום המדינה
- המורשת הציונית והדתית של העליות
- העליות – ראו את אקסודוס ששייך לתקופה ובמקביל קשרו זאת למורשת ולהיסטוריה היהודית
- דמויות ממדינת ישראל שהשפיעו על ההיסטוריה, אקטואליה וחיבור לדמויות מחיי המדינה והעם

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם אזרחות

- ערכים דמוקרטיים הנשענים על מקורות יהודיים. למשל – "הרוב קובע", "אחרי רבים להטות"
- לימודי מורשת ישראל משולבים עם ההוראה של מאפייניה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. בהוראת הדמוקרטיה, אנו מלמדים כיצד העקרונות הדמוקרטיים באים לידי ביטוי במקורות היהדות. בהוראה של נושא מדינת ישראל כמדינה יהודית, אנו עוסקים במאפיינים של מדינת ישראל כמדינה יהודית

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם לשון, הבעה ושפות

- ערבית – בקטע התרבותי: הרבה מאוד מהתרבות האסלאמית לקוחה מהיהדות
- צוות מורי האנגלית מלמדים שיר באנגלית במקביל ליח"ל רלוונטית ביהדות. השיר נבחר על ידי צוות היהדות
- לשון תנ"כית, לשון חכמים, לשון מודרנית וגלגולי השפה

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם אמנות

- עבודה זרה ומונותיאזם: אמנות – פסיפסים ושילוב סממנים פאגאניים
- שילוב של אמנות בנושא של חגים – הילדים ביטאו מוטיבים של חגים דרך אמנויות
- שילוב אמנות – בהוראת מגילת אסתר ובהגדה של פסח, ניתוח יצירות של אמנים
- שילוב של אמנויות, אוצרות של מוזאיקה
- מביאים תערוכות שהם בקשר ליהדות מורשת, ועושים ניתוח של תמונות לפי תקופות

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים

- המחשבים בשורשים – חיבור למאגר המידע בבית התפוצות, לבניית האילן המשפחתי
- במחשבים עשו עבודות שקשורות לתורה – ניתוח של חנפיות על-פי עדות
- השילוב בנושא של עצמאות – שילבנו את הנושא עם כתיבה של מצגות ("מדיה פלוס") – הם רוכשים מיומנויות בסיסיות גם במחשבים – גם ספר המשפחה נכתב בסביבת מחשב
- פילוסופיה – בעיקר בכיתה ט' מדברים על ההיבט המוסרי בפילוסופיה
- בטיחות בדרכים – מורשת מחוברת לחיי היומיום ובית הספר שם דגש על אורח חיים בריא וערך חיי אדם
- במדעים לומדים פרק מסוים שהוא מדעי – בהקשר לארץ ישראל, דוגמה – חי וצומח
- אפשר ללמד במתמטיקה על מושגים של שנת חיים, שנת לבנה, שיטת הספירה היהודית וכו'
- ארכאולוגיה – חפירות בארץ ישראל (חמת גדר, ציפורי וכד')
- במסגרת לימודי ארץ ישראל – הסכסוך הישראלי-פלשתיני
- במוזיקה, מטפחת זיקה לאהבת הארץ על ידי שירים

שילוב רב-תחומי

- בנושא חגי תשרי, מעבר ללימוד במסגרת מורשת של המושגים והערכים המקופלים בחגים, תמיד נלמדים – יצירה מתאימה בספרות, באמנות יוצרים ברוח החג, בתנ"ך לומדים את הפסוקים המתאימים שמתייחסים לחגים
- יש לנו פרויקט חינוכי הנקרא "מעוף קק"ל", בו אנו משלבים את כל הנושא של מורשת קרב, היסטוריה, גאוגרפיה וכד'
- בשבוע הבריאות שהתקיים בבית הספר, עמד נושא הבריאות במקצועות היהדות, תנ"ך והיסטוריה
- יציאה לטיולים לירושלים, עסקנו יום שלם בנושא ירושלים. המורים להיסטוריה, ספרות ותנ"ך הכינו נושא, הילדים קיבלו שיעורים עיוניים בין-תחומיים
- מאה מושגים – צוות בית הספר התכונן ועשינו חלוקה, אילו מושגים באילו מקצועות, לא כל המושגים נלמדים דרך המקצוע "תרבות ישראל"
- בתכנית ישראל והעמים קיים השילוב עם היסטוריה, אמנות וממצאים ארכאולוגיים
- נושא המגדר – שוויון בין המינים מהמקורות ועד ימינו, שהפך לנושא רב-תחומי בכל מקצועות הלימוד, כנ"ל לגבי ירושלים
- המחנכות עוסקות בנושא "שורשים" במקביל להוראת נושא בר/בת מצווה ביהדות
- המורה ליהדות מפנה את תלמידיה למורי מקצועות אחרים, כמו היסטוריה ואזרחות, בנושא חוק חינוך חובה או מדע בנושא סימני מין משניים, בקשר לתכנית בר מצווה
- בשכבה ז' מתקיים שבוע יהדות, בו בכל מקצועות הלימוד המורים מלמדים את הפן היהודי בדיסציפלינות השונות – לדוגמה מדעים: השתלת איברים – התייחסות ההלכה והרבנות, אמנות יהודית
- השילוב בין מורשת לתנ"ך, אמנות ומורשת קרב בלימודי ארץ ישראל
- חנוכה – הנושא של "גבורה" בהיבט של אקטואליה, לחץ חברתי
- נבנו תכניות לימוד חדשות במקרא ובהומניסטיקה, המשלבות את מקצועות היהדות עם תחומי הלימוד

ב. תשובות המורים

להלן מובאים ציטוטים מתשובות המנהלים שנתבקשו להביא דוגמאות לשילוב הוראת מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים (שאלה 19).

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם תנ"ך

- קדושת החיים – בנושא החזרת השבויים: שילבנו עם הקטעים הרלוונטיים מהמקורות

- בעיקר בתנ"ך: לדוגמה, כאשר לימדתי את טקס ברית המילה, קישרתי זאת לספר בראשית פרק י"ז, שם הברית שנכרתה בין ה' לאברהם אבינו הייתה מותנית בקיום טקס המילה – הפרק שולב במורשת, מה זה ברית מילה, מי חייב, דינים, מה ההלכה אומרת על כך
- בשכבה ח' – ספר בראשית כמקור לזיקה שלנו לארץ-ישראל
- מקצועות תנ"ך: ברית מילה, נתינת שם, חגים ומקורותיהם בתנ"ך, סיפורי אבות וזיקתם לארץ
- נעשה ניסיון לשלב בין הרעיונות והמושגים בתכנים במורשת לתוכני הלימוד במקרא: בשכבה ז', נלמד ספר בראשית, הציר המרכזי – מזהות אישית לזהות לאומית, ולכן נבחר גיל בר מצווה, בו התלמיד בוחן את זהותו האישית ביחס לזהות לאומית. בשכבה ח' נלמד הנושא "התהוות העם" ולכן נבחר נושא המשפחה. ובשכבה ט' "הנבואה" – נבחר נושא המאבק לצדק חברתי, על-פי יחיד וחברה וצדק חברתי
- במחויבות חברתית – הגנה על החלשים, המקצוע נלמד באמצעות רות המואביה ובהקשר לנבואה במקרא
- תנ"ך – ברית מילה, חיבור למסורת, יציאת מצרים, חיבורים בחגים
- תפילין – מחברים לפרשיות התורה, ערכים ומושגים כמו פדיון הבן
- בתנ"ך – האבל ביהדות, הקריעה אצל דוד
- אני משלבת כשמדברים על מצוות וחוקים בתורה, אז נותנת לכך היבט רחב יותר במקצוע מורשת ישראל
- בתכנית החסד לקחנו מתוך התנ"ך
- בנושא של תנ"ך – לפני חנוכה וגם בראש השנה, עוסקת יותר בנושאים שקשורים למנהגים ומשלבים זאת עם תנ"ך
- הדגשת הקשר בין תרבות ומנהגים לבין המקור המקראי
- מדרשים בתנ"ך, עקידת יצחק
- בתנ"ך – כאשר לומדים על דבורה, אנו מדברים על מעמד האישה אז והיום, ומההתייחסות במגילת העצמאות למעמד האישי
- שיעור תנ"ך – הוראת מזמור תהילים: קכ"ב, קכ"ה – לכבוד יום ירושלים. יציאת בני ישראל ממצרים: שמות פרק ט"ו, מזמור תהילים קל"ו, קל"ד ועוד דוגמאות רבות
- תנ"ך כמקור לחגים וכמקור לציון מועדים ואירועים בתולדות המדינה
- התמחיתי בתנ"ך ובמשך שנים אני משלבת מאורעות ותאריכים חשובים מהיהדות בתנ"ך, למשל גלויות, תאריכים בסיסיים, לוח שנה וכד'
- תנ"ך – חגים, למשל שבועות ורות המואביה
- בתנ"ך – משלבת את מגילת רות, את מוסר הנביאים עם המוסר האוניברסלי
- אני משלבת בתנ"ך מושגים, כמו מה זה תושב"ע וכדומה (רש"י)

- נושא התנ"ך – לקראת שבועות, ללמד את מגילת רות ופרשנויותיה על ידי תנאים ואמוראים, או התייחסות בתקופת העבר למגילה. כנ"ל לגבי מגילת אסתר וימים נוראים
- שילוב של תנ"ך עם יהדות – בתנ"ך מלמדים על אברהם ומשלבים ברית מילה, מנהגי אבלות, חגים
- יחס אל האחר בתוך מגילת רות
- אני משלבת במקרא – למשל לימודי ספר בראשית. בשורשים – זיקה אל הארץ

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם ספרות

- ערכים, חגים עם ספרות קודש, אגדות חז"ל וסיפורים חסידיים
- בנושא של חגי ישראל, מובאות מהספרות, אגדות וסיפורים של חגי ישראל בקהילות השונות
- למשל, למדנו על העוני והאבטלה בישראל, אז לקחנו שיר של רוני סומק "קו העוני" וניתחנו אותו
- עסקנו בנושא ההתבגרות – איך הוא מוגדר על-פי הגמרא ועל-ידי חז"ל והקבלנו לשיעור ספרות, שם הובאו סיפורים עכשוויים על תהליכי התבגרות (בית-אבי – יגאל אלון וכד')
- ספרות: מביאה קטעים ספרותיים להמחשה – בנושא עץ הזית, הבאתי שירים והעלינו את הקשר בין ענף הזית לשלום
- מורשת וקטעי ספרות, לדוגמה: קטעי שירה בנושא חסד ("לתת"), או בנושא זהות אישית
- ספרות, כמו הסיפור "יד ושם" של אהרן מגד
- המורות לספרות מלמדות סיפורי אהבה, במקביל להוראת הנושא ביהדות
- בספרות העוסקת במתח שבין הפרט לכלל אתן העשרה – טקסט מדרשי שעוסק בזה ("שבע מעלות צדקה" של הרמב"ם)
- למשל, בשיעור ספרות דיברנו על "ספירת העומר" וקשרנו זאת לטקסט מן המקרא, כנ"ל לגבי יום ירושלים
- סופרים יהודיים ברוסיה במאה ה-19, שיצרו בעברית וביידיש: א. למה הם יצרו בעברית עוד לפני אליעזר בן יהודה. ב. בעצם הפעילות שלהם הייתה מנוגדת למערכת החינוך הצארית. מדוע?
- בכיתה ז' בספרות – בט"ו בשבט אנו מלמדים את השיר "כי האדם עץ השדה" במקביל לפסוקים מדברים, רש"י ורבי שמעון רפאל
- בכיתה ט' בשיעור ספרות – היצירה "על הנתונה" בשילוב ספר האגדה
- למשל בספרות, משתמשים בשירים שמבוססים על פסוקים מהמקרא – רמיזה מקראית, הרבה סיפורים מהשואה בספרות, ומשתמשים בהרבה סיפורים על הקהילה היהודית בגולה
- בשיעורי ספרות – כשנלמדים נושאים מביאליק, נסביר מהו חדר? מהו מלמד? מהו דף גמרא? וכו'

- בשיעורי ספרות, בכל פעם שנתקלים במושג השייך למורשת, אני מסבירה ומרחיבה ומעניקה רובד עמוק נוסף על הכתוב, ומקפידה לשאול שאלה על כך במבחן בספרות (בת הרב, מזוזה, טשרניחובסקי)
- בספרות – נלמדות יצירות הקשורות לנושא בני ובנות מצווה, ומבררים מונחים כמו תפילין, דרשה, עלייה לתורה, ברוך שפטרנו
- ספרות – "תהילה": דיברנו על חסידות, רש"י, מתנגדים
- הייתה בעיה של דחייה של תלמידה לא מקובלת: לימדתי את סיפור 'קמצא ובר-קמצא' ודיברנו על ההיבטים ההיסטוריים-ספרותיים וקשרנו לחייהם ביומיום

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם היסטוריה

- הרבה מאוד היסטוריה בנושאי תפילין, מגילות קומראן הגנוזות, שואה
- למדנו במורשת ובהיסטוריה נושאים חופפים עם דילמות חופפות, למשל מהתקופה של מרד בר-כוכבא עד תקופת האנוסים בספרד – דילמות של יהודים
- שילוב של יהדות עם היסטוריה – לימוד תקופות בית ראשון ושני, דרך מקורות בתחום ההיסטורי ודרך חז"ל לאירועים מסביב
- כשאני כותבת את התאריך העברי על הלוח, אני מתייחסת למועדים מיוחדים במידה שהתאריך משמעותי
- יגאל אלון כרקע להקמת מדינת ישראל ומגילת העצמאות – מדגישה אותם בהיסטוריה
- אנחנו משלבים את לימודי ההיסטוריה עם תרבות ישראל, השוואה והקבלה בין אירועים, תקופות, מנהגים, מסורות, השפעת ההיסטוריה על המורשת, הדגשת תופעות ותהליכים היסטוריים, שיש להם קשר למורשת היהודית
- היסטוריה – גורמי העלייה, הכמיהה לציון, הזיקה של עם ישראל לארץ ישראל
- היסטוריה – כל נושא שיש בו משהו של מורשת יהודית, אני מרחיבה. לימדנו על זרמים ביהדות ארצות הברית – רפורמי, קונסרבטיבי ואורתודוקסי, והרחבנו בנושא של מורשת יהודית
- בכיתה ז' אנחנו מלמדים בהיסטוריה על קהילות אשכנז – רבי גרשום מאור הגולה ורש"י. זו ההזדמנות להסביר על מקור המושג, לדוגמה ספרדים ואשכנזים, ממה נובעים ההבדלים והשוני בין מנהגים ומסורות ולהזכיר את תרבות תימן, שלא הייתה חשופה לשינויים באותה עוצמה
- אני משלבת בהיסטוריה, למשל בגירוש ספרד השתמשנו בנושא הרמב"ם
- אני משלבת בהיסטוריה, לדוגמה כשלומדים בכיתה ז' על האסלאם והנצרות, אנו משווים את שלוש הדתות, כשמדגישים את מקורה של היהדות. בכיתות ח' – נושא הציונות, מושגים של אחרית הימים וכד'
- בהיסטוריה – כשמדברים על קהילות יהדות פולין, נשתמש בסרט "כנר על הגג" כדי להמחיש את פני העיירה היהודית
- היסטוריה – חזרה על גלגול עם ישראל, החל מתקופת אברהם אבינו

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם אזרחות

- אנו מתמקדים בתחום האזרחות – להיות אזרח פעיל תורם ותומך במדינת ישראל
- באזרחות – בספר "מסע אל הדמוקרטיה הישראלית", יש התייחסות לעתים לטקסטים מן התנ"ך בהקשר לנושאים מסוימים
- אני משלבת באזרחות, לדוגמה: מדברים על סוגי משטרים, אז יכולים לדבר גם על החברה במקרא בארץ ישראל, כמו לדוגמה עניין המלוכה
- לימודי תרבות ישראל משולבים עם ההוראה של מאפייניה של מדינת ישראל כמדינה יהודית דמוקרטית. בהוראת הדמוקרטיה, אנו מלמדים כיצד העקרונות הדמוקרטיים באים לידי ביטוי במקורות היהדות
- בהוראה של הנושא מדינת ישראל – מדינה יהודית, אנו עוסקים רבות במאפייניה של מדינת ישראל כמדינה יהודית
- בשיעורי חינוך אני מלמד מושגים ביהדות ודמוקרטיה, כמו: חוק השבות, המניין, סמל המדינה, פלורליזם. בדרך כלל מתחברים לכך דרך נושאים אקטואליים

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם גאוגרפיה

- לומדים על ראשון לציון ומושבות בגאוגרפיה, עם מפת ישראל בשילוב עם מורשת
- הדגשים יהודיים בנושא ההגירה בגאוגרפיה

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם שפות

- הבעה ולשון – טקסט הנלמד גם מבחינה לשונית וגם מבחינת התוכן. השוואת לשונות (מקרא והיום), על טקסטים ערכיים
- לשון – תחום היהדות העוסק בהתפתחות הכתב. מפעילה כתב סתרים בכתב עברית קדום עם מקרא ומפה, שיוכלו לפענח מה כתוב. גם מכניסה את נושא "מלחמת השפות" כחלק מגיבוש זהות יהודית – עברית בארץ ישראל בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20
- שפות – את ההגדה כתבו התלמידים בצרפתית. ברוסית – פרויקט על הסופרים היהודים מרוסיה
- צוות מורי האנגלית מלמדים שיר באנגלית במקביל ליח"ל רלוונטית ביהדות. השיר נבחר על-ידי צוות היהדות
- אני משלבת מעט בלשון – למשל אוצר מילים הקשור לרובד של משנה, התלמוד וניבים לשוניים הלקוחים מן התקופה

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם אמנות

- קולנוע – אני משלבת, בעיקר בשכבה ט', סרטים המכילים בתוכם דילמות מוסריות. לדוגמה, "של מי החיים האלה לעזאזל?" בנושא המתת-חסד, "מעבר לגבול הסכנה" בנושא "מים לשניים", קולנוע – הסרט "לשמור אמונים", בגיור וזהות יהודית

- אמנות – סמל של יהדות כמו הרימון, לאחר שנלמד באופן עיוני, התלמיד מיישם באופן חזותי באמנות
- השילוב לאורך כל הדרך הוא עם מוזיקה, תוך כדי הוראת שירים המטפחים את הזיקה למורשת, לארץ ישראל ולאהבת הארץ
- חפץ יהודי בראי המסורת – מלמדים על מזוזה, שבאה לידי ביטוי ביהדות ודרך יצירה עצמית
- נושא הטקס – בשנת הבר מצווה על-פי המקורות היהודיים, וערכנו הקבלה לטקסים אחרים, לדוגמה על-פי הסרט "יער האזמרגד"
- בפרשת השבוע היו צריכים למצוא יצירות אמנות הקשורות לנושא
- אמנות – בכל פרשה יש ציור המתאים לה, משלבים גם קומיקס, מנסים להפוך לעדכני וחדשני
- שימוש בסרטים, כגון "בעל זבוב", בהקשר של מנהיגות, דמוקרטיה, פלורליזם, רצח רבין
- אמנות – תערוכת ציורים של נחום גוטמן ויחד עם זאת למידה, מי הוא האמן ומה הוא מוזיאון (קשור למורשת תרבות ישראל)

שילוב לימודי מקצועות היהדות עם מקצועות שונים אחרים

- משלבים חיפוי מקורות ומידע באינטרנט ועורכים עבודת חקר במחשבים
- למידת נושאים בתרבות ישראל בסביבה ממוחשבת
- מחשבים – בניית תוכנות ייחודיות בנושא בני מצווה – "אני כחלק מעם ישראל בארץ ישראל"
- יש עבודת מחשב על נשיאי ישראל
- בביוגרפיה עסקו בנושאים כמו שמירה על כשרות וטוהרת המשפחה והקשר עם מניעת מחלות
- פיזיקה וביוגרפיה – צמחי ארץ ישראל
- מתמטיקה – שנה מעוברת
- יש בתכנית הוראה אינטגרטיבית, כמו למשל: בחגי תשרי כשעוסקים בארבעת המינים, המורים למדעים מלמדים על צמחים אלו מתחום המדע
- בכיתה ח' – מדעים: איכות הסביבה בשילוב קטעים מהמשנה והגמרא
- פילוסופיה – בכיתה ט' יחיד וחברה – קנט, חז"ל, הרמב"ם: פילוסופיה של ימי הביניים
- ארכאולוגיה – כשאנו מדברים על חכמים שחיו במקום זה או אחר, אני מביא דוגמאות כמו קברי תנאים, אמוראים או כתובות ארמיות וכדומה
- ישנן דרגות שונות של שילוב, לימוד על בריאות האדם, חשיבות הגוף לצד חינוך גופני
- חנוכה – גבורה והקשר לנושא זהירות בדרכים וקבלת אחרים
- אנו משלבים יהדות עם ארכאולוגיה – יוצאים לחפירות באתר. הרעיון הוא לראות את הסממנים היהודיים באתר
- זהירות בדרכים משולבת עם המשפט העברי

- הנני משלב בתחום לימודי הנהיגה את לימודי מקצועות היהדות – במסגרת מקצוע תיאוריה לנהיגה, הנני משלב דברי תורה על מנת שאנשים יישארו בחיים, למשל, "ובחרת בחיים" בספר דברים, וכיבוד הזולת, "ואהבת לרעך כמוך" בכביש

שילוב רב-תחומי

- נושא המתת-חסד נדון תוך כדי ניתוח קטעי עיתונות אקטואליים, מקורות משפטיים ופילוסופיים
- חגי תשרי נלמדים תוך כדי עבודה עם מקורות היסטוריים, מדרש שיר, כמובן תפילות ועוד
- בפרשת השבוע, פרשת "אמור" – החוק הדורש מבעל השדות להשאיר חלק מתבואת השדה לעניים ולגרים, קושרת אותו למגילת רות, לרמב"ם – משנה התורה, הלכות, מתנות עניים: פרק י' הלכות ז'–י"ד, ול"רובין הוד" – מאת לואיס רד
- אני משתדלת ללמד נושאים שאפשר ללמדם באופן בין-תחומי. לדוגמה: בט"ו בשבט, במסגרת מקצוע מדעים ייערך סדר ט"ו בשבט, במסגרת ספרות יילמדו שירים העוסקים בטבע, במקרא – מקורות החג, במורשת – מנהגי החג ומקורותיהם ובאמנות – שילוב השירים בציור עצים בטבע
- היסטוריה וגאוגרפיה – מיקומם של יישובים בארץ אז והיום, שימור השם והמקום
- אני משלבת בכל המקצועות. בכיתה ז', למשל, לימוד על הנצרות והאסלאם. הסיכום נעשה על ידי השוואה בין שלוש הדתות המונותיאיסטיות ובעצם הבאת מידע על יסודות ומקורות היהדות, אמונות וספרות יהודית
- כשדיברנו במורשת על יום הזיכרון לרצח רבין, בתנ"ך המורות דיברו על רצח גדליהו בן אחיקם, שזה הרצח הפוליטי הראשון
- נושא אינטגרטיבי – "חגים": בדיקת חגי ישראל – מקור, רקע, מנהגים ומסורת
- המורה ליהדות מפנה את תלמידיה למורי מקצועות אחרים, כמו היסטוריה ואזרחות, בנושא חוק חינוך חובה, או מדע בנושא סימני מין משניים, בקשר לתכנית בר מצווה
- בתכנית בנושא צדק חברתי, ישנו עיון במקורות מתחומי דעת שונים
- פרויקט בין תחומי גדול שנקרא "מנהיגות יהודית – פורצי דרך", שמשלב הרבה מקצועות, כולל מדעים ואמנות
- בבני מצווה נושא חקר המשפחה, זרמים ביהדות, מושגים כמו תפילין, מצוות, פרשת שבוע, יהודים ויהדות בתפוצות, השואה וההתבגרות – דמות יאנוש קורצ'אק, נושא ההתבגרות
- לקחנו את דוד וראינו אותו כמנהיג והשווינו אותו למנהיגים מודרניים, דורות שונים והשקפות אמנותיות שונות
- אני משלבת את מקצועות היהדות בכל הזדמנות אפשרית, בין אם לימוד בשיעור הבעה, ספרות ולשון וכמובן בשיעור מורשת. בחירת נושא, הטקסטים עצמם (גם מן המקרא, תלמוד, פרשנות ההלכה, אגדה ומדרש)
- אנחנו נערכים לקראת שילוב החל משנת הלימודים הבאה. השילוב יהיה היסטוריה, תנ"ך, גאוגרפיה, ספרות ונושא בר מצווה – ע"י מחנכי כיתות ז'

נספח ד

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות
ירושלים

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

פברואר 2004

2	1	2	1	6	6		
1	2	3		6-4			9-7

הערכת תכנית הלימודים בלימודי היהדות בבית הספר הממלכתי

שאלון טלפוני למנהל בחטיבת הביניים

שלום רב,

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים מעוניין לכתוב תכנית לימודים חדשה בלימודי יהדות לחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי. לקראת הכנת התכנית החדשה התבקש מכון סאלד על-ידי האגף לערוך מחקר הערכה. מטרת המחקר המרכזיות הן לעמוד על עמדות המנהלים, המורים והתלמידים לגבי תכנית הלימודים הקיימת (הכוללת את מקצועות התורה שבעל-פה, מחשבת ישראל ועוד), מידת הרלוונטיות שלה, יתרונות התכנית, חסרונותיה והציפיות מתכנית לימודים חדשה.

אנו מבקשים ממך להקדיש מזמנך ולהשתתף בראיון טלפוני קצר בו תישאל על לימודי מקצועות היהדות בבית ספרך. במהלך הימים הקרובים נתקשר אליך טלפונית כדי לקבל תשובותיך לשאלון. אין צורך לשלוח את השאלון בדואר חוזר.

כל הפרטים האישיים והמזהים בשאלון הם חסויים. הנתונים יעובדו עיבוד סטטיסטי, ללא כל פרטים מזהים.

תודה על שיתוף הפעולה!
צוות המחקר - מכון סאלד

- לשאלות בעניין השאלון, אנא פנה/י אל אדוה היס-יונס במכון סאלד : טל' 02-6494457/460

**הערכת תכנית הלימודים בלימודי היהדות בבית הספר הממלכתי
שאלון טלפוני למנהל בחטיבת-הביניים**

1. אילו נושאים בתחומי היהדות מלמדים בבית ספרך (למשל, בתחומי לימוד כתושב"ע, מחשבת ישראל, מורשת תרבות ישראל, או בכל תחום אחר הקשור ליהדות מלבד מקרא/תנ"ך)?

נושאי הלימוד	תחום הלימוד	מספר ש"ש	דרגת כיתה
			ז .2
			ח .3
			ט .4

5. האם בבית ספרך מקצועות היהדות מקבלים ציון או הערכה בתעודה?
 1. כן 2. לא נא לפרט:

6. מהם לדעתך ההיבטים החיוביים בהוראת מקצועות היהדות בבית הספר? מהי תרומתם לתלמיד?

7. מהם לדעתך הקשיים המרכזיים בהוראת מקצועות היהדות בבית הספר?

8. אילו שינויים לדעתך דרושים בהוראת מקצועות היהדות בבית ספרך?

9. האם נתקלת בעבר בהתנגדותם של הורים או תלמידים ללימוד מקצועות היהדות? פרטי:

10. האם יש נושאים שלימודם בכיתה עלול להיתפס ככפייה דתית בעיני ההורים או התלמידים ולעורר את התנגדותם (למשל, סידור תפילה, בית הכנסת, טקסים ומצוות דתיות וכיו"ב)?

11. האם חשוב לדעתך לשלב הוראה ולמידה של מקצועות היהדות עם תחומי הלימוד הבאים?

תחומי הלימוד	חשוב לשלב	לא חשוב לשלב
היסטוריה	1	2
ספרות	1	2
אומנויות	1	2
מדעים ומחשבים	1	2
ארכיאולוגיה	1	2
תנ"ך	1	2
אחר (פרטי):	1	2

19. אם הנך מקדם/ת את שילוב הוראת מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים, נא תארי דוגמאות של שילוב מעין זה:

20. באילו נושאים לדעתך יש צורך לערוך **השתלמויות והדרכות** למורים במקצועות היהדות? (ניתן לבחור

יותר מתשובה אחת)

1. הכרת תכניות הלימודים הקיימות במקצועות היהדות

2. דרכי הוראה חדשניות

3. העשרה והרחבת הידע במקצועות היהדות
 4. שילוב הוראת מקצועות היהדות עם תחומי לימוד אחרים
 5. אחר: _____

21. במזכירות הפדגוגית במשרד החינוך הוחלט על **מקצוע חדש - "לימודי יהדות"** המשלב בין היתר את מקצועות התושבי"ע ומחשבת ישראל. מקצוע זה יילמד בכיתות ז' עד י' ויניח את הבסיס להוראת המקצועות הללו בחטיבה העליונה. אילו נושאים לדעתך יש לכלול במקצוע חדש זה?

1. _____
 2. _____
 3. _____
 4. _____

22. האם לדעתך יש לחייב את כל התלמידים להיבחן בבחינת בגרות במקצוע החדש "לימודי יהדות" בהיקף של יחידת לימוד אחת?

1. כן
 2. לא

נמקי/תשובתך: _____

23. מהם מאפייני המורה אשר היית מייעדת/ת להוראת המקצוע החדש "לימודי היהדות" (השכלה, תחום התמחות וכיו"ב)?

24. נשמח לשמוע הערות והארות נוספות הקשורות לתכנית הלימודים בלימודי היהדות:

פרטי רקע (לעיבודים סטטיסטיים בלבד)

שם פרטי ומשפחה: _____ שם בית הספר: _____

כתובת בית הספר: _____ טלפון: _____

25. מבנה בית הספר : 1. שלוש-שנתי (זי-ט' בלבד)
2. חלק משש שנתי (זי-י"ב)
26. מחוז : 1. צפון 2. חיפה 3. מרכז 4. תל-אביב 5. ירושלים 6. מנח"י 7. דרום
27. מספר שנות הוראה : _____
28. מספר שנות ניהול : _____
29. מין : 1. זכר 2. נקבה
30. כיצד את/ה מגדיר את עצמך? 1. חילונית 2. מסורתית 3. דתית 4. חרדית 5. אחר : _____
31. השכלה : 1. B.Ed 2. ב"א 3. מ"א 4. ד"ר 5. אחרת : _____
32. היכן סיימת לימודיך?
1. באוניברסיטה (איזו? _____)
2. במכללה (איזו? _____)
3. בישיבה (כמה שנים למדת בה? _____)
4. אחר : _____
33. באיזה תחום לימודים התמחית בלימודיך העל-תיכוניים? _____

תודה רבה על שיתוף הפעולה !

נספח ה

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות
ירושלים

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

פברואר 2004

2	2	2	1	6	7			
1	2	3		6-4			9-7	

הערכת תכנית הלימודים בלימודי היהדות בבית הספר הממלכתי

שאלון טלפוני לרכז ולמורה בחטיבת הביניים

שלום רב,

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים מעוניין לכתוב תכנית לימודים חדשה בלימודי יהדות לחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי. לקראת הכנת התכנית החדשה התבקש מכון סאלד על-ידי האגף לערוך מחקר הערכה. מטרת המחקר המרכזיות הן לעמוד על עמדות המנהלים, המורים והתלמידים לגבי תכנית הלימודים הקיימת (הכוללת את מקצועות התורה שבעל-פה, מחשבת ישראל ועוד), מידת הרלוונטיות שלה, יתרונות התכנית, חסרונותיה והציפיות מתכנית לימודים חדשה.

אנו מבקשים ממך להקדיש מזמנך ולהשתתף בראיון טלפוני קצר בו תישאל על לימודי מקצועות היהדות בבית ספרך. במהלך הימים הקרובים נתקשר אליך טלפונית כדי לקבל תשובותיך לשאלון. אין צורך לשלוח את השאלון בדואר חוזר.

כל הפרטים האישיים והמזהים בשאלון הם חסויים. הנתונים יעובדו עיבוד סטטיסטי, ללא כל פרטים מזהים.

תודה על שיתוף הפעולה,
צוות המחקר - מכון סאלד

- לשאלות בעניין השאלון, אנא פנה/י אל אדוה היס-יונס במכון סאלד : טל' 02-6494457/460

הערכת תכנית הלימודים בלימודי היהדות בבית הספר הממלכתי
שאלון טלפוני לרכז ולמורה בחטיבת-הביניים

1. אילו נושאים **מתחומי היהדות** הנך מלמד/ת ובאילו מקורות וחומרי למידה את/ה משתמש/ת בכל נושא (למשל, מתחומי לימוד כתושב"ע, מחשבת ישראל, מורשת תרבות ישראל, או כל תחום אחר הקשור ליהדות, מלבד מקרא/תנ"ך)?

מספר ש"ש	מקורות וחומרי למידה בהם נעשה שימוש	נושאי לימוד	תחום הלימוד	דרגת כיתה
				ז
				ח
				ט

5. האם בבית ספרך מקצועות היהדות מקבלים ציון או הערכה בתעודה?

1. כן 2. לא

נא לפרט:

6. האם הנך משתמש/ת בתכנית הלימודים הרשמית של משרד החינוך או בתכנית לימודים אחרת להוראת מקצועות היהדות? נא לפרט:

7. באיזו מידה מסייעת לך תכנית זו בהוראתך?

8. מהם לדעתך ההיבטים החיוביים של תכנית הלימודים בה את/ה משתמש/ת? במה תרומתה לתלמיד?

9. מהם לדעתך הקשיים המרכזיים בהוראת מקצועות היהדות בבית הספר?

10. אילו שינויים לדעתך יוכלו לסייע בשיפור יחס התלמידים למקצועות היהדות?

11. האם חשוב לדעתך לשלב הוראה ולמידה של מקצועות היהדות עם מקצועות הלימוד הבאים?

מקצועות הלימוד	חשוב לשלב	לא חשוב לשלב
12. היסטוריה	1	2
13. ספרות	1	2
14. אמנויות	1	2
15. מדעים ומחשבים	1	2
16. ארכיאולוגיה	1	2
17. תנ"ך	1	2
18. אחר (פרט):	1	2

19. אם הנך משלב/ת הוראת מקצועות היהדות עם מקצועות אחרים, נא תארי/י דוגמאות של שילוב מעין

זה:

20. באיזו מידה את/ה נוהג/ת להשתמש בכל אחת מדרכי ההוראה הבאות בהוראת מקצועות היהדות?

תמיד	לעיתים קרובות	לעיתים רחוקות	אף פעם	דרכי הוראה
4	3	2	1	21. הוראה פרונטלית
4	3	2	1	22. לימוד בקבוצות עבודה (חברותא)
4	3	2	1	23. שימוש בסימולציות
4	3	2	1	24. שימוש בעזרי לימוד מגוונים (וידאו, מחשבים וכד')
4	3	2	1	25. שילוב של גופים חיצוניים (מרצים, הצגות, מוסדות בעלי תחומי עיסוק בנושא וכד')
4	3	2	1	26. שילוב של טיולים וסיורים בארץ
4	3	2	1	27. אחר (נא לפרט):

28. אילו מבין דרכי ההוראה שלעיל מצאת כיעילה ביותר עבורך ועבור תלמידיך בהוראת מקצועות היהדות - ומדוע?

29. האם נתקלת בעבר בהתנגדותם של הורים או תלמידים ללימוד מקצועות היהדות? פרטי:

30. אם התמחית באחד ממקצועות היהדות בלימודיך העל-תיכוניים – כיצד תורמת הכשרה זו להוראתך את המקצוע בבית הספר?
נא לפרט בהרחבה:

31. אם לא התמחית באחד ממקצועות היהדות בלימודיך העל-תיכוניים – כיצד את/ה מתמודד/ת עם הוראת מקצועות היהדות? מה דרוש לך להתמקצעות בנושא (באילו נושאים דרושות הדרכות או השתלמויות וכיו"ב)? נא לפרט בהרחבה:

32. האם יש נושאים שלימודם בכיתה עלול להיתפס ככפייה דתית בעיני ההורים או התלמידים ולעורר את התנגדותם (למשל, סידור תפילה, בית הכנסת, טקסים ומצוות דתיות וכיו"ב)?

33. במזכירות הפדגוגית במשרד החינוך הוחלט על **מקצוע חדש - "לימודי יהדות"** המשלב בין השאר את המקצועות תושב"ע ומחשבת ישראל. מקצוע זה יילמד בכיתות ז' עד י' ויניח את הבסיס להוראת המקצועות הללו בחטיבה העליונה. אילו נושאים לדעתך יש לכלול בתכנית הלימודים של מקצוע חדש זה?

מקורות הלימוד המתאימים לנושא	דרגת הכיתה המתאימה	נושא הלימוד שיש לכלול בתכנית הלימודים החדשה ב"לימודי היהדות"

43. האם לדעתך יש לחייב את כל התלמידים להיבחן בבחינת בגרות במקצוע החדש "לימודי יהדות" בהיקף של יחידת לימוד אחת?

1. כן

2. לא

נמקי/ תשובתך :

44. ועדת התכנית של המקצוע החדש "לימודי היהדות" העלתה רשימת נושאי לימוד אפשריים במסגרת תכנית הלימודים החדשה למקצוע זה. מהי לדעתך **מידת החשיבות** שיש להעניק לכל נושא במסגרת תכנית הלימודים החדשה?

נושא הלימוד	כלל לא חשוב	חשוב במידה מעטה מאוד	חשוב במידה מעטה	חשוב במידה מסוימת	חשוב במידה רבה	חשוב במידה רבה מאוד
45. מעשה חכמים	1	2	3	4	5	6
46. בין אדם לחברו	1	2	3	4	5	6
47. קדושת החיים	1	2	3	4	5	6
48. ישראל והעמים	1	2	3	4	5	6
49. היחס אל האחר	1	2	3	4	5	6
50. זהות לאומית וגיור	1	2	3	4	5	6
51. ארץ ישראל והגולה	1	2	3	4	5	6
52. חגים – מעגל השנה	1	2	3	4	5	6
53. הסידור והתפילה	1	2	3	4	5	6
54. אחריות וערבות הדדית	1	2	3	4	5	6
55. תרבות המחלוקת	1	2	3	4	5	6
56. האדם והטבע	1	2	3	4	5	6
57. תפיסת הרוע בעולם	1	2	3	4	5	6
58. סדרי משפט וכלכלה	1	2	3	4	5	6
59. מי אני? – זהות אישית	1	2	3	4	5	6

60. מתוך רשימת הנושאים שלעיל, נבקשך לבחור חמישה נושאי לימוד בהתאם למידת חשיבותם ונחיצותם לתכנית לימודים חדשה ב"לימודי יהדות", ולפרט את תת-הנושאים אשר לדעתך יש ללמד בכל אחד מהם.

נושא הלימוד	תת-הנושאים שיש ללמד
.61	
.62	
.63	
.64	
.65	

66. אילו נושאים נוספים יש לדעתך לכלול בתכנית הלימודים במקצוע החדש?

נושא הלימוד	דרגת הכיתה המתאימה	מקורות הלימוד המתאימים לנושא
.67		
.68		
.69		
.70		
.71		

72. כיצד כדאי לדעתך לארגן את תכנית הלימודים החדשה בלימודי היהדות?

1. לפי נושאים - היכרות לעומק של נושאים מעטים

2. לפי נושאים - היכרות בסיסית של נושאים רבים

3. לפי סוגי מקורות

4. לפי רצף כרונולוגי

5. לפי ממד אחר: _____

6. שילוב של שיטות, פרטי/י. _____

73. כיצד רצוי לדעתך להציג את המקורות בחומרי הלימוד לתלמידים? (ניתן לבחור יותר מתשובה אחת)

1. כפי שהם מופיעים במקורות

2. עם ניקוד ופיסוק

3. עם תרגום

4. עם פירוש וביאור

5. אחר: _____

74. באילו נושאים לדעתך יש צורך לערוך **השתלמויות והדרכות** למורים במקצועות היהדות? (ניתן לבחור יותר מתשובה אחת)

1. הכרת תכניות הלימודים הקיימות במקצועות היהדות
2. דרכי הוראה חדשניות
3. העשרה והרחבת הידע במקצועות היהדות
4. שילוב הוראת מקצועות היהדות עם תחומי לימוד אחרים
5. אחר: _____

75. נשמח לשמוע הערות והארות נוספות הקשורות לתכנית הלימודים בלימודי היהדות:

פרטי רקע (לעיבודים סטטיסטיים בלבד)

- שם פרטי ומשפחה: _____ שם בית הספר: _____
- כתובת בית הספר: _____ טלפון: _____
76. מחוז: 1. צפון 2. חיפה 3. מרכז 4. תל-אביב 5. ירושלים 6. מנח"י 7. דרום
77. תפקיד: 1. מורה לתושב"ע 3. רכז/ת תושב"ע 5. אחר _____
2. מורה למחשבת 4. רכז/ת מחשבת
78. מספר שנות הוראה: _____
79. מספר שנות ותק בהוראת תושב"ע: _____
80. מין: 1. זכר 2. נקבה
81. כיצד את/ה מגדיר את עצמך? 1. חילונית 2. מסורתית 3. דתית 4. חרדית 5. אחר: _____
82. השכלה: 1. B.Ed 2. בי"א 3. מ"א 4. ד"ר 5. אחר: _____
83. היכן סיימת לימודיך העל-תיכוניים?
1. באוניברסיטה (איזו? _____)
 2. במכללה (איזו? _____)
 3. בישיבה (כמה שנים? _____)
 4. אחר: _____
84. האם התמחית בלימודיך העל-תיכוניים בתחום מסוים? 1. לא 2. כן, איזה? _____
85. האם הנך בעלת/תעודת הוראה?
1. לא 2. כן, מאיזה מוסד? _____

תודה רבה על שיתוף הפעולה !

נספח ו

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר במדעי ההתנהגות
ירושלים

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

פברואר 2004

2	3	2	1	6	8		
1	2	3	6-4		9-7		

הערכת תכנית הלימודים בלימודי היהדות בבית הספר הממלכתי

שאלון לתלמידי כיתה ט' בחטיבת הביניים

שלום רב,

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים מעוניין לכתוב תכנית לימודים חדשה בלימודי יהדות לחטיבות הביניים בחינוך הממלכתי. לקראת הכנת התכנית החדשה התבקש מכון סאלד על-ידי האגף לערוך מחקר הערכה. מטרת המחקר המרכזיות הן לעמוד על עמדות המנהלים, המורים והתלמידים לגבי תכנית הלימודים הקיימת (הכוללת את המקצועות: תורה שבעל-פה, מחשבת ישראל ועוד), מידת הרלוונטיות שלה, יתרונות התכנית, חסרונותיה והציפיות מתכנית לימודים חדשה.

אנו מבקשים ממך להקדיש מזמנך ולשתף אותנו בעמדותיך על לימודי מקצועות היהדות בבית ספרך. בכל שאלה, יש לסמן את התשובה המתאימה לך ביותר או לענות באופן חופשי במקומות המתאימים.

כל הפרטים האישיים והמזהים בשאלון הם חסויים. הנתונים יעובדו עיבוד סטטיסטי, ללא כל פרטים מזהים.

תודה על שיתוף הפעולה,
צוות המחקר - מכון סאלד

הערכת תכנית הלימודים בלימודי היהדות בבית הספר הממלכתי

שאלון לתלמידי כיתה ט' בחטיבת-הביניים

1. אילו נושאים **הקשורים למקצועות היהדות** את/ה לומד/ת ובאילו מקורות וחומרי לימוד משתמשים בכיתה בכל נושא (למשל, מתוך תחומי לימוד כתושבי"ע, מחשבת ישראל, מורשת תרבות ישראל, או כל תחום אחר הקשור לתחום היהדות, מלבד מקרא/תנ"ך)?

תחום הלימוד	נושאי הלימוד	מקורות וחומרי למידה בהם אתם משתמשים
2. תושבי"ע		
3. מחשבת ישראל		
4. מורשת תרבות ישראל		
5. תחומי לימוד אחרים		

6. האם בבית ספרך לימודים **במקצועות היהדות** מקבלים ציון או הערכה בתעודה?

1. כן 2. לא

נא לפרט: _____

7. מהם נושאי הלימוד בתחום היהדות **שאהבת** ללמוד במיוחד - ומדוע?

8. מהם נושאי הלימוד בתחום היהדות **שלא אהבת** ללמוד - ומדוע?

9. אילו נושאים נוספים **היית רוצה ללמוד** מתחום לימודי היהדות?

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____

10. אילו שינויים לדעתך דרושים בלימודי היהדות?

11. האם יש נושאים שלמידתם בכיתה נתפסת ככפייה דתית בעיניך והיית מעדיף/ה שלא ללמוד אותם (למשל, סידור תפילה, בית הכנסת, טקסים ומצוות דתיות וכיו"ב)?

12. באיזו מידה הנך מסכים/ה עם כל אחת מן העמדות להלן הדנות במקומם של מקצועות היהדות (בהתאם לתשובתך בשאלה 1) אותם את/ה לומד/ת בבית הספר?

במידה רבה מאוד	במידה רבה	במידה מסוימת	במידה מעטה	במידה מעטה מאוד	כלל לא	
6	5	4	3	2	1	13. חשוב ללמוד את מקצועות היהדות
6	5	4	3	2	1	14. לימודי היהדות תופסים מקום חשוב בחיי בית הספר
6	5	4	3	2	1	15. הנושאים הנלמדים במקצועות היהדות זרים ולא רלוונטיים לחיי התלמידים
6	5	4	3	2	1	16. לימודי היהדות קשים לתלמידים
6	5	4	3	2	1	17. לימודי היהדות תופסים מקום חשוב בחיי האישיים

18. באיזו מידה משתמש/ת המורה בכיתתך בכל אחת מדרכי ההוראה-למידה הבאות בהוראת מקצועות היהדות?

תמיד	לעתים קרובות	לעתים רחוקות	אף פעם	דרכי הוראה ולמידה
4	3	2	1	שיעור שרובו הרצאת המורה בפני הכיתה
4	3	2	1	לימוד בקבוצות עבודה
4	3	2	1	שיעור שרובו שיחה ודיון עם הכיתה
4	3	2	1	שימוש במשחקי תפקידים
4	3	2	1	שימוש בעזרי לימוד מגוונים (וידאו, מחשבים וכד')
4	3	2	1	שילוב של גופים חיצוניים (מרצים, הצגות, מוסדות בעלי תחומי עיסוק בנושא וכיו"ב)
4	3	2	1	שילוב של טיולים וסיורים בארץ
4	3	2	1	אחר (נא לפרט):

27. באילו מדרכי ההוראה-למידה שלעיל **היית רוצה שהמורה ירבה להשתמש** בלימוד מקצועות היהדות,

ומדוע?

דרכי הוראה ולמידה	מדוע חשוב להשתמש בהן?	מה תרומתן לתלמיד?

31. במשרד החינוך הוחלט על **מקצוע חדש - "לימודי יהדות"** המשלב בין השאר את מקצועות התושב"ע ומחשבת ישראל לכיתות ז' עד י'. אילו נושאי לימוד היית רוצה ללמוד במסגרת תכנית הלימודים של המקצוע החדש?

32. כיצד היית רוצה ללמוד את המקצוע החדש - "לימודי היהדות"?

1. לפי נושאים (למשל, בני מצווה, חגי ישראל וכיו"ב)
2. לפי סוגי מקורות (למשל, תלמוד, אגדה, סיפורים חסידיים וכיו"ב)

3. לפי רצף כרונולוגי (למשל, תקופת המשנה והתלמוד, העת-החדשה וכיו"ב)

4. לפי אפשרות אחרת: _____

5. שילוב של אפשרויות, פרטי/_____

33. כיצד היית רוצה שיוצגו המקורות בחומרי הלימוד בתכנית החדשה? (ניתן לבחור יותר מתשובה אחת)

1. כפי שהם מופיעים במקורות

2. עם ניקוד ופיסוק

3. עם תרגום

4. עם פירוש וביאור בגוף הספר

5. אחר: _____

34. נשמח לשמוע הערות והארות נוספות הקשורות לתכנית הלימודים בלימודי היהדות:

פרטי רקע (לעיבודים סטטיסטיים בלבד)

שם פרטי ומשפחה: _____ שם בית הספר: _____

35. מין: 1. זכר 2. נקבה

36. כיצד את/ה מגדיר את עצמך? 1. חילונית 2. מסורתית 3. דתית 4. חרדית 5. אחר: _____

37. לאילו מן הקבוצות הבאות משתייכים מקצועות הלימוד שבכוונתך ללמוד בחטיבה העליונה ברמת 4 או 5 יח"ל לבגרות?

1. מדעים (מחשבים, מתמטיקה, פיזיקה, ביולוגיה, כימיה וכיו"ב)

2. מדעי הרוח (ספרות, היסטוריה, תנ"ך, אומנויות וכיו"ב)

3. מדעי החברה (סוציולוגיה, תקשורת, פסיכולוגיה וכיו"ב)

4. אחר: _____

תודה רבה על שיתוף הפעולה !